

Tartalom

XLIX. ÉVFOLYAM, 9. SZÁM

1995. SZEPTEMBER

FALUDY GYÖRGY: Három szonett (CCCVII [Az ősök vándorútja]; CCCVIII [Északatlanti Szövetség]; CCCIX [A Szixtusi Kápolna])	3
VERESS MIKLÓS: Arany-obulus; Szoborkányságok; Örökölt árvaság	5
HÁSZ RÓBERT: Diogenész kertje (Regényrészlet)	9
LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR: András napjának éjjelén; Diárium; Edények romlása; Metamorphoses Transsylvaniae; Erdélyi kriptá: Pantheon (Közzéteszi: KOVÁCS ANDRÁS FERENC)	29
PETRI CSATHÓ FERENC: A szó; Urna; Lordok Háza, karácsony; A próféta elképzeli halálát; A munkanélküli takács	33

HAZAI TÜKÖR

KULCSÁR KÁLMÁN: A magyar értelmiség politikai szerepvállalása	35
---	----

TANULMÁNY

MÁRTON LÁSZLÓ: Az önmagában rejtőzködő alany (Katona József lírájáról)	46
FRIED ISTVÁN: A Faludy-jelenség	51

ÖRÖKSÉG

HÁSZ-FEHÉR KATALIN: Kölcsey és a Zrínyi-szerep az Országgyűlési Naplóban	67
---	----

KRITIKA

CSETRI LAJOS: Sándor Iván: Vég semmiség (A százhetven éve fel nem fedezett Bánk bán)	78
FÜZI LÁSZLÓ: „A lét: bomló emlékezet” (Kovács István: A tér töredékei)	82
SZEPESI ATTILA: Causa sui (Petri Csathó Ferenc 111 verséről)	87
VEKERDI LÁSZLÓ: Monostori Imre: Minőség, magyar- ság, értelmiség (Tizenkét fejezet Németh Lászlóról)	91
IMRE LÁSZLÓ: Minőség, magyarság, értelmiség	95

Szerkesztői asztal ..... a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

BERNÁTH CSABA rajzai a 28., 32., 45. oldalon
és a belső borítón

DIÁK-MELLÉKLET

LUKÁCSY SÁNDOR: A csekei költő (Kölcsey Ferenc)

FALUDY GYÖRGY

Három szonett

CCCVII

(Az ősök vándorútja)

*Miért nincs francia, ki azt kérdezné:
honnét Szibériából s mint értek le
a frankok egykoron a Szajna mellé?
Miért nincs német, ki választ keresne,*

*hogy a germánok Ázsia mely poshadt
tajgájáról jöttek? S miért nem bánja
a spanyol, merről, miként vándoroltak
vizigót ősei Kasztíliába?*

*Azért nem, mert Szibériából írott
emlékünke nincs, se más nyomunk s a sírok
azonosak. Nem sejtünk ennél többet.*

*A magyarok honnan, hogy s mikor jöttek?
Erről is csak nálunk veszekszenek,
hogy megtudjuk, mit tudni nem lehet.*

Budapest, 1995

CCCVIII

(Északatlanti Szövetség)

*A Nato régente a jobbik fél lett,
s a Nyugatot védte a Szovjet ellen.
Azóta új szörnyeket szült az élet,
de a Szovjet ellenség végleg elment.*

*A légszenny hamar felfalja a termést;
a föld népe már nemcsak nő, de robban;
s az új vírusok ellen semmi nem véd,
mint a pestis ellen a középkorban.*

A Nato tábornokok erről mit sem tudnak, de tébolyultan fegyverkeznek az ellenséggel szemben, aki nincsen.

*Megértésüket mindhiába várom,
szavamat úgysem hallják meg. S ezekhez kívánunk csatlakozni mindenáron?*

Budapest, 1995

CCCIX

(A Szixtusi Kápolna)

*Huszonhatban – már majdnem hetven éve –
láttam először. Némán, önfeledten
álltunk, huszan vagy huszonketten. Félve
néztünk a földöntúli mennyezetre.*

*Nemrég ott jártam újra. Vagy nyolcszázan
szorongtak egymáson és egymás mellett.
Angolul, finnül, dánul magyaráztak,
fecsegték, zúgtak, karok emelkedtek.*

*Elébb, hogy jöttem, harmincezren álltak
az utcán és bebocsátásra vártak.
Boldog voltam, hogy ennyi nő meg férfi*

*akad, kik Michelangelóhoz jöttek.
Aztán láttam, hogy itt már soha többet
nem lehet nézni, csodálni, eszmélni.*

Budapest, 1995

FALUDY GYÖRGY 1910. szeptember 22-én született. A népszerű költőt szeretettel és megbecsüléssel köszöntjük nyolcvanötödik születésnapján!

VERESS MIKLÓS

Arany-obulus

bakapistának

*A hársak alatt s még a föld felett
létezetek mint egy önmaga-özvegy:
meg kéne írni azt a kapcsos könyvet
a leírhatatlanságok helyett*

*hogy megtudjam: miért e büntetés
mely fogva tart sipolyon át és kapcsos –
filoszok átka hogy ez lett a sorsom
szervedni mint ama Philoktetész*

*Kirurgusok szerint egész csodás
hazugság amit nem poéta lódít:
a Csehvitéz ha megölhetné Toldit
más nyelven folya új Hídavatás*

*Vén trotylinak egy úr is idepök
ha ellebeg a bankári kabátban –
ülök hársak pacsuli-illatában
míg jövőmből is kiszellőzködök –*

*bocsánat: szellőzködöm – az ik-ek
tán fontosabbak mint a koporsóság:
ország mely porrá őrülné a sorsát
hogy urnálkodhasson a semminek*

*mert Istennek se – ergo: bűzhödöm
és nem járok bé Akadémiákra
hol politikum mindenik tiráda
s titkárnők körme vörös káröröm*

*Ahány löcs-indulat – most annyi tábor
Vajdát is inteném: Minek ne lázadj
befőttszarokkal – ez a szörnyű század
minket is kioperál önmagából*

*nemzet a nemzettét – másféle ősi elv
mitől a magyar látszat is valódi:
nem születgetni kell – csak kihalódni
s nem Keveháza – Nagyida közelg*

s miféle raj lesz újra ez a nép...
 Hát Franchonban épp nem riadalom van:
 álcások bálja vigad Trianonban
 s onnét nem látni Margit szigetét:

a nemzetabláncú örök fogolyt
 és túlhan Verlaine-t még túlabbul Whittmant –
 legalitézni fraternite bittem
 mint örült-köpönyegeken Gogolj

Madár csak ül – hová szárnyalnia:
 Deákot leferencjóskezhat Edwárd
 ha máglyarakás lesz megannyi wales-bárd
 és madáchi minden utópia

Nincs Európa – csak egy Nagy Zsilett
 mely guillotiniilag rozsdállt sokáig
 a végső nyisszre: hogy az Aldunáig
 elúszik majd alólam e Sziget

Koromüvegen át a márciust
 e napfogyatkozást is nézni hát minek már:
 szememre gurít bemleges Segesvár
 felől Pehotnij baka obulust

Szoborkányságok

Mottó: „A dögeszi határba
 hová magát bezárta
 néhány dévajt kilesni
 kódorgott három igrice
 ki rímet rímre rigliz
 s így lakatosinasként
 imádkozza a nyasgém
 ugyebár ősz Szepessyl!”

Hékám – van ám boszorkányszombat
 mikor dögekutyák morgolódnak
 egy kútból ugatván a holdat
 s koponyájukban fű zizeg
 Az Éj Űrnője űrt fódozgat
 keze combja közt elmotozgat
 majd fölsikolt: vernek e rosszak
 szemükkel – kódor igricek

Hékám – lesz még boszorkánypéntek
 hogy asztalunkhoz ülnek rémek
 s nem örült zsenik – csak kretének
 kiknek egy dal nem élvezet

Csörögnek rajtuk érdemérmek
s jelentgetik a Nagyvezírnek
hogy lehet gondunk még temérdek
míg bujdoshatnak igricek

Hékám – hát boszorkánycsütörtök:
lordok álmán egy strázsa örköd
míg agyára rászáll az ösköd
s néhány baszdamegot elsziszeg
Fölül bálterem – alul börtön
angyalkák közt vedel az ördög
csüördögölöst is járva rögtön
ha rázendítnek igricek

Hékám – és a boszorkányszerda;
mikor sikolt a bős komorna –
úrnője fátyla kibomolva
s nem whiskeyt kér csupán vizet
mert White Horse volt eddig gyakorta
míg fejét párnáiba gyúrta –
s kik röhögnek az ágy alól – na:
a kurvapecér igricek

Boszorkánykedden jó a nyomdász
ki rímeket is körülbóklász
ingeről lesejhaj a gombház
s ujjai közül füst rezeg:
nem árulja el – bármit kottáz
vétkéiért reá a fegyház
párt s pártfogó: védi a hagymáz
hogy fönmaradnak igricek

Máglyahalál boszorkánybétfön:
király lovagol póre kéjnön
s pattog a tűz végetnemérőn
beléhullnak a stiglicek –
míg Isten szájából a szél jó
s megcsavarodott falevélből:
a Galaxisból visszazédül
egy dal mit zengtek igricek

A Teremtésnek ennyi hat nap:
hetediket se tenmagadnak
hanem hagyd meg a madaraknak:
évezred s jambus elbiceg
Amíg más népek elvadulnak –
nyálcsordítva jelenné múltat
saját sírhalmukon aludnak –
az álmokórász igricek

Örökölt árvaság

Petrikóciszentferencnek

*A szél tócsákat borzol
láthatón – hát kizárva
a tévedés ilyenkor
mint dárda vagy kokárda:*

*volna Szörényi Beatless –
zöldre fröccsentve sárga
vagy kék – a nép minek hisz:
kötél nem lehet spárga*

*Gyerekkorodnak árva –
öregkorodért alszol
mint egy Petőfi-csárda
honnét lelked kiiskolt
s babitsi falon díszlik
új giccs helyett az önvér:
ez a bor sose rizling
a rend őre se tündér –*

*hugyoztok ketten hátul
véle – nemzeti részleg:
a Világúr csak tágul
akár egy végidézet*

*Egy belédzárt madárra
emlékezz szárnytalanszor:
csupán zuhanva szállna
ha létet benne alszol*

*s a kamaszkori lázig
visszaszénáztat jászol:
negyvenkét fokot fázik
kit diderészve ázol*

*A tévedés kizárva:
most ért véget a bronzkor:
zöld szoknyát libbent nyárfá
s a szél tócsákat borzol*

HÁSZ RÓBERT

Diogenész kertje

(Regényrészlet)

– Milyen szörnyű ez a hely, és milyen félelmetes rátekinteni!

Erre Uriel válaszolt nekem, az egyik szent angyal, aki velem volt, és így szólt hozzám:

– Hénokeh, miért félsz és rémültél meg annyira?

Azt feleltem:

– Ezen szörnyű hely miatt és ezen iszonyú látvány miatt.

Erre azt mondta nekem:

– Ez a hely az angyalok börtöne, és itt tartják fogva őket mindörökre.

(Hénokeh könyve 21., 8.)

...Diogenészt néhány héttel azután ismertem meg, hogy új lakásba költöztünk.

Pontosabban azután, hogy korábbi főbérlőnk megtartotta magának azt a se nem kevés, se nem sok pénzeségélyt, amit az önkormányzat rajta keresztül számunkra kiutalt, és mi – dacból, bosszúból, tehetetlen dühünkben? – fölmondtuk, másik lakásba költöztünk, ki a város szélére, néhány háznyira a világvégtől, ahogy a feleségem mondogatta, és úgy döntöttünk, hogy ott mi nagyon jól fogjuk magunkat érezni. Nem mintha az a pénz, ami akkor járt volna nekünk, és amitől K.-né, előző főbérlőnk, oly elegáns – bár szörmebundájához és finomkodó, újpolgári modorához alig illő – gesztussal megfosztott bennünket, lényegesen változtatott volna helyzetünkön, ám ha egy időre félretettük volna az örökös létbizonytalanságunkban fölvevett vegetáriánus szokásainkat, néhány hétig akár még hús is került volna az asztalunkra.

Ez az újabb lakás, ahogy azt feleségem azonnal megállapította, nemcsak hogy egy lépésnyire volt a világ végétől, de tökéletesen meg is felelt annak a hangulatnak, amelyben már néhány éve leledztünk, amelyből csak nagy ritkán és óvatosan pillantottunk ki a világba, lehetőleg úgy, hogy fejünket se kelljen kiemelnünk a búskomorságnak ebből a gomolygó, „minden mindegy” ködéből, melynek közepette egy világvége, egy általános katasztrófa, egy mindent elsöprő özönvíz vagy egy globális atomháború csak jót hozhatott volna a számunkra. Legalábbis változást biztosan. Olyan idők voltak ezek, amikor órák hosszat tudtuk az eget kémlelni ufóra várva, vagy a gyengén fűtött lakásban plédembe burkolózva hajnalokig vitatkoztunk a történelmi ciklusok elkerülhetetlenségéről, a pusztulásról és újjászületésről, újra felfedeztük a pesszimizmusába belekeseredett Schopenhauert, és mellé körítésként Nostradamust olvastuk, az ótestamentumi próféciákat tanulmányoztuk, Ezekielt és Dánielt, lázasan igyekeztünk megfejteni az Apokalipszis zavaros metaforáit, belemélyedtünk a kabbalába, a számmisztikába, Däniken paleoasztronautáiba és Jung kollektív tudatalattijába, a piramisok misztikus arányaiba, gyűrött, iskoláskori atlaszunkon Ley-vonalakat húztunk Stonehenge sziklái-tól az ókori Delphóig, és rádöbrentünk a druidákra és a dravidákra, az egyiptomiakra, és Atlantiszt kerestük, mert hinni akartunk Platónnak... aztán Spenglerrel és a civilizá-

ciók hanyatlásának elméletével bezártuk a kört. A múltban kerestük a jövő titkait, vagyis hát kerestük a csodát, mert már semmi másban nem bízunk. És azt mondják, ha az ember nagyon akar valamit, ha nagyon hisz valamiben, ha már egész lényét át-átítja a vágy valami után, úgy jár vele, hogy nyakába kapja csóztül, egyszer csak rábukkan, vagy inkább fordítva, az a dolog találja meg őt, és ő megkapja azt, amit annyira keresett, amire oly áhítatosan vágyott, de nem úgy, amint azt szeretne volna – mert az életben végtére is semmi sem úgy történik, ahogy mi azt elképzeljük, még a leghétköznapiabb dolgok sem, hát még a csodálatosak –, és amikor elébe tárul az, amit keresett, amikor megpillantja, és mint a hitetlen Tamás, megéri, újra meg újra, akkor megijed, mert ő talán mégsem hitt benne annyira, tulajdonképpen egyáltalán nem hitt benne, de most mégis itt van előtte, és amikor meggyőződik, hogy nem téved, hogy ha eddig még nem is, de most már hinnie és cselekednie kell, amikor végre teherne valamit, amikor mozdulni kellene, kezdeni valamit, akkor csak áll mozdulatlanul, mert csak nézi, nézi a csodát, és nem tud vele mit kezdeni.

Szombatonként, amikor feleségemnek sem voltak órái az egyetemen, és otthon maradhatott egész nap a pici lányunkkal, az a nap az enyém volt. Azon a napon nem írtam, nem olvastam, még Samuel Kramerrel, a tizenhetedik századi vándordiakkkal sem foglalkoztam; azon a napon sétálni indultam.

A vidék, amely új alberletünk konyhaablakából élénk tárult, a legtöbb ismerősünk számára – beleértve Zénót is, pedig ő igazán nem volt híján a képzelőerőnek – maga volt a siralomvölgye, a pusztaság, a kietlenség, ami, legalábbis határtalan optimizmussal átítatott ismerőseink véleménye szerint, már akkor elveszi az ember kedvét az élettől, ha reggel fölkel, és első kávéját egy ilyen látvány mellett kell meginnia.

A tenyérnyi játszótérén túl, amely a vasúti töltésig terjedt, és amelyet szombatonként zsbongó gyerekhad töltött meg, akik úgy csüngtek a fémvázás mászókkák és sokkarú libikókák ágain-bogain, mint megannyi tarka-barka szőlőfürt, szóval ezen a játszótérén túl, és túl a vasúti töltésen, egy drótkerítéssel körülkerített világ rejtőzött. Valami, amit legszerencsésebben úgy lehetne leírni, mint egy lerobbant, használaton kívül helyezett villanytelep, egy autórönccstelep és egy lepusztult trolivégállomás kombinációját, melyet már félig megemésztett az enyészet, benőtt a fű és a vadmuhar, de aminek eredeti rendeltetése előttem mind a mai napig titok maradt. Aki csak egyetlen pillantást is vetett negyedik emeleti lakásunk ablakából erre a kietlen és nyomorult vidékre, annak – legalábbis, ha ismerte – óhatatlanul eszébe jutott a Sztrugackij testvérek híres regénye és Tarkovszkij még híresebb filmje, a Stalker, és benne a Zóna, az elhagyatottság, a megállíthatatlan pusztulás magányos világa. Kerekeiktől megfosztott, kiégett, rozsdamarta trolibuszok, a bokrok között lerobbant személyautók, kamionok csontvázai, akár egy elefánttemető szomorú relikviái meredtek árván a kormos, szürke ég felé, amely, hála a közelben működő téglagyár kéményének, sosem volt teljesen tiszta és átlátszó, még felhőtlen időben sem, hanem örökké fátyolszerű, ködös szmog vontába, akár a szürkehályog az ember szemét. És ebből a ködből, amely főleg télen és őszzel, de eső előtt mindig alászállt és beborította a világot, elhagyott épületek bukkantak elő, kitört ablakaikkal, sarokvasukból kifordult, csempén himbálózó ajtóikkal, kalimpáló spalettáikkal, melyek a fel-feltámadó szélben kísértetiesen megnyikordultak, majd nekicsattantak a falnak. A kopár, megfakult épületek fölött soklábú távvezetékek terpeszkedtek, melyek már sehova sem továbbították a magasfeszültséget, csak álltak ott, a magasban széttárt karokkal, mozdulatlan porcelánujjakkal, mint elátkozott óriások, akiket egy gonosz varázsló léptükben megbabonázott.

Egyszóval: lenyűgöző világ volt.

És sehogy sem értettek, sőt kissé gyanakodva mérték végig engem ezek az én barátaim, akikbe annyi optimizmus szorult, és akik csak a napot szerették meg a nyarat, verőfényes tengerről meg egzotikus, trópusi szigetekről álmodoztak, sehogy sem értették, amikor én rajongva mesélni kezdtem nekik arról, hogy ez a látvány énrám milyen lenyűgöző hatással van minden reggel, mégpedig éppen akkor, amikor az első kávémat iszom. Ilyenkor az én barátaim leginkább a fejüket csóválták, együttérző pillantást vetettek a feleségemre, és másról kezdtek beszélni.

Ahogy beköszöntöttek a szürke, esős novemberi napok, ez a különös világ még inkább magába zárkózott. A gyerekek és a kismamák eltűntek az játszótérről, a nyugdíjasok a padokról, és a vidék belesüppedt a mindent ellepő sárba. A libikókák és a mászókéák vaskorlátjain összegyűltek az esőcseppek, lepottyantak, és fodrozó-gyöngyöző karikákat varázsoltak a piszkos víztócsák tükrén; úgy tűnt, mintha az ősz beálltával váratlanul megcsappant volna a város népessége, mintha a jobb sorsra érdemes honpolgárok a vándormadarakkal egyetemben maguk is melegebb égtájakra költöztek volna; csak nagy ritkán bukkant fel egy-egy emberi alak, de az is szapora léptekkel, lehajtott fővel sietett át a játszótér füves területén, mintha csak bűnösnek érezné magát, amiért ilyen időben kimerészkedett a világba, és lelkiismeret-furdalásában igyekezett mihamarabb eltűnni mások kíváncsi tekintete elől. Csak a kutyájukat sétáltatók maradtak kitaratók és hűek önmagukhoz; képesek voltak órákig kint állni az esőben, egymással cseverésztek vagy csak álltak, mint a cövek, mozdulatlanul, kezükben esernyőt fogtak, mialatt annyira szeretett és dédelgetett ölebük ott vacogott csuromvizesen a póráz másik végén.

A játszótér és a vasúti töltést egy mély árok választotta el egymástól, amely százraz időben nem jelentett semmiféle akadályt, de eső után az árok mélyén bokáig érő víz gyűlt össze, és mintha csak egy széles folyam állná az ember útját, gázlót kellett keresni ahhoz, hogy átkelhessünk rajta. A gázlót az árokba hányt betonörmelékkel alkották, melyek ki tudja, milyen munkálatok során kerültek oda, és eső után felső részükkel apró szigetekként álltak ki a vízből. Emellett az esőtől síkossá, csúszóssá vált az árok meredek partja, és ha nem vigyázott az ember, könnyen megeshetett, hogy négykézláb, vagy rosszabb esetben fenekével a sárban ért le a gázlóig. Az árok túloldalán, néhány lépésnyire a parttól pedig ott magasodott a drótkerítés. Nem volt ez persze szögesdrót, csak afféle egyszerű, sima drótháló, melyet félig már megevett a rozsda, és helyenként jókora rések tátongtak rajta. De messziről, mondjuk az árok túlpartjáról, eléggé áthághatatlannak tűnt, és aki nem vette magának a fáradságot, hogy megküzdve a mély árokkal, közelebről is szemügyre vegye a kerítést, az nem kételkedhetett a hatékonyságában.

Amikor már vagy tucatszor kerestem föl ezt a lepusztult vidéket, saját, kitanult útvonalam volt. Ismertem a legalkalmasabb gázlókat, a kerítés szinte valamennyi részét, így egészen magabiztosan közlekedtem, annak veszélye nélkül, hogy egy rossz lépés következtében netán belepottyanok az árok vizébe vagy esetleg fönnakadok a kerítés valamelyik kiálló drótszálán. Idővel látogatásaim már-már szertartásos jelleget öltöttek: stációkból álltak, mint egy vallási körmenet, és valami ösztönös rendszeretelleg vigyáztam arra, hogy a sorrendet mindig betartsam. Eleinte persze nem így volt, türelmetlen kíváncsiságomban egyszerre szerettem volna megismerni mindazt, amit ez a drótkerítéssel övezett romvilág magában rejtett. Mintha csak kerestem volna valamit, mohó kapkodással jártam épületről épületre, benyitottam az elhagyatott, poros helyiségekbe,

kihúztam fészükéből a fiókokat, rongyos, megsárgult iratokban, számlákban, kifizetési bérlapokban, leltári jegyzékekben böngésztem; átkutattam a Főépületet, az egymás mellett sorakozó hangárokat – kivéve persze azt az egyet, amelyik zárva volt, és amelyiknek ajtaján, mint egy újkori vas cerberus, tenyérynyi lakat őrködött. Talán a hangároknak tulajdonítható, hogy látogatásaim lassan egy bizonyos sorrendhez igazodtak, a hangárok ugyanis meg voltak számozva, egytől hétig, mégpedig nem is akárhogyan, mert az ívben meghajló bádogfalak hosszabbik oldalára sárga alapon fekete festékek jókora számokat pingáltak, mintha csak tervezőjüknek az lett volna a szándéka, hogy a feketén virító számok még a magasban, repülőgépből nézve is észrevehetőek legyenek. Az első hangár alig néhány méterre állt a drótkerítéstől, és mögötte, mintegy ötlépcsőnyire egymástól, sorakozott a többi. Hosszú, vekniszerű épületek voltak, ablaktalan, ívben meghajló, fakószürke, bordázott bádogfalakkal. Utoljára a hadseregben találkoztam ehhez hasonló fémhangárokkal. Ott lőszert és üzemanyagot tároltak bennük, mert mint minden hadsereg, a miénk is örökké azon igyekezett, hogy készen álljon egy esetleges háborúra, amelynek eljövételében tulajdonképpen senki nem hitt komolyan, legkevésbé a tisztek maguk, de amely aztán mégis – vagy talán éppen ezért – bekövetkezett, és belerondított mindennapjainkba. Jómagam is részt vettem hasonló hangárok őrzésében, fagyos, téli éjszakákat vacogtam át a szűk őrbódékban, dérlapte géppisztolyal a vállamon toporogtam a hóban, de érdekes módon, azok a szépen kifestett, terepszínből tarkálló hangárok sohasem hatottak rám akkora vonzerővel, mint ezek az ócska, lepusztult tákolmányok.

Egyet kivéve valamennyi hangár ajtaja nyitva állt. Már amelyiken volt egyáltalán ajtó. Némelyik üresen ásitott, ajtaját talán egy erősebb vihar, vagy – ami még valószínűbb – valamelyik közeli bádogmester ragadta magával, és mostanra már egy autó motorházfedeleként száguld az utakon, vagy egy családi ház kapujaként éli csendes mindennapjait. De amelyik hangárnak volt még ajtaja, az is már csak úgy tessék-lássék állt a helyén, jó, ha egyáltalán meg tudott maradni a sarokvasain anélkül, hogy a legkisebb mozdításra le ne zuhanjon. Az első kettő teljesen üres volt, ami vagy azt jelentette, hogy a tulajdonosok annak idején gondosan kipakolták őket, vagy a környékbeli tolvajok végezték el utóbb ezt a munkát helyettük. A harmadik hangár szerelő-állványaival már kevés tolvaj tudott volna megbirkózni. A betonba ágyazott pillérek vagy három méter magasban, szinte a hangár mennyezetéig emelkedtek, ott fönt szétágaztak, egymáshoz illesztett, vízszintes, rácsos fémlapokba kapaszkodtak, melyek körbefutották a falakat, szinte egy félig a levegőben lógó sétányt teremtve a mennyezet alatt, mintha csak egy futurista szobrász döntött volna úgy, hogy rozsdás vasoszlopokból újralkotja Szemirámisz függőkertjeit. Kacsaringós csigalépcső vezetett az állványok kusza idomai között föl, a magasba. Csikorogtak, nyikorogtak súlyom alatt az illesztékek, amikor először vettem magamnak a bátorságot, hogy fölmászam erre a függő folyosóra; mintha fájt volna a fémnek, amiért annyi idő után ismét megzavarták korhadó békéjét. De ott fönt a magasban, miután kifújtam magam és nekítámaszkodtam a keskeny korlátúrdnak, már megnyugodott alattam a szerkezet, és én úgy éreztem magam, mintha egy agyonsebzett, fáradt csatahajó parancsnoki hídján állnék. Sohasem szédültem a magasban, de amikor először fölmásztam az állványokra és lepillantottam a korlát mögül, be kellett hunynom a szemem...

És akkor furcsamód, annyi idő után először, eszembe jutott a tenger. Nem volt ez azonnali és konkrét, képek formájába öntött emlékezet, csak a régi érzések ébredtek bennem újjá; mintha az időnek az a piciny szeletkéje, amely magába foglalt engem ott

fönt a korlátan, egy pillanatra átbillent volna az emlékezés nem euklidészi geometriájának térídejébe, megérintett volna egy másik, egy korábbi pillanatot, amelyben ugyan-csak én álltam egy hasonló korlátnak dőlve, ugyanígy, behunyt szemmel, és ez a két, egymástól térben és időben oly távoli kép egy másodpercre egymásba mosódott, mint amikor a különböző magasságú hanghullámok találkoznak és összeolvadnak: a két pillanat eggyé lett. Nem több, mint halvány sejtelem, mintha a színek és illatok egy-egy atomja kiszökött volna az emlékezet rejtett palackjából, de el is illant azonnal. Csak egy villanás volt az egész. De belül, valahol ott, ahol az ember saját, a világtól független órája ketyeg, lelassult az idő, kitágult, ahogy az a rengeteg emlékmolekula helyet szorított magának a jelen szűk folyosóján, ahogy egymással tülekedve igyekeztek a felszínre, akár a jégbe zárt magvak, amikor a fagyos burkon át megérzik végre a langyos napsugarakat. Hazudnék, ha azt mondanám, hogy ott a magasban, azon a rozsdás fém-szerkezeten ismét megpillantottam magam előtt a tenger tükkrét vagy a szikrázó homokdűnéket, ezek a képek csak utólag villantak föl előttem, később, amikor az érzés, ez a már-már sértőn valószínű *déjà vu* elmúlt, valahogy úgy, ahogy a villámot is csak megkésve követi a dörgés. De nem is a kép a lényeges. A páras, sós levegővel elvegyülő, parázson sült lepényhal illatát, a félig érett füge ragacsos, édes ízét, a gránátalma apró, vérpiros magvainak savanykás zamatát amúgy sem lehet képekben felidézni; ezekkel együtt kell élni éjjel és nappal, hogy beleivódjanak az ember pórusaiba, befészkeljék magukat az agysejtek hézagaiba egyszer s mindenkorra, kitörölhetetlenül, hogy aztán sok idő után, mondjuk egy ócska hangár belsejében, önmaguktól életre keljenek.

Ahogy kinyitottam a szemem, el is tűnt a látomás, akár egy múltó rosszullét. Csak valami kesernyés szájjá maradt utána, és némi szomorúság, amikor eszembe jutott, hogy annak a tengernek a hullámai még ma is, ebben a pillanatban is ugyanazokat a köveket koptatják, melyeken annak idején én is ültem, kezemben a hideg sörrel, és a sehogyan sem múlt napokat számoltam, sőt azok a sziklák már évtizedek óta állnak a helyükön, és állni fognak majd akkor is, amikor már nem lesz senki, aki emlékezzen rájuk, és hogy e mérhetetlen idő mellett mily nevetséges és jelentéktelen az az én egyetlenegy icurka-picurka pillanatom, amelyet akkor, számomra oly régen, egy hajókorlátnak dőlve elloptam a tengertől, és amelyet azóta is magamban hordok.

A hangárok mellett a legnagyobb kihívást a Főépület jelentette – ezt a nevet magam adományoztam neki, mivel négy emeletével és központi elhelyezésével magabiztosan emelkedett a többi építmény fölé –, és az ürességtől tátongó hangárokkal ellentétben rengeteg helyiségével, zezugos folyosóival eleinte valódi kincsbányának tűnt. Mint ahogy erről az egész körülkerített világról, a Főépületről sem tudtam megállapítani, hogy annak idején kik építették és mi célból. A folyosókon és a szobákban fellelt iratfoszlányok, melyek mint ketrecbe zárt madarak, szüntelen ide-oda röpdöstek a kitört ablakokon beszökő szélben, tulajdonképpen semmit sem árultak el a telep rendeltetéséről, így lehetett akár raktár, akár trolivégállomás vagy gépjárműjavító központ is. Esetleg mind a három egyszerre. A Főépület első szintje egyértelműen arról árulkodott, hogy valaha itt irodahelyiségek voltak. Némelyik szobában még bent álltak a rogyant íróasztalok, feldöntött polcok, sőt amin igazán megdöbbenem, az első helyiségben, ahova beléptem, egy csorba kávésbögrét találtam az asztalon, benne kiskanállal. A bögréből kiálló mokaáskanál nyelét és a bögre nyílását pókháló vonta be, a kanalat mintegy rögzítve a bögre pereméhez, és a háló vékony foszlányai, mint ősz hajsálak a szélben, lengedeztek a légáramban. Ki tudja, talán a munkások felejtették itt vagy a költöztetők, de a bögre, mint a valamikori emberi jelenlét legkézzelfoghatóbb bizonyítéka, ott

maradt árván az asztalon, mintha csak megragadt volna az időben, abban a régiben, amelynek egykor része volt. A penészfoltos falon megsárgult naptárt lapozott a szél, a kartonlapok csörögve himbálóztak a szegen, de a címlap az évszámmal együtt eltűnt, így nemigen állapíthattam meg, mikor került a falra, és hogy azok a megfakult bejegyzések, a golyóstollal bekarikázott napok tulajdonképpen melyik évre vonatkoztak.

Hetekbe is beletelt (persze csak a szombatokat számolva), amíg átkutattam a földszint valamennyi helyiségét. A csalódottság érzése, ahogy egyre fogytak a feltáratlan szobák, arányosan nőtt bennem. Pedig magam sem tudtam, tulajdonképpen mit is keresek, és mit kellene megtalálnom ahhoz, hogy kutató szenvedélyem kielégülést nyerjen. Talán a barlangászok érezhetnek hasonlóképpen, amikor alászállnak a mélybe, pedig tudván tudják, hogy minden egyes barlang mögött legföljebb csak még egy üres barlangra lelnek.

Már nem emlékszem pontosan, hogy melyik napon is figyeltem föl arra az első percben meghatározhatatlan és azonosíthatatlan neszre, melynek forrása valahol fölöttem, az emeleten lehetett, és ami arra hasonlított, mint amikor nehéz tárgyakat taszítálnak a földön. Talán egy héttel karácsony előtt történt, azt hiszem, ott álltam ismét az előtt a megsárgult falnaptár előtt, miután bezártam a kört, amellyel sorra végigjártam a földszint szobáit; visszatértem kiindulópontomhoz, a központi helyiséghez, a naptárhoz a falon, a pókhálós bögréhez az asztalon, benne a mokaáskánállal, mely ugyanúgy tapadt a pohár pereméhez, mint néhány héttel korábban, amikor először megpillantottam, és már igazán kezdtem unni a céltalannak tűnő bolyongást az üres épületben, és legszívesebben lemondtam volna az emeleti szobák átkutatásáról is, amikor a váratlanul beálló, furcsa csendben – mintha még a szél is elkerülte volna egy rövid időre a kitört ablaküveg réseit, békén hagyva ezáltal a csapongó papírfoszlányokat és műanyag zacskókat – meghallottam a zajt. Ahogy fölfigyeltem rá, valahogy azonnal ismerősnek tűnt; mintha már hallottam volna valahol ezt a kaparászó, kotorászó neszest, mintha ezt a hangot is, akárcsak azt a tengertől ellopott pillanatot, magamban hordoztam volna már évek óta, és ott rejtőzött bennem mindeddig, tudtomon kívül. Aztán ráismertem a hangra, vagy legalábbis arra az emlékre, amit magamban hordoztam, és egyszeriben végigfutott a hátamon a hideg, megborzoneg, ahogy eszembe jutott egy régi jelenet, vagy inkább egy és ugyanazon jelenet ismétlődő sorozata: nagyapám, ahogy fölfelé igyekszik a létrán a padlásra, kezében az ócska, lapos elemlámpával, eltűnik a padlás sötét nyílásában, aztán felhangzanak tompa léptei a mennyezet mögül, majd nemsokára ugyanez a nesz, vagy valami egészen hasonló ahhoz, amit ott a Főépületben hallottam: mintha nehéz ládák csusszannának arrébb a földön, de mintha olyasvalaki mozgatná őket, aki túl gyenge ahhoz, hogy egyszerre, egyetlen mozdulattal helyére tegye őket, ezért apró, szaggatott rántásokkal igyekszik megbirkózni súlyukkal; ezután sorra felnyílnak a ládák, és türelmetlen kezek kotorászni kezdenek bennük, mindenféle tárgyakat pakolnak ki és be, ejtenek le a földre, kicsomagolnak vagy egybekötöznek, mert nagyapámnak, néhány hónappal halála előtt (erre persze csak utólag tudtam következtetni, amikor már meghalt, és én a rejtélyekben gondolkodó kamaszfejemmel rekonstruáltam az eseményeket) az a szokása támadt, hogy estefelé, és mindig csak estefelé, ugyanabban az időpontban, amikor sötétedni kezdett, felopakodott a padlásra – bár én mindig kilestem, és szüleim is tudtak róla, de nem tették szóvá az öregnek, talán tapintatból, mert ők valószínűleg már sejtették azt, amit én még nem, hogy nagyapámnak már nem sok van hátra –, és ott fenn, a békebeli elemlámpa halovány fényében előszedte a régi kacatokat őrző ládákat és zsákokat, amelyek még a tíz évvel

korábbi építkezés alkalmával – az anyám által kezdeményezett és kérlelhetetlen szigorral véghezvitt tisztogató hadműveletek során – kerültek a padlásra, és amit akkor nagyapám, nem éppen kitörő örömmel, de megjuhászodva tudomásul vett (belátva, hogy jobb, ha az ember félreáll az útból, semhogy a vihar elsodorja), hogy aztán annyi év után, közvetlenül halála előtt – talán a dac utolsó, minden megfontoltságot elsöpítő fellángolásában – naponta előhúzza és szétterítse a régi, még az ántivilág levendulaillatait magukban hordozó limlomjait a padláson, valahogy úgy, ahogy egy tábornok tesz szemlét serege fölött a döntő ütközet előtt. Úgy tett, mintha nap mint nap lázasan keresett, kutatót volna valami után a szakadt ruhák, az agyonrepedezett edények, a virágmintás mélytányérok, letört nyakú stampedlik, az ón evőeszközök, a lószerszámok és pörgekalakok meg a nagyanyám szobájában megfakult szentképek és a többi, már hasznavehetetlen személyes tárgy között. Talán valóban keresett valamit. Néha hallottuk, ahogy magában morog az öreg a fejünk felett, a mennyezeten túl, és ez már igazán kísérteties volt – legalábbis az én számomra, a szüleim számára bizonyára inkább dühítő –, ahogy, akár egy bosszúálló, láthatatlan istenség vagy egy megbántott, hazajáró szellem, tesz-vesz a mozdulatlan mennyezet mögött, és olykor elfojtott hangon szitkozódik, mialatt mi hárman szóttanul ülünk a konyhában, mintha csak arra várnánk, lehajtott fővel az asztal körül, hogy meghozzák fölöttünk az ítéletet.

Ezekre a padlásról leszáradó, tompa hangokra akkor régen is végigfutott a hátamon a hideg, akárcsak annyi évvel később, azon a decemberi napon, annak a drótkerítéssel övezett roncstelepnek a Főépületében, amikor meghallottam az ismerős neszezést. Megborzongtam, egy pillanatra mozdulatlanra meredtem, és valami hideget éreztem a tarkóm körül. (Közvetlenül halála előtt nagyapám egyfolytában fázott. Igaz ugyan, hogy február volt, elég fagyos február, de nagyapám a túlfűtött konyhában fázott. Már kora reggel, ahogy felkelt, letelepedett a forró sparhert mellé, a kislócára, ahogy szokta, de valahogy furcsa volt azon a napon, és erre még én, a gyerek is fölfigyeltem. Ott ült a tűzhely mellett, olykor elővette a dohányos szelencéjét meg a vékony köteg cigarettapapírt, de nem kezdett el sodorni, csak tartotta a kezében, mint aki nem tudja, mit is kezdjen vele, aztán zsebetette, hogy öt, tíz perc múlva ismét csak elővegye. Azon a napon már nem gyújtott rá. Talán mert fázott. Egyfolytában a hidegre panaszkodott, ült a lócán, és egészen aprónak tűnt a szememben. Mintha egyetlen éjszaka összemert volna. Félóránként fölkel, fölvette a nagykabátot, és kicsoszogott a kamrába tüzelőért. Nemsokára már egy kisebb dombot hordott össze a fahasábokból, és amikor már nem fért több tűzrevaló a fásládába, a karján behozott fadarabokat a sparhert elé, a kihulló parázs ellen odahelyezett bádoglemezre pakolta. Csak rakta a tüzet, megállás nélkül, hogy már vöröslött a tűzhely lapja, mi meg izzadtunk a hőség-től, a fagyos február kellős közepén. A hideget csak ő érezte. Mintha azon a februári délelőttön, abban a túlfűtött konyhában megnyílt volna résnyre egy láthatatlan ajtó, és a résen, csak nagyapám számára érzékelhetően – vagy inkább a nagyapám számára már érzékelhetően – hűvös levegő szökött volna be egy másik, idegen világból, egy még a miénknél is hidegebb világ levegője. Amikor eljött az ebédidő, asztalhoz ültünk, nagyapám is, a szokott helyére, velem szemben. Májgombóclevest, emlékszem, mert mindig is imádtam a májgombóclevest. Nagyapám is szedett a merőkanállal, de valahogy lassú és megfontolt mozdulatokkal, mint aki egyáltalán nem éhes, vagy mint aki minden pillanatot külön-külön, tudatosan át akar élni. Két-három kanállal evett, lassan, óvatosan rágva meg minden falatot, aztán letette a kanalat, tekintetét föl sem emelve a tányérról csak annyit mondott: „Hideg van”, majd félretolta maga elől a tá-

nyért, de olyan finoman, hogy az aransárga zsírkarikák meg sem rezzenek a leves felszínén, majd az asztalra borult, arcával a karjára, és meghalt. Azt hiszem, tudtam, mi történik. Néhány másodperc múlva, még mielőtt apám, vagy közülünk bárki megmozdulhatott volna, nagyapám lezuhant a székről a padlóra. Ott feküdt a földön, arccal a mennyezet felé, üres tekintettel. De az már nem az én nagyapám volt. Valaki vagy valami más volt, számomra idegen és visszataszító, és erre abból következtettem, hogy nagyapámtól soha életemben nem félttem, de attól, ott a padlón, attól a mozdulatlan testtől félttem és irtóztam. Ahhoz nekem már semmi közöm nem volt.)

Jó néhány percig csak álltam, és füleltem a földszinten. A hangot lestem, megpróbáltam beazonosítani, hogy pontosan milyen irányból jön, de hiába erőlködtem, csak annyit voltam képes megállapítani, hogy valahonnét a fejem fölül, az emeletről származik. Kimentem a folyosóra, és óvatosan, nehogy elveszítsem a zajt, elindultam fölfelé a lépcsőn. De a korhadt lépcsőfokok megnyikordultak súlyom alatt, és a hangok fölöttem egyszerűen elültek. Mozdulatlanná meredtem. Most mi van? A gondolat, hogy esetleg némcsak én lesek valakit, hanem talán engem is lesnek valahonnét, nem hatott rám éppen nyugtatólag. Nem tudtam, mit tegyek, hiszen akármerre moccanok, akár lefelé, akár fölfelé indulok, ismét zajt csapok. Álltam és vártam, és az a valami, ott fölöttem az emeleten, úgyszintén várt. Egy idő után kezdtem magam nevésségesnek érezni, szinte már szégyelltem óvatosságomat – vagy inkább gyávaságomat –, mert hát mi más várna ott fönt, mint egy foglalatóból kilazult lécdarab vagy egy papírszak, melyet ide-oda csapkod a szél, végtére is az egész épület huzatos, tele van lyukakkal, akár az ementáli sajt.

De ahogy ráléptem a következő lépcsőfokra, a neszezés (néhány tompa csusszanas) ismét fölhangzott az emeleten. Vajon ilyen hangot ad a himbálódzó lécdarab? Vagy egy olajozatlan sarokvas? Tud-e ilyen hangot produkálni a korhadás vagy a vakvéletlen, amely a tárgyakat elrendezi? Tenyerem, amellyel a lépcső korlátjába kapaszkodtam, nyirkossá vált, józan ész ide, józan ész oda, a torkomban éreztem a dobogást, miközben azon igyekeztem, hogy a lehető legcsendesebben – a lépcsőfokok legszélén lépkedve, óvatosan, mint egy lassított filmben – följussak a következő szintre.

És amikor végre följutottam, úgy éreztem, mintha hegyet másztam volna.

Kifújtam magam, majd körülnéztem. Emelet, mint afféle emelet: egy folyosó, amely jó tíz méterrel előttem derékszögben elkanyarodott, követve az épület alakját. Kétoldalt ajtók, és az ajtók között a falakról nedves, nyirkos foszlányokban hámlott le a tapéta, itt-ott még a halványszürke, csíkos mintázatot is ki tudtam venni rajta. Megvártam, amíg ismét meghallottam a zajt (megint az a tompa csusszanas), aztán elindultam a hang irányába.

Óvatosan haladtam, igyekeztem elkerülni a rengeteg szemetet és hulladékot, amely beborította a padlót, és úgy lépkedtem az üres joghurtos poharak meg üvegszilánkok között, mintha csak aknamezőn járnék. A kanyarulat mögött ez már nehezebb feladat volt; ablakok híján ide már csak gyéren szűrődött be némi fény, a levegő is áporodottabb, nyirkosabb lett, a padlón pedig vastag rétegben hevert a falakról lehullott vakolat.

Követtem a hangot, amely egyre közelebről hallatszott.

A következő kanyarulat előtt megálltam. Biztos voltam benne, hogy a hang, bármitől, illetve bárkitől származzon is, onnan ered, néhány lépésnyire tőlem, a kanyar mögül. Lábujjhegyen odaosontam a folyosó sarkához, és kilestem.

De nem láttam semmit. Pedig ott kellett lennie (valaminek), hiszen oly közelről hallottam, úgy tűnt... Már-már csalódást éreztem, amikor eszembe jutott, hogy hát

persze, bizonyára valamelyik közeli szobából ered. Csak oda kell menni és benyitni! No, igen. De egy dolog észrevétlenül belesni egy folyosóra, és megint más nyíltan belépni egy szobába, ahol, ki tudja... Lám-lám, azonkívül, hogy felfedeztem magamban a kukkolót, még gyáva is vagyok. De ez nem volt újdonság a számomra (mármint a gyávaság, hiszen ha nem így lenne, akkor talán már régóta egy lövészárk mélyén kuksolnék, néhány száz kilométerre innét, valamelyik bérces hegység lábánál, vagy egy sötét erdőben, leszállásban egy bokor mögött – ott viszont előbb-utóbb úgymint mindenki gyáva lesz vagy meghal). Így hát végül is egyre megy, állapítottam meg, ezért bátran kiléptem a folyosóra, és benyitottam az első ajtón, amelyik élém került.

A látványtól egy pillanatra elállt a lélegzetem (tényleg ijedős vagyok). Egy öregembert láttam magam előtt, bent a szobában, ahogy egy jókora és minden bizonnyal súlyos ládát igyekezett a szoba egyik végéből átcipelni a másikba. Mint egy lidérces álom... Az arcára pillantottam, kerestem az ismerős vonásokat (mily hamar képes megfutamodni a józan ész!), de persze, hát persze, hogy nem... Ezt az embert én nem ismertem. És a megkönnyebbülés hulláma úgy ömlött szét bennem, mint a tiszta, friss levegő.

Az öreg, aki a ládát cipelte, ugyancsak ráammeresztette a tekintetét. Nem tudnám megmondani, mennyi ideig álltunk így, groteszk módon, ki-ki a maga mozdulatában kimeredve, én fél lábbal a szobában, egyik kezemmel a kilincsen, a másikkal még a levegőben, mintha csak az ajtófélfát szeretném elkapni, ő pedig még mindig meggörnyedve, a láda fölé hajolva, miközben mindkét kezével a fogantyúkat markolta. De nem úgy nézett ki, mint aki megrémült volna tőlem. Inkább meglepődött, de azt is csak egy pillanatra, egészen rövid pillanatra. Aztán tekintete sértődötté, méltatlankodóvá vált.

– Lószart!... – mordult maga elé, és a szó, a maga nyersségével egykettőre viszszabillentett a valóságba.

A jelenség, amellyel akkor szembetaláltam magam, külön figyelmet érdemel: alacsony emberke volt, nálam talán egy fejjel is alacsonyabb, márkás, de elnyűtt tornacipőt hordott, látszott, hogy már nagyon sok láb kitaposta. Halványzöld, itt-ott feldozott viharkabátja legalább négy számmal volt nagyobb a kelleténél, a bokáig leért, a kabát ujját éppen ezért jó néhány hajtással föl kellett tűrnie a karján, hogy kézfeje legalább félig szabadon maradjon. Szája sarkából kialudt cigarettacsonk állt ki, melynek töve beleveszett bozontos, szürke szakállába (egy Marx, szerényebb kiadásban). Fekete, kötött sapkáját, végén egy fél bojttal, mely akár egy félig megrágott alma, fityegett, mélyen a szemébe húzta, de hosszú, fakószínű haja még így is előkunkorodott a sapka pereme alól, hátul pedig egészen a tarkójáig leért.

Amikor kiegyenesedett és felém fordult, valahogy csempének tűnt az egész ember, valahogy minden jobbra dőlt rajta, mint egy naiv gyerekradz figurája. Csak amikor jobban megfigyeltem, akkor vettem észre a jobb kabátzsebéből kiálló flaskó nyakát. Az üveg – amely szemmel láthatólag nem volt üres – az egyik oldalon lehúzta a kabátját, és ennek az egyoldalú súlytöbbletnek köszönhetően tűnt az emberke csempének.

– Szóval te vagy az?

– Mármint, hogy ki?... – kérdeztem vissza meglepetten.

– Hát aki itt lődörög hetek óta! Neked mindenhova be kell dugnod az orrodod?!

Miközben beszélt, a kialudt cigaretta úgy tapadt felső ajkához, mintha csak oda nőtt volna.

– Már megbocsásson – magyarázkodtam (ha valaki rámszól, én azonnal magyarázkodni kezdek, akkor is, ha nem kellene), és beljebb léptem a szobába –, nem volt szándékomban megzavarni...

- Ki mondta, hogy bejöhetsz? Most már mindegy - legyintett, amikor megtorpan-
tam. Aztán féloldalasan rámpillantott, és amikor megszólalt, kegyetlen pálinkaszag
áradt felém: - Mi keresnivalója van egy ilyennek itt? Hát nincs teneked saját lakásod?

- Tulajdonképpen nincs... - vágtam rá őszintén.

- Nem úgy nézel ki, mint akinek ne lenne.

- Miért, hogy nézek ki?

Undorodva végigmért:

- Túlságosan is tiszta vagy.

- Akkor sincs lakásom. Albérletben lakom.

- Egyre megy.

- A feleségemnek erről más a véleménye...

- A tetejébe még nő is vagy. Akkor meg mit csinálsz itt? Unod az asszonyt?

- Tetszik ez a vidék.

Horkantott egyet, megvakarta a nyaka tövét, majd megkérdezte:

- A pusztulás? Neked tetszik a pusztulás?

- Nem mindegyik. De ebben itt, ebben van valami végzetszerű, valami elkerülhet-
etlen. Mint a végítélet szimbóluma...

Alaposan végigmért.

- Vallásos buzgómócsing, mi?

- Nem hinném. Utoljára az esküvőmön voltam templomban. Annak is már öt-
hat éve.

- Hát akkor - állapította meg sóhajtva -, kétségkívül lökött vagy. Kérsz egy
slukkot?

Kivette jobb zsebéből az üveget (a kabát, furcsamód, ettől még nem került rajta
egyensúlyba), meghúzta, becslésem szerint két korttyal legalább háromujjnyit nyelt
magába, aztán letörölte kezével az üveg száját, majd felém nyújtotta.

- Fogd! Csak azt ne mondd, hogy nem iszol!

Nem is mertem mondani. Valahogy nem szerettem volna, ha piperkőcnek néz.
Kezembe vettem az üveget, és úgy, nagylegéyenesen fölhajtottam.

Világéletemben utáltam a pálinkát. Még a szagát sem bírtam. De az a valami, ami
abban az üvegben volt, hát az túltett minden addigi pálinka-élményemen. Nem mintha
már kóstoltam volna, de azt hiszem, hozzá képest még az etilalkohol is likőrnek számí-
tana. Már az első korty megakadt a torkomon, valahogy utat tévesztett, megmagyaráz-
hatatlan módon a gyomrom helyett az orromban kötött ki, ott aztán lángallobbant,
majd kitört belőlem, mint egy vulkán.

A kisöreg gúnyosan vigyorgott.

- Nem eszik olyan forrón a kását, öcsipöcsi!

Egy jó ideig csak prűszköltem meg köhögtem, mire végre levegőhöz jutottam.

- Mi a ménkű!... Mi volt ez?

Az öreg visszavette az üveget, és büszkén megpaskolta.

- Ez, fiam, elsőrangú vitamin. Magadba döntesz ebből naponta fél litert, és nincs
az a tökök bacilus vagy vírus, amelyik még azután is életben maradna benned.

- Kérdés, hogy utána én életben maradok-e? - dűnyögtem fintorogva, és igye-
keztem gyorsan és nagyokat nyelni, hogy annak a rohadt akárminek, amibe beleittam,
az utolsó molekulányi ízét is mihamarabb eltüntessem a számból.

- Ne félj, nem halsz bele - kivette szájából a kialudt cigarettát, megpiszkálta a vé-
gét, mint aki meg akar győződni róla, hogy valóban nem ég, aztán így szólt: - Adhatsz
tüzet. Fogadjunk, nem dohányzol...

- De igen, dohányszom.
- Akkor adhatsz cigarettát is.

Kihalásztam a zsebemből a paklit, és megkínáltam. A jobboldali fal mellett, közvetlenül az ajtó mögött egy pricc állt, vagy inkább egy vaságy, amilyeneket a kórházi szobákban lehet látni, rajta néhány rongyos pokróc, az ágy végében egy párna, melynek színét lehetetlen volna leírni. Az ajtóval szemben egy öblös, de szemmel láthatólag használaton kívüli vaskályha trónolt (kivezető cső nélkül), mellette egy faláda, mindenféle limlommal, fölötte, a falon egy kezdetlegesen – vagy inkább hebehurgyán – összeszabált polc, rajta elnyútt borítójú könyvekkel, melyek címszavait onnét, ahol álltam, nem tudtam kibetűzni. Asztal nem volt a szobában. Még egy szék sem. Csak az a hatalmas láda, ott, a szoba közepén. (Ahogy ismét rápillantottam, a régi kalózfilmek jutottak az eszembe: vaspántos, domború fedelű láda volt, amilyenben a kalózvezérek szokták elásni kincseiket a lakatlan szigeteken.)

Közben megborzongtam, mert rájöttem, milyen hideg van benn. Az öreg nagyokat szippantva rágyújtott, a nikotintól sárga hüvelyk- és mutatóujja közé szorítva a cigarettát, jellemzően azokra, akik füstszűrő nélküli cigarettát szívnak. Eszembe jutott, hogy nagyapám is így füstölt, két ujjá közé fogva a csavart dohányt, vigyázva, nehogy a nyállal összeragasztott papír szétváljon.

- Hát a hangárok körül mit kerestél? – kérdezte.
- A hangárok körül?...
- Elég gyakran lődörögtél arra, nem? Kerestél valamit?
- Mit kerestem volna? Hát van ott valami? Csak sétáltam, be-bekukkantottam...
- Fölmásztál az állványokra is?

(Hát ezt meg honnan tudja?)

- Milyen állványokra?

Egy ideig nézett rám, aztán legyintett.

- Csak úgy kérdeztem.

Jó hosszút szippantott a cigarettába, majd átszellemült képpel kifújta a füstöt. – Tudod, te sehogyan sem illesz ide – mondta végül.

- Hova?

- Hát ide – maga köré mutatott.

Aztán az ablakhoz ment, és kifelé intett.

- Látod azt ott?

Mögé léptem, és kipillantottam a mocskos ablaküvegen. A drótkerítés mögött, kissé távolabb, sorakoztak a lakótömbök. Köztük a miénk is, de nem ismertem föl azonnal, ebből a szemszögből még sohasem volt alkalmam szemügyre venni. Ugyanolyan ronda volt és idomtalan, mint a többi. Mintha fordított távcsövön láttam volna az egészet, valahogy távolinak és jelentéktelennek tűnt minden, ami az ablakon, a drótkerítésen kívül volt. Lassan ereszkedni kezdett a köd, és az épületek körvonalai kifakultak, széleik belemosódtak a ritkás fehérségbe.

- Az ott a te világod, látod? Oda való vagy. Nem ide. Ott élnek a rendes emberek. Reggel felkelnek, munkába mennek, délben esznek, éjjel alusznak vagy szeretkeznek, közben autóra, házra spórolnak. Érted, nem?

- Azt hiszem.

- Kutyaseggit értesz te. De ez most nem fontos.

- Akkor mi a fontos?

Tenyerével megpaskolta gyomra tájékát, összevonta a szemöldökét, és megcsóválta a fejét.

- Az éhség - mondta, és jelentőségteljesen rámpillantott bozontos szemöldöke alól. - Most az éhség a legfontosabb. Ma még nem ettem.

Lecsípte a cigaretta paraszát, és ami megmaradt belőle, azt a zsebébe csúsztatta. A kályha melletti ládához lépett, egy ideig kotorászott benne, majd előhúzott egy papírzacskót. Leült vele az ágyra, kipakolta a tartalmát (egy darab kenyeret meg valamit, ami leginkább szárazkolbászra emlékeztetett), és komótosan falatozni kezdett.

- Éhes vagy? - kérdezte kurtán.

- Nem, köszönöm - ráztam meg gyorsan a fejem.

- Annál jobb - vigyorodott el -, amúgy sincs sok.

Leültem a matróládára és rágyújtottam. Fáztam.

- Hideg van itt - állapítottam meg -, nem szokta befűteni a kályhát?

Rámpillantott két falat között, majd így szólt:

- Te magázol engem. Miért magázol engem?

- Azt hittem, úgy illik.

- Mert bolondok vagytok ti, odakint. Az Istent letegezitek, de egymást magázzátok - aztán a kolbászveggel a kályha felé bökött: - Nincs rajta csó, ha nem láttad volna. Hogy fűtsek be? De én különben sem fázom. Le lehet arról szokni, tudod.

Szerettem volna megkérdezni, akkor meg minek a kályha, de aztán mégse tettem. Ehelyett mást kérdeztem.

- Régóta él... élsz itt?

- Ajaj.

- Nincs családod?

- Te aztán kíváncsi vagy, hallod-e?

- Arra gondoltam...

- Hogy ezt is illik megkérdezni, mi? De hogy kielégítem illemkényszeredet, elmondom, hogy nincs.

- Hát ez szomorú.

- Szomorú a lóvalagát. Én bizony nem szomorkodom. Te szomorú lennél, ha nem lenne családod?

- Bizonyára.

- Hát akkor neked ezért van.

- És nem is hiányzik?

- Micsoda?

- Hát... a család. Egy család. Rokonok, barátok, meg ilyenek...

Flegmán vállat vont.

- Nekem sose volt, tehát el sem veszíthettem, így nem is hiányozhat. Az embernek csak az hiányzik, amihez már egyszer hozzászokott. A cigaretta szokott hiányozni. Az nagyon, amikor nincs.

Szájába tömte az utolsó falatot is, majd megtörölte kezét az ágytakaróban.

- Beázik - mondta.

- Micsoda?

- A mennyezet - a plafonra mutatott: - Ott fönt. Amikor esik.

Odanéztem. A mennyezet és a fal szögletében egy jókora sötét folt virított.

- Tényleg.

- Azért viszem arrébb.

- Mit?

- Hát a ládát.

Most a ládára pillantottam, és a fedelén észrevettem egy tenyérnyi nedvesség-foltot.

- Értem - mondtam. - És hová?

- Oda szemközt. A másik sarokba.

Ösztönösen fölpillantottam. Ott is volt egy folt.

- De hát az is beázik.

A kisöreg elkomorodott, majd talpra ugrott, és meglepő fürgeséggel a szemközti sarokba kacsázott. Odaállt a fal mellé és föltekintett.

- Azanyját! - kiáltotta. - Tényleg beázik. Úgy látszik, romlik a szemem.

- Az ott - mutattam az ajtó melletti sarokba -, az nem ázik be.

Átsietett a szobán, és hatalmas viharkabátja, mintha csak a szél kapott volna bele, zizegve lobogott utána. Ott megállt, majd alaposan megszemlélte azt a sarkot is. Közben helyeslően hümmögött néhányat.

- Segítsek?... - kockáztattam meg a kérdést.

Megfordult, a ládára pillantott, aztán rám, majd megint a ládára. Végül vállat vont.

- Ha már úgyis itt vagy. Kapd el a másik végét, csak aztán ki ne purcanj itt nekem!...

Nekigyürkőztünk, ő az egyik végén, én meg a másikon.

Ahogy megemeltem, azt hittem, menten kiszakad a karom. Igaz ugyan, hogy nem vagyok egy izomgyár, és volt már alkalmam megtanulni, hogy ami a legtöbb embernek még elviselhető, az az én kapacitásomnak már sok, de az a láda, amibe belekapaszkodtam, nálamnál jóval sámsonabb ismerőseimnek is megingatta volna az önbizalmát.

De nem csak én passzoltam hamarosan, az öreg is. Néhány lépés után letettük, pontosabban leejtettük terhünket.

- Mi a... mi a szent szar van ebben?! - próbáltam lélegzethez jutni, abban a szobában már másodszor.

A kisöreg, bár maga is fújtatott, mint akit egy farkas kutya kergetett meg, elvigyorgott, és megveregette a láda oldalát.

- Azt mondd... szent szar? - kuncogott, aztán köhögött egyet, majd megint kuncogott. - Ez jó!... Szent szar!... Milyen találó, nem is hinnéd! Mert tudod, ebben a ládában tényleg isteni hulladék van... Szent szar. Hát ez jó!... Na, gyere, végezzünk vele!

Valahogy csak elvonszoltuk a ládát az ajtó mellé. Becsúszattuk a sarokba, majd a kisöreg jobbról-balról szemügyre vette.

- Ez így jó. Nagyon jó.

- Tényleg érdekel, mi van benne.

- Aki kíváncsi, az mindig mellé nyúl.

- Hát ezt a mondást még nem hallottam.

A kisöreg elővette az üveget.

- Persze. Én találtam ki. Kérsz?

Megráztam a fejem.

- Lesz idő, amikor boldog leszel, ha ilyet is ihatsz - mondta.

- Szomorú idők lesznek azok.

- Meghiszem azt. Van még abból a cigarettából?

Volt. Rágyújtottunk, leültünk, az öreg a priccse, én meg a ládára.

Ekkor azt kérte, meséljek neki magamról. Nem hittem, hogy valóban érdekli az életem, valahogy nem hittem abban, hogy bárkit is érdekelne. Lassan már engem sem érdekelt. De azért meséltem. Kissé nagyvonalakban, szinte tőmondatokban adtam elő történetemet, a részletekre nem tértem ki. Beszéltem neki az otthonról, arról a másik világról, a szökésről, meg erről a világról, az itteniéről, és beszéltem a honvágyról, amit sehogy sem találtam meg, hiába kerestem, és a lelkiismeret-furdalásról, amit emiatt éreztem. Közben néha a kisöregre pillantottam a priccsen, és az a gyanúm támadt, hogy nem is igen figyel szavaimra. Inkább a cigaretta parazsát figyelte és a füstkarikákat, amiket ügyesen eregetett maga körül. Csak akkor pillantott rám, amikor szóba került a tenger. Alig észrevehetően bólintott, amikor a tengeren eltöltött éveimről beszéltem, mint aki tudja, mit jelent az, ha valaki elveszít egy tengert, ami nem is volt soha az övé.

- A tenger - mondta tűnődve -, hm, az igen. Az már igen. Azt mondják, a tengerhez mindenki hazatér. Visszahúz, mint az anyaméh. Az eredet.

Fölemelte mutatóujját:

- Az eredet visszahúz.

- Ismered a tengert? - kaptam a szón.

Elmosolyodott. - Melyiket? Mindegyiket ismerem. Én mindegyiknél ott voltam.

Hitetlen tekintetemet látva vállat vont: - Hiszed, nem hiszed, a te bajod - félig elszívott cigarettájáról lecsípte a parazsat, majd a maradékot, akárcsak a jóelőbb, becsúsztatta a zsebébe. - De monddk én neked valamit...

Nem fejezte be. A léptekre, amelyek kintől közeledtek az ajtó felé, egyszerre figyeltünk föl. Valahogy valószínűtlennek tűnt a számomra, hogy rajtunk kívül más is elvetődhet ide. Füleltem, közben az öreg felállt az ágyról, és az ajtóhoz ment.

Kinyitotta, kidugta a fejét, majd kisurrant, becsukva maga mögött az ajtót. Tanácsatlanul ültem a lánán. Aztán hangokat hallottam az ajtó mögül, susmogó, elfojtott párbeszédet, majd az ajtó ismét kinyílt, de csak résnyire, és az öreg dugta be rajta a fejét.

- Hány éves vagy?

Meglepetésemben azonnal rávágtam: - Harminc.

Az öreg behúzta maga mögött az ajtót, és a pusmogó párbeszéd tovább folytatódott. Úgy tűnt, mintha a két elfojtott hang vitakozott volna egymással, aztán hűmmögés, csettintetés hallatszott. Valaki nagyon kételkedett valamiben.

Ekkor a kisöreg megint bekukkantott az ajtón, elvagyorodott, és ezt kérdezte:

- Szoktál rosszakat álmodni?

Döbbsenten néztem rá.

- Hogy jön ez most ide?...

- Szoktál vagy nem szoktál?

- Néha.

- Nagyon csúnyákat?

- Olykor - feleltem kelletlenül.

- Helyes, helyes - bólogatott, majd ismét becsukta maga mögött az ajtót.

A pusmogás tovább folytatódott, de most jobbra csak az egyik hang mondta a magáét. Csak itt-ott szólt közbe egy-egy hűmmögés.

A kisöreg harmadszor is bekukkantott.

- Most meg mi van? - kérdeztem kissé ingerülten.

- Amikor kicsi voltál, egészen kicsi, és egyedül voltál a szobában, és a szobában sötét volt, nem féltél? És nem éreztél úgy, hogy van még valaki veled a szobában, akit te nem látsz, de mégis ott van?

Erre már csak pislogni tudtam: – Mi van?...

– Na, ne gatyázz, emlékezz! – sürgetett az öreg. – Így volt, vagy sem?

Fura módon, valóban emlékezni kezdtem. Az érzésre, a szobára, a sötétre, a szorongásra...

– Valami rémlik... azt hiszem, de minek ez a...

– Helyes, helyes – bólogatott elégedetten a kisöreg, majd becsukta az ajtót.

Egy rövid pusmogás, majd az ajtó óvatosan kinyílt, és az öreg lépett be, de nem egyedül.

Aki mögötte jött, hát az sem volt egy mindennapi jelenség. Ugyanolyan alacsony, ugyanolyan öreg fickó lépkedett a nyomában; molyrágta, skót kockás télikabát volt rajta, kék-piros csíkos tréningalsó, kezén rojtos, ujjatlan kesztyű, és fején fekete kalap, amelyet leginkább a vadnyugati filmekben látni, főleg ütközet után.

Immár két kisöreg állt velem szemben, egyik groteszkebb látvány, mint a másik, és mindkettő engem bámult. Ez az utóbbi, az újabb, nem titkolt gyanakvással méricskél, nem is igen jött közelebb hozzám, megállt az ajtó előtt, és onnét figyelt.

Közben fintorgott, mintha kellemetlen szagokat érezne, és látszott rajta, hogy nehezen tud megbékélni a helyzettel.

– Ő a Doki – bökött az újonc felé korábbi ismerősöm, miközben ismét előhúzta az üveget. – Mellesleg, engem Diogenésznek hívnak a haverok.

– Diogenésznek?...

– A névnek nálunk nincs jelentősége. Na, Doki, mi van?

A megnevezett, a Doki, válaszul hümmögött egyet, majd úgy döntött, hogy mégis beljebb jön. Tett néhány lépést felém, közben alaposan végigmért. Ahogy fintorgott, arca számtalan apró ráncba gyűrődött.

Aztán körbesétálta a ládát, amelyen ültem, és úgy vett szemügyre, mintha csak szobor lennék egy kiállításon. Majd így szólt: – Dohányzol?

– Dohányzik! – felelte helyettem azonnal a Diogenész nevű kisöreg. – Van is cigarettája.

Mit volt mit tenni, megint csak elővettem a paklit.

– Most akkor mi van? – kérdeztem sután. – Mi volt az álmaimmal?...

A cigaretta körbejárt, és hamarosan mind a hárman füstöltünk.

Felelet nem érkezett a kérdéseimre, mintha meg sem hallották volna. A Doki leült Diogenész mellé a priccse, és szó nélkül, már-már mélységes áhítattal szívta a cigaretta-t. És amikor félig elszívták, szinte egyszerre, ugyanazzal a mozdulattal csípték le a végét, és dugták zsebre a megmaradt fél szálat.

– Miért nem szívjátok végig? Inkább itt hagyom a paklit – mondtam, és a csomagot odatettem az ágy szélére.

Diogenész egy mélyet sóhajtott: – Gondolni kell a nehezebb időkre is!... A paklit azért köszönjük.

A Doki ekkor benyúlt kabátzsebébe, és egy zsírfoltos papírcsomagot húzott elő. Ölébe helyezte, és óvatosan kibontotta.

– A huszonnyolcas kukában találtam – mondta fontoskodó hangon Diogenésznek, mintha csak egy titkot árult volna el.

Piskótaszerű kalácsmaradványok kerültek elő a csomagból.

– Az ügyvédék háza előtt, mi? – kérdezte Diogenész, majd miután a Doki bólintott, megcsóválta a fejét: – Ezt a pazarlást!

Aztán fölcippentett egy darabkát, majd bekapta. – Nem rossz. Nincs még négy-napos sem.

A Doki is bekapott egy falatot, aztán némi habozás után odahajolt Diogenészhez, és miközben felém biccentett, így szólt: – Szerinted venne belőle, ha megkínálnám?

Diogenész rápillantott, majd megrázta a fejét.

– Nem hinném – felelte –, annyira még nem éhes.

Szó nélkül befalták a kalácsot, aztán Diogenész kotyvalékával leöblítették a torkukat. Kezdem magam kényelmetlenül érezni. Ilyenkor az ember mindig az órájára pillant.

– Csak nem sietsz? – kérdezte Diogenész, kicsit talán megjátszott csodálkozással.

– Talán igen. Kint már sötétedik...

– Most még ne menj. Mindjárt jön Papa is.

– Kicsoda?

– Hát a Papa – felelte magától értetődő hangon. – Ő is biztosan meg szeretne ismerni.

– De hisz még soha nem látott. Nem is tudhat rólam.

– Annál inkább.

Közben a Doki levette a kalapját, és ekkor láttam, hogy teljesen kopasz. Kezével végigsimított tar fején, majd összekulcsolt kezét ölébe helyezte, és unott képpel bámult valahová a fejem fölé.

És ekkor, mintegy végszóra, ismét léptek hallatszottak a folyosóról. Emlékszem, akaratlanul elnevettem magam, annyira valószínűtlenné tűnt az egész. Diogenész föl-kelt, és minden szó nélkül kiment a folyosóra. Egyedül maradtam a Dokival, aki úgy ült tovább mozdulatlanul a helyén, mintha én ott se lettem volna.

Kintről megint puszogás hallatszott, Diogenész ismét magyarázott valakinek az ajtó előtt. A Doki, mint maga a megtestesült közöny, tudomást sem vett rólam. Aztán Diogenész visszajött, de mondanom sem kell, nem egyedül.

Már meglepődni sem tudtam, amikor megpillantottam a harmadik figurát. Ugyanolyan öreg, ugyanolyan alacsony, és ugyanúgy kifordított szerelésben, mint a társai.

– A Papa – közölte velem Diogenész.

A Papa öltönyt viselt, ami se szürke nem volt, se halványkék, inkább valami a kettő között, bár lehet, hogy valaha valóban kék volt vagy szürke. A nadrág szára a bokájáig se ért, térdén fénylett a kopástól. A kabát ujjja kirojtolódott, és egyik oldalzebe le volt szakítva, a cérnaszálak még ott fityegtek a varrás helyén. A kabát alatt ing meg nyakkendő, egyik rongyosabb és piszkosabb, mint a másik. A Papa mosolygott, miközben odajött hozzám és megveregette a vállam.

– Helló! – mondta.

– Helló – feleltem önkéntelenül. Olcsó, áporodott kölniillat csapott meg.

Egészen rövid túskehaja az égnek meredezett, miközben borostás arcáról egy pilanatra sem tűnt el a mosoly. Ekkor megsimogatta a nyakkendőjét, és mintha mi sem lenne természetesebb, megkérdezte:

– Hogy tetszik a nyakkendőm?

– Már éppen dicsérni akartam – felelte Diogenész. – Milyen finom árnyalata van, tökéletesen illik a kabáthoz.

– Igen, tudom – jegyezte meg önelégült mosollyal a Papa –, tegnap bukkantam rá a hulladékbegyűjtőben. Amilyen jó a szemem, azonnal észrevettem, hogy ez a vörösborfolt, itt, az elején, milyen jól illik a zakóm színéhez. Hja, így van ez, ha valakinek ízlése is van...

A Doki elhúzta a száját.

- Nekem nem tetszik.

A Papa arcáról egy pillanatra leolvadt a mosoly: - Miért kell neked mindent elrontanod?

- Kérsz egy cigarettát? - kérdezte Diogenész.

- Kinek van cigarettája?

- Tőle kaptuk - bökött felém Diogenész.

- Ez igazán rendes tőle.

Leült a többiek mellé a priccse, keresztbe rakta lábait, miközben jobb cipőjének talpa ásítva lefeffent. De ez nemigen zavarta. Diogenész elvette az ágy széléről a paklit, amit én tettem oda az előbb, és óvatosan, mintha attól félt volna, hogy megsérti a csomagolást, lehajtotta a cigarettásdoboz tetejét, és a Papa felé nyújtotta. A Papa, nagyon finoman, ujjai hegyével kihúzott egy szálát, és rágyújtott.

- Mellesleg - mondta, miközben a mennyezet felé fújta a füstöt -, még mielőtt elfelejteném, szólni szeretnék, hogy csalhatatlan hírforrásaim megsúgták nekem, miszerint holnap esküvő lesz a Szilfa utcában, a hatvanötös kuka mögötti házban. Nem ártana odatévedni, hisz ahol csurran...

- Ki a soros dézsmaszedő? - kérdezte Diogenész.

- Úgy tudom, a Doki.

A Doki méltatlankodva fölkapta a fejét.

- Tiltakozom. Mégpedig joggal. Emlékeztetni szeretnék benneteket arra, hogy a Vállalkozók Klubjának múlt havi báljáról én hoztam nektek azt a rengeteg maradékot, amiből még harmadnap is megtömték a hasatokat. Ezzel szemben - és anélkül, hogy ránézett volna, a Papára bökött mutatóujjával -, ő már jó ideje nem hozott nekünk semmit.

- Tévedés - ingatta a fejét a Papa, és benyúlt egyetlen kabátzsebébe -, ma is hoztam nektek valamit.

Egy fél tábla csokoládét húzott elő.

- Vagy ez talán semmi?

A Doki dacosan fölcszegte az állát.

- Hát ez is valami? És hol a másik fele?

- Hogyhogy hol? - értetlenkedett a Papa. - Hát annak a maradéknak, amit te a Klubból hoztál, vajon hol maradt a hiányzó fele? Megette, aki eldobta.

A Doki egy futó pillantást vetett a csokoládéra, majd határozottan kijelentette: - A csomagolása tiszta, szinte új. Ezt te nem úgy szedted föl, hanem az áruházból loptad. Valld be!

- Még hogy én loptam?...

- ...És aztán megetted a felét. Önző alak vagy, tudod?

- Na de, Doki...

- Muszáj nektek örökké veszekednetek? - szólt rájuk Diogenész.

- Mi nem veszekszünk.

- Így van. Ő veszekszik mindig énvelem.

- Önző alak.

- Fölfújt hólyag.

- Piperkőc.

Most már tényleg menni akartam, nem is az idő sürgetett annyira, inkább csak szabadulni szerettem volna mielőbb ebből a félnótás gyülekezetből.

- Ne menj még - szólt rám Diogenész, amikor fölálltam. - Hiszen még nem is meséltél.

- Így igaz - vágta rá a Papa. - Még nem is meséltél. Kérsz egy kis csokoládét?

Diogenész leintette.

- Ő még csak akkor eszik, amikor éhes.

- Az ember akkor egyen, amikor van mit! - közölte szigorúan a Doki.

- Ő ezt még nem tudja.

- Minél előbb megtanulja, annál jobb.

- A saját érdekében - bólogatott a Papa.

- Csakis.

Diogenész megcsóválta a fejét.

- Túlságosan szigorúak vagytok. Miért akarjátok megijeszteni? - aztán elvigyogrodott, és felém nyújtotta az üveget: - Na, csak még egy kortyot, a kedvemért!

Úgy gondoltam, ha engedek, előbb szabadulok. Elvettem az üveget, és ittam egy kortyot. Ez alkalommal óvatosabb voltam, így simán lecsúszott a torkomon. Érdekes mód, nem is tűnt olyan undorítósnak, mint először.

- És most mesélj - biztatott Diogenész, majd megfogta a karomat, és visszaülte-tett a ládára.

- De hát mit meséljek?

- Bármit - vonta meg a vállát. - Például arról, mit szoktál csinálni? Miből élsz?

- Kit érdekel ez...

- Ó, minket nagyon! - erősködött Diogenész, majd maga is meghúzta az üveget.

- Igaz, barátaim?

A Papa buzgón bólogatott, miközben tömte magába a csokoládét, a Doki pedig flegmán vállat vont. Nem tűnt valami egyértelműnek ez az érdeklődés. Mivel föltételeztem, amúgy sem értenek majd belőle sokat, hát megemlítettem nekik Samuel Kramert, az ösztöndíjat, a kutatómunkát, meg hogy mennyire unom az egészzet.

- Nagyon érdekes - jegyezte meg a Papa. - És ki volt ez a... hogyishívják, Krampert?...

- Kráter! - javította ki a Doki nagyképpén. - Sámuel Kráter, hát süket vagy? Szépen mondta.

- Samuel Kramer. Egy vándordiák - magyaráztam. - A XVII. század elején, pontosan 1628-ban indult el Hollandiába, azzal a nem titkolt céllal, hogy tanult ember váljék belőle. Akkoriban, tudjátok, mindenki tanult ember akart lenni... Apja félig-meddig polgáusiasult kisnemes volt, aki, talán egyre fogyatkozó vagyonát szem előtt tartva, támogatta fia tanulmányait, ebben látva annak érvényesülési lehetőségét. Szóval, ez a Kramer végigutazta Európát, szinte valamennyi korabeli nagyvárosban megfordult, és minden állomásáról rendszeresen írt haza apjának, pontosabban a húgának, mivel úgy tűnik, apja nemigen értett a betűvetéshez...

- Hát olyan buta volt? - kérdezte a Papa.

- Akkoriban csak kevesen tudtak írni-olvasni - magyaráztam, és úgy éreztem magam, mintha egy kiegészítő iskolában tartanék pótórát. - De most nem erről van szó. Hogy is mondjam...

- Kérsz egy kortyot?

- Nem bánom...

Harmadszorra már egészen elviselhető íze volt.

- Szóval, ez a Kramer rendszeresen írt haza, de mert akkor az volt a divat, latinul írt...

- Te is tudsz latinul? - kérdezte a Papa ámulva.

- Hát persze, hogy tud - oktatta ki a Doki. - Másképp hogyan tudná elolvasni a leveleket?

- Sajnos én nem tudok - feleltem, és már-már szégyenkeztem tudatlanságom miatt. - Tulajdonképpen ezt a munkát nem egyedül csinálom, hanem egy barátommal. Ő tud latinul. Lefordítja a szöveget, én meg beszerkesztem, számítógépre viszem, jegyzeteket készítek stb... Neki köszönhetem ezt a munkát is. Szóval, ezek a levelek nagyon érdekesek, sok mindent elárulnak a korról, amelyben keletkeztek, a szerzőjükről, meg ilyesmi. De aztán, néhány hónappal azután, hogy megérkezett Amszterdamba...

- Igyál még egy kortyot.

- Na, jó... - azon kaptam magam, hogy egyre nagyobb kedvvel mesélek. Talán az ital tette nem tudom.

- Ó, Amszterdam - sóhajtott a Papa. - Az utcákat behálózó csatornák, a csendben tovasikló hajók, nyáron a szilfák és hársak lombjai szétterülnek a víztükör fölött...

A Doki elhúzta a száját.

- Meg az a bűz! Halszag. Ordítózó kofák a stégeken...

- Nahát - mondtam -, tényleg ilyen lehetett akkoriban.

- De mi volt aztán? - kérdezte Diogenész, és közelebb hajolt.

- Miután?

- Te mondtad, hogy néhány hónappal azután, hogy megérkezett Amszterdamba... Mi volt azután?

- Ja. Eltűnt. Egyszerűen nyoma veszett - megdörzsöltem a szemem, mert a szobában már ködként gomolygott a dohányfüst.

- Eltűnt? - csodálkozott a Papa, és a füstfelhőn át úgy láttam, mintha arca szabályosan megnyúlt volna.

- Igen - feleltem -, néhány levél még érkezett tőle, melyekben beszámol az egyetemen töltött első hónapjairól, leírja a tanárokat, akiket már megismert, és akik már följegyezték nevüket az emlékkönyvébe, aztán semmi. Semmi. Se híre, se hamva. Mint akit a föld nyelt el.

- Döbbenetes!

- Hát, valóban úgy tűnik - adtam vissza negyedszer is az üveget Diogenésznek. - Nem tudjuk, mi történt vele. Lehet, hogy egyszerűen csak továbbállt, másik városba, és új életet kezdett, mondjuk, egy fiatal flamand menyecske oldalán. Talán meg akart szakítani minden kapcsolatot az otthoniakkal, vagy elvitte egy járvány, esetleg egy sötét, holdtalan éjszakán valamelyik mellékutcában megtámadták, kifosztották és leszúrták... Ha regényt írnék róla, talán így tennék pontot a végére.

- Szörnyű!

- Mit szörnyülködsz, Papa? - vont a vállát a Doki. - Akkoriban így volt ez. Az ember sétált az utcán, ment, ment, egyszerűen csak: puttyl, kés a hátába, és annyi neki! Már nem is volt. Add ide azt az üveget!...

- Miért nem maradsz még? - kérdezte Diogenész, amikor felálltam a ládáról. - Mesélj még egy kicsit...

Szabadkoztam, hogy most már igazán mennem kell, ami igaz is volt, hiszen az esti gyerekfürdetésről sosem szoktam lemaradni. Meg aztán éreztem, hogy az ital is kissé a fejembe szállt, és a szoba áporodott, dohányszagú levegőjében már a rosszulletet kerülggett.

A Doki és a Papa tovább vitatkoztak valamin, miközben az ajtó felé indultam, talán észre sem vették, hogy távozom, csak Diogenész kelt föl a priccscről.

Már a folyosón voltam, amikor utánam szólt az ajtóból: – Ugye eljössz máskor is?!

Nem tudom, mit feleltem vissza, ha egyáltalán feleltem bármit is, a fejemben nem szűnt a zsongás, és minden maradék józanságomat össze kellett szednem ahhoz, hogy a sötét, omladékkal teli folyosóról lebotorkáljak a földszintre.

Ahogy kiléptem a Főépületből, a nyirkos, hideg levegő gyógyírként hatott rám. Néhány percig mozdulatlanul álltam, csak lélegeztem nagyokat, mint a bűvár, aki sokáig volt víz alatt. Ködös, decemberi eső szemerkélt.

Amikor túljutottam a drótkerítésen és sikeresen átevickéltem az árkon, egy pillanatra megfordultam. A főépület már szinte nem is látszott, csak egy sötét folt a helyén, mintha maga az éjszaka sűrűsödött volna össze egy pontban. Aztán elindultam haza, és a lakótelep háztömbjei a sárgán pislogó ablakokkal úgy bukkantak elő a ködből, mint egy álomból.

BERNÁTH CSABA: SZILÁGYSÁGI ÖREG PORTA

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR

András napjának éjjelén

*Hotelszobákban csendben haldokolni:
Nem is csengetni már a szállodásnak,
Csak fuldokolni, folyton haldokolni,
Maradni másnak, kába látomásnak,*

*Mint félálomban lengő költemény:
Ma bennem alszik, másnap senkiben,
S holnapra tán sem álom, sem hitem,
Sem unt öröm, sem elporölt remény,*

*Csak haldoklás kihűlt hotelszobákban:
Vád, büntetés, magány, gyehenna, vétek –
Testemben, mintha volt hotelszobában,
Csak szálló vendég, vándor lett a lélek.*

Budapest–Vásárhely, 1894 decemberében

Diárium

*Apátságos
Volt Kerc,
Álságos
Fogaras.
Elvetélt
Magyarság,
Vetettél,
Csak arass!*

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR 1859. szeptember 17-én született Kolozsvárott. Latin és francia szakos tanár volt, kiváló romanista hírében állott, de ez nem bizonyított, mindenesetre hosszabb ideig hivatalnokként is működött. 1890-től főleg Marosvásárhelyen élt. A várossal szomszédos Marossárpatakon hunyt el 1927 októberében. Harminchat verse még 1992 augusztusában került elő a marosvásárhelyi Molter-hagyatékból. A hirtelen, sőt: hihetetlen fölfedezést követő filológiai kutatómunka, illetve a nehéz és szövevényes életrajzi nyomozás eredményeképpen jó néhány eredeti Lázáry-levélre és elegyes följegyzésre bukkantunk a költő élettársának, későbbi özvegyének, Vajdaréthy Júliának mindeddig lappangó hagyatékában... Ám ugyanott további százhat költeményre, valamint Marullo Pazzi (késő reneszánsz költő és zeneszerző) huszonegy versének Lázáry általi fordítására avagy átköltésére akadunk... A Lázáry-oeuvre immár teljesnek látszik, illetőleg (egyelőre) annak mutatkozik. Földolgozása folyamatban van. (Dr. Vajdaréthy Rabán szíves hozzájárulásával közléteszi: Kovács András Ferenc.)

Váltópénz
 Az ország,
 Híred vész:
 Fagaras,
 Mit világ-
 Talannak
 Tébolygó
 Vak ad át!
 Ég veled,
 Szentimre,
 Somkerék,
 Szakadát!
 Kufári
 Nemlétbe
 Szakad át
 A hazád.

Marosvásárhelyt, 1921 novemberében

Edények romlása

Édesapámnak küldöm

Gondos gazdasszony volt Bornemissza Anna,
 Konyhájából való eme tiszta kanna:
 Tán éppen Apafi töltött bort belőle,
 S egy császárló cseléd elitta előle!

Tolvaj idők járnak ódon serlegekre –
 Fogyatkozunk folyvást, szókon perlekedve,
 Csácsogássá lőn a voltat hívó remény,
 Üresen kong hitünk, horpadt ivóedény.

Amaz már megkopott, emez pedig vásík:
 Jobb italok ízét őrzi egyik-másik...
 Avagy vedd e kelyhet példának, intésnek:
 Rája magát vesztő Publikánust véstek!

Teleki Mihály úr ajándékuul küldé,
 Mikor a némettel Brassó alá gyűlt bé,
 Emlékeztetőül küldé Veér Juditnak,
 Kiből a romlással magnum pertut ittak.

Áldomásuk többnek kaparta gaz torkát,
 Holott mindig másként akarta az ország,
 Mely kínálgatással, kortyonként veszett el:
 Ígéretéseikkel bétölt, mint ecettel!

*Mint borral e kehely, s epével a bánat...
Hagyományoztatott az Ekléziának:
Hogy hajlítsa lelkünk keresztyéni jóra,
Szállt a Reformata Szent Religióra!*

*Nem adatik nekünk újra csoda, se hely.
Vagyunk... Akár ezüst úrvacsorakehely:
Sok keserű szájtól ragyogása vásik,
Rézkupává lesz a végső számadásig.*

Marosvásárhelyt, 1921 novemberében

Metamorphoses Transsylvaniae

Apor Péterrel szólván

*Szilágycseh romokban,
Roskad Szilágsomlyó –
Lassan elenyészik
Minden, mi lágy s omló!*

*Ha mit gyűjtött Szászkezd,
Székelyderzs meg Dálya:
Most a dühös idő
Vészben elherdálja.*

*Jaj, Bethlenszentmiklós,
Marosillye, Földvár:
Dicsőségünk görnyedt
Kódisgúnyát ölt már!*

*Csíkerákos, Csernáton,
Karcfalva, Zeykefalva:
Tengődünk immáron
Egymást is felfalva!*

*Nagydisznód, Szászhermány,
Nagyalmács meg Prázsmár –
Hajdan égő lelkünk
Csak rakás parázs már.*

Marosvásárhelyt, 1922 novemberében

Erdélyi kripta: Pantheon

*Olvastuk Szalárdit, Bethlent meg Csereyt,
Búsultuk kórságunk felkent felcsereit:
Hány elvakult princeps, kegyenc, prédikátor
Volt vérünk vagy könnyünk kifolyatni bátor!*

*Sohasem szívleltük a másság sikerét:
Síríg fenyítettük Apáczai Cserét!
Nem voltunk különbek, jobbak semmi kornál:
Házsongárdi földben hallgat Szenczi Molnár.*

*Hallgat Medgyesi Pál, Keserői Dayka:
Másoknak a szólást keserűli ajka...
Hallgat Péchi Simon, Dávid Ferenc Déván,*

*S lelki esméretünk sem értheti némán,
Hogy a megváltásra váró remény mit mond:
Tébolygón dadog, mint Báró Kemény Zsigmond.*

Marosvásárhelyt, 1924 novemberében

BERNÁTH CSABA: A TOROCKÓI UNITÁRIUS TEMPLOM

PETRI CSATHÓ FERENC

A SZÓ

*Midőn kihirdeti a tanait
eretnekségért pörbefogják
pörbefogják és elítélik
meg sem hallgatván tanúit*

*fölakasztják agyonlövök
kazamatába zárják
(az ember teste elpusztítható)*

*egyik zsarnok sem fogja föl
hogy ekkor lép be egy
erdő meghibbant emlékezetébe
melyben farkas inal az őz elől*

Urna

*elképzelem (nem is nehéz)
P. Cs. F. költőt poralakban
(se fej, se test, se láb, se kéz)
nem árt neki villám se örvény
törvényeken túl ő a törvény
nem csalják többé csálhatatlan
nem hullik rá se vád se bomba
nem csukják be marhavagonba
P. Cs. F. költő poralakban
ágyak emléke régi nőké
bor emléke a poharakban*

Lordok Háza, karácsony

*Nő is van köztük Most vár kisbabát
Csak ő virraszt reménykedőn
s a részeg gyertyaláng miközben
az alvókon kályhákra álmodik
az ébredéstől rettegő kabát*

A próféta elképzeli halálát

*Előbb a perpetuum mobilét
találta föl; később az ő agyában
készült a boldogságban élő
Seholsincsország működési elve.
Aztán a jövő jelent meg neki:
a tükörből faágról lógva
nézett rá önnön korpusza,
és látta, leng a semmiben, kusza
kabátban és szakálla hull
akár a pille hó, s arany
szájából elmúlik a nyelve*

A munkanélküli takács

*Nem nyárközépi szép varázslat,
a tétlenség növeszt fejedre óriási
szamárfület hajdan szorgos Zuboly*

*naphosszat a kocsmában ülsz,
kiárulsz mindent ócska fröccsökért,
szerszámokat: ne egye őket rozsdá,
melósruhát: ne falja föl a moly*

*Csigerek vacak mámorában
fölszedsz néha egy koszlott kurvát,
s azt hiszed Titánia smárol*

*A vigasz ingyen van, fiú
ne késs el a litániáról*

HAZAI TÜKÖR

KULCSÁR KÁLMÁN

A magyar értelmiség politikai szerepvállalása

A reformkorszaktól kezdődően az ország modernizációját előmozdító politikusok – éppen mert a polgárosodás fejletlen, és a polgárság helyzete sajátos volt Magyarországon – gyakorlatilag három társadalmi rétegből rekrutálódtak. *A felvilágosult arisztokráciából, a liberális köznemességből és a literátus értelmiségből.* Ez utóbbi két kategória gyakran személyében is összefonódott csoportot alkotott. A szabadságharc bukása után, különösképpen a kiegyezést követően kialakuló hivatásos politikusi réteg összetételében ugyan már többrétűvé vált, politikusi magatartása azonban túlnyomórészt mégis e három eredendő csoporthoz, illetőleg politikai szubkultúrájukhoz kötődött:

A magyar értelmiség az utóbbi évtizedben mutatkozó politikai szerepvállalásának megértéséhez legalábbis bizonyos fokig hozzásegít *a magyar politikai kultúrán belül az egyes csoportjaihoz kötődő szubkultúra* leglényegesebb vonásainak felvázolása.

Erdei Ferenc a két világháború közötti magyar társadalmat elemezve a politikai elit, s a végrehajtó hatalmat is megjelenítő, ún. úri középosztályhoz tartozó közigazgatási tisztviselői réteg politikai magatartását inkább *az uralmi*, mintsem a *tárgyi szakszerűséggel* jellemezte. Ez az alapvető sajátosság – amelynek két eleme közül a két világháború között a tárgyi szakszerűség súlya már növekedett – *lényegében megőrizte eredendő kapcsolatát a modernizálódás és a polgárosodás előtti magyar uralkodó politikával*, s a történelmi körülmények folytán a későbbi évtizedekben is *továbbélte a magyar politikai kultúrában*. Az uralmi szakszerűség a politikai megbízhatóságra és a megfelelő kapcsolatrendszerben való elhelyezkedésre vagy az abba való beilleszkedésre épült, s – jöllehet, a két világháború közöttihez képest túlnyomó részben más réteg- vagy csoporttartalommal – mégis domináns maradt a „szocializmus” évtizedeiben is. Ahogyan azonban a két világháború közötti magyar társadalom politikai és közigazgatási elitjében is egyre növekedett a tárgyi szakszerűség és az ezt a szakszerűséget hordozó „technokrata” értelmiség súlya – kifejezvéen ezzel is bizonyos modernizációs tendenciákat – úgy a hetvenes évektől kezdődően is egyre nagyobb tért nyert a politikában a szakszerűség. *A nyolcvanas évek végére pedig a technokrata vagy szakértelmiség gyakorlatilag háttérbe szorította a csak az „uralmi szakszerűséget” hordozó hivatásos párt-politikusokat.*

Az uralkodó és a közigazgatást vezető politikai elittel összefüggő vonásokhoz eredendően még két további is kapcsolódott, sajátos jelenségeket társítva ehhez a politikai kultúrához. Az elsőt már említettem, a valamilyen *kapcsolatrendszerre épülő klientúra* jelentőségét. A második talán kevésbé ismert. Ezt a sajátosságot – Mannheim Ká-

A tanulmány az Erdei Ferenc Társaság 1995. április 21-én, Makón rendezett nyilvános közgyűlésén elhangzott előadás alapján készült.

roly elemzéseire is visszautalva – *a politikai problémák adminisztratív kezelése*ként fogalmazhatjuk meg, amely „kezelés” ebben a kontextusban természetesen az uralmi szakszerűség eleméhez társult.

A magyar politikai elithez kötődő hagyományos politikai kultúra harmadik elemére Szekfű Gyula mutatott rá a „Három nemzedék és ami utána következik” című könyvében.

A 19. századi magyar liberális gondolkodásban élő „különös illúzió” szerint – írta Szekfű Gyula – *„a parlament volna a nemzeti élet központja és mellette minden egyéb nemzeti tényező mellőzhető volna”*. Ennek az illúzióknak további összetevője lenne, hogy: *„az állammal való foglalkozás, a politika a nemzeti életnek a legfontosabb és a legelőkelőbb ágazata.”* Szekfű Gyula elemzése szerint ez abból a kényszerből származott, hogy Tisza Kálmánnak az országot „a 48-as közhangulattal ellentétben 67-es alapon kellett kormányoznia. Ezt a problémát csak úgy tudta megoldani, hogy az ország életét a parlamentben koncentráta, az ország akarata helyébe a parlamentet substituálta, mivel ezt választási és egyéb korrupció segítségével könnyebben tudta az egyedül lehetséges 67-es irányban mozgatni.” (Szekfű 1989:373–374) Ez a „különös illúzió” – ugyancsak Szekfű Gyula ábrázolása szerint – Tisza István felfogásában már olyan hitté alakult, *„hogy a parlamentarizmus Magyarországon nemzetfenntartó, az országgyűlés a magyarság életének központja, s ha a parlamentben bajok vannak, ezek a nemzetet veszélyeztetik.”* (Szekfű 1989:374) *A parlament ilyen időleges, azaz lényegében egy választási ciklusra való függetlenedése, az ország helyébe a parlament akaratának substituálása” természetesen minden parlamentáris képviselői rendszer velejárója. Tartós uralmat azonban csak az biztosít, ha a kormány, illetőleg a kormányzó politikai párt(ok) jól méri fel az ország helyzetét és sikeres politikát folytatnak, így sikerül újból és újból a választók bizalmát megszerezni.*

A magyar politikai rendszernek 1887 után kialakult sajátossága azonban az is, hogy egy meghatározott politikai erőnek – politikai pártnak – nem azon az alapon biztosított tartós uralmat, mintha az valóban mindig jól mérte volna fel az ország belső állapotát, a külső tényezők hatását, s így sikeres politikával nyerte volna el a választók folyamatos támogatását. Ehhez a politikai rendszerben szereplő politikai pártok normális társadalmi megalapozottsága és a politikai vezetők professzionális magatartása lett volna szükséges. Ennek hiányában – és ez jellemezte általánosságban a magyar politikai életet az említett időszakban – egy párt szinte megkérdőjelezhetetlenül tartós uralmának lehetőségét az 1887 óta kialakult választási rendszer sajátosságai és az ország politikai kultúrájának elmaradott volta teremtette meg. Az így létrehozható feltételek „okos” kihasználásával ugyanis a mindenkorai kormány képes volt az őt támogató politikai erő (párt vagy pártkoalíció) újrválasztását biztosítani. Ebben az összefüggésben is jelentkezett pl. a kormányt és a közigazgatást összekapcsoló „uralmi szakszerűség”. *A parlament központi jelentőségének hagyományát Magyarországon tehát a kormány, pontosabban a kormányzó politikai erők gyakorlati leválthatatlanságával együtt kell értékelnünk.* Ezt a kapcsolatot csak a második világháborút követő koalíciós időszak törte meg egy időre, úgy azonban, hogy az akkori sajátos viszonyoknak megfelelően – hiszen az országban a legfőbb politikai hatalmat ténylegesen a szövetséges ellenőrző bizottság, annak is szovjet vezetése képviselte – *a lényeges politikai döntések végül is a parlamenten, sőt a kormányon is kívül, az ún. pártközi megegyezések formájában születtek meg.*

Egészen az 1990-ben tartott általános választásokig – leszámítva a Németh-kormány egy rövid időszakát – a kormány valójában nem függött az Országgyűléstől. Az azóta született két nevezetes paktum sajátos helyzetet teremtett. Az első, az 1990.

évi MDF-SZDSZ megegyezés, amelyet követő alkotmánymódosítás az ún. kancellári kormányt bevezette, az adott ciklusra gyakorlatilag megkérdőjelezhetetlenné tette a kormány helyzetét. A másik, az MSZP és az SZDSZ 1994. évi koalíciós szerződése alkotmányjogilag ugyan nem változtatta meg a kormány helyét az Országgyűlésben, de a *valóságos döntéseket kívül helyezte a kormányon a koalíciós egyeztető bizottságba. A koalíciós szerződés természetesen biztosította a kormány túlnyomó méretű országgyűlési többségét is.* Az Országgyűlés ebben a vonatkozásban tehát nem szakadt el a korábbi magyar parlamenti hagyományoktól. Ezek pedig elsősorban a vitázó, nem az ésszerűséget, hanem az érzelmeket felhasználó, az indulatokat gerjesztő, „kifelé beszélő” Országgyűlést alakították ki. Olyan Országgyűlést, amely sok tekintetben nem leképezi a valóságos politikai folyamatokat, nem a konfliktusok racionális kezelésére törekszik, hanem emocionális megközelítésükkel, sőt, sajátos párt- és személyes érdekek előtérbe helyezésével vagy akár kizárólagossá formálásával esetenként indulatokat gerjesztve, inkább kielezi őket.

A magyar parlamenti hagyományok azonban egy nagyon fontos tekintetben ma már nem követhetők, és ezen az 1994. évi választások tanulságai szerint a „kancellári kormány” sem tud változtatni. *Mai társadalmunkban ugyanis az uralmon lévő kormány nem képes közigazgatási eszközökkel, korrupcióval stb. úgy befolyásolni a négyévenként ismétlődő választásokat, hogy uralma folytonosságát biztosíthassa.* Ezt sem a mai magyar politikai rendszer, sem pedig az ország nemzetközi környezete nem tenné lehetővé a törvényességnek még csak a látszatával sem. Ha azonban az Országgyűlés ma is a nemzetnek a Tisza István-i értelmében vett központja maradt, amely több tekintetben eltér (belső jellegét és funkcióit tekintve) a fejlett nyugati országok parlamenti életétől, akkor ebből következően származnak az értelmiségnek az utóbbi évtizedben mutakozó politikai szerepvállalására is.

Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy – amint arra a bevezetőben már rámutattam – a reformkorszaktól kezdődően a magyar politikai (általában azonban nem uralkodó) elit része a 19. század kezdetén honorációroknak nevezett, majd később – jóllehet, a két kifejezés nem egészen fedi egymást – *humánértelmiségként* ismert réteg is. Ennek a rétegnek az összetétele természetesen szintén változott, és pedig nem csupán a reformkorszakhoz, de a két világháború közötti, sőt a „szocialista társadalom” első évtizedeihez képest is. Ebben a rétegben azonban ugyancsak kialakult egy sajátos *politikai szubkultúra*, amely mindmáig nem tűnt el a magyar politika világából.

Ez a politikai szubkultúra – *literátus vagy literátori szubkultúrának* nevezhetjük – több tekintetben is ellentmondásos. Legfőbb jellemzője az erős ideológiai befolyásoltság, s a mély elkötelezettség a képviselt eszmekörnek a valóra váltására, a társadalom ennek megfelelő átalakítására.

Szubjektíve tiszteletre méltó politikai magatartás ez, amelynek tisztességét azonban mégis csak az adhatja meg, hogy egyrészt az adott kultúrában elfogadott értékekhez kötődik-e (Európában pl. a humánus, a judeo-greco-keresztény eszmekörből kifejlődő értékekhez), másrészt kitűzött céljai tükrözik-e a társadalom valóságát, tényleges lehetőségeit, röviden és Németh László kifejezésével szólva, összefügg-e azzal, ami *„a társadalom halk folyamataiban”* készül. A magyar politikában ez a szubkultúra tipikusan erős *küldetéstudattal* párosult, és innen adódik legfontosabb ellentmondása is. *A küldetéstudat ugyanis legtöbbször morális meggyőződéssel jár (nem ritkán morális megalapozottságú társadalomkritikából is fakad), s hordozójában a tudás kizárólagosságának, a képviselt politika megkérdőjelezhetetlenségének, a saját igazság kétségbevonhatatlanságá-*

nak képzetét kelti. Ez pedig sajátos politikai magatartást hoz létre, amelynek legfontosabb eleme az emocionális túlfűtöttség (a képviselt racionalitás is emocionális összefüggésekkel nyilvánul meg), ebből következően pedig a *tolerancia hiánya, sőt a kompromisszumkészség, az egyezkedésre való hajlandóság igen alacsony foka.* Végül – csekély kivétellel – e szubkultúra hordozói általában olyan radikalizmust képviselnek, amely a politikában akár a könyörtelenséggel is párosulhat, de mindenképpen szemben áll a politikának mint szakmának alapvető vonásaival. Talán annyit még hozzátehetek, hogy ennek a szubkultúrának néhány eleme megegyezik a magyar politikai kultúra – más forrásból fakadó – egyes jellemzőivel is, mint pl. az érzelmi elem jelentőségével, a tolerancia hiányával és a kompromisszumra való készség alacsony szintjével.

A magyar értelmiség *politikai szerepvállalásának formáit* az utóbbi évtizedben jelentősen befolyásolta összetétele, s fentebb röviden jellemzett politikai szubkultúrához való kapcsolódása.

Összetételének változása azt jelenti, hogy szinte egészen a második világháborút megelőző évtizedig ez az értelmiség elsősorban *humánértelmiség* volt. Nagyságrendileg igen jelentős arányt képviselt ugyan benne a jogászság, ám a jogászok túlnyomó része az állami szervezeteken belül, sőt azon kívül is sajátos szerepkört látott el. Ebbe a szerepkörbe – mind az uralkodó, mind az ellenzéki pozíciókban – belefért a politikai elem is, sőt elsősorban a jogászsághoz fűződött az uralmi szakszerűség mellett a politika meglevő tárgyi szakszerűsége is. Nem kis mértékben ebből is következett, hogy a második világháború utáni évektől kezdődően, különösen 1948 után – jóllehet, a társadalmi változásokat „jogi” formába öltöztetve kívánták végrehajtani – a jogászság szerepe csökkent, szűk területre szorítkozott, az uralkodó politikai elitben szinte nem is kapott helyet. A harmincas évektől kezdődően növekvő, majd a „fordulat éve után” gyorsan „felfutó” műszaki és közgazdasági „technokrata” értelmiség súlya és jelentősége a társadalomban és a politikában is növekedett. Ezzel kapcsolatban azonban ennek a rétegnek gyenge pontja is napvilágra került. Speciális tárgyi szaktudásának követelményei és „bűvölete” nem engedte kibontakozni a politikai szakszerűséget, így a politikai tevékenységét az uralmi szakszerűség jellemezte. A politikai elithez tartozó műszaki értelmiség tipikusan nem vagy alig törődött a nagy műszaki beruházások gazdasági feltételeivel, és a gazdasági képzettségű politikus sem számolt megfelelően a döntések társadalmi, így politikai következményeivel. A politikába került technokrata értelmiség akkor váltotta ki az uralmi szakszerűséget a politikai szakmai tudásával, amikor jól képzett képviselői döntési pozícióba kerültek, és amikor a magyar társadalomtudomány fejlődése – túl a közgazdasági tudományokon, a szociológia, a demográfia, a statisztika, majd a korszak vége felé a politikatudomány is – először eredményeivel, később kiemelkedő képviselőivel is a döntési folyamatok résztvevője lehetett.

Egyértelműen megállapítható, hogy a magyar technokrata vagy társadalomtudományi értelmiség politikai szerepvállalása összefüggött a reformfolyamatokkal, majd a rendszerváltozás előkészítésével és kivitelezésével. Ennek a rétegnek politikai szubkultúráját éppen az jellemezte, hogy túlnyomó többségében *fokozatosan megszabadult a Rousseau óta a politikában oly nagy szerepet játszó hittől „a társadalom által való üdvözülésben”,* amelynek napjainkig végső „desztillációját” a marxizmus jelentette. Politikai magatartására tehát sokkal inkább a menedzseri, mint a literátusi kultúra volt jellemző.

A literátusi szubkultúrát hordozó, gyakorlatilag humán képzettségű értelmiség 1867 óta általában ellenzéki pozícióba szorult Magyarországon, amennyiben politikai szerepet vállalt. Akadt természetesen egy-két nagyon rövid időszak – mint pl. az ún.

őszirózsás forradalmat követő hónapok vagy a tanácsköztársaság 139 napja, amelyben megjelent a politika színterén a humánértelmiség néhány – köztük egy-két kiváló – képviselője is, de hosszabb ideig és nagyobb létszámban csak a „szocialista társadalom” politikai elitjében; ott is inkább a tudományos és a művészeti irányítás körében, illetőleg bizonyos fokig a pártapparátusban kapott szerepet ez a réteg, képviselve a forradalomba és az új „üdvözítő” társadalom lehetőségébe vetett khiliasztikus hitet.

Ellenzéki szerepkörben a humánértelmiség a 20. századi magyar társadalomban tulajdonképpen két időszakban indított el politikailag is jelentős mozgalmakat. Az első a két világháború között kibontakozott népi írói mozgalom volt. Minthogy erre a mozgalomra a társadalomtudomány néhány képviselőjének is jelentős befolyása volt – az írók mellett kiemelkedő szociológusok, közgazdászok, jogászok dolgoztak sorai-ban – a *mozgalmat nem teljes egészében jellemezte a literátori szubkultúra*. Ezzel együtt, még a társadalmat a leginkább szaktudományi szempontból megközelítő kutatók írásait is átlengte az érzelmi kötöttség, sőt néha a „száraz” tudományos mondanivalót is valóságos szépirodalmi ihletettséggel fogalmazták meg. (Gondoljunk csak Erdei Ferenc *Parasztok* című könyvére.) *Mindenesetre századunkban ez a mozgalom volt az első, amely a modernizáció magyarországi problémáinak megoldására úgy keresett választ, hogy nem külső mintát követett, és ezzel együtt – néhány képviselője kivételével – mégsem szakadt el az európai gondolkodástól, s alapvetően polgárosodásra törekedett*. De hiszen megírtam ezt már többször is, ha azóta a „feledés” is lett a sorsa ezeknek a tanulmányaimnak is. (L. pl. Kulcsár 1986:109–156) Mindenesetre a történelem nem adott esélyt a modernizáció akkor talán még lehetséges e változata megkísérlésére sem, azóta pedig már jelentősen megváltoztak mind a hazai, mind pedig nemzetközi környezetünk viszonyai. E mozgalom kiemelkedő szereplői közül jó néhányan osztoztak azután a külső vagy a belső emigráció hányattatásaiban, egyesek a hatalomban „ragadtak” a második világháború rövid koalíciós időszakát követően is, mások pedig – sőt esetleg ugyanazok – 1956 forradalma után megkísérelték a kívülről a magyar társadalomra erőltetett „szocialista” modellt a hazai viszonyokhoz szelídíteni.

A humánértelmiség második nagy politikai lehetősége – ellenzéki helyzetben – túl az 1956. évi forradalom időszakán, az 1970-es évek második felében és még inkább a nyolcvanas években kialakult viszonyokhoz kötődött. Ezt a lehetőséget részben a lényegében a kelet-európai fejlődés termékeként létrejött „szocialista” modernizációs minta kényszerű magyarországi átvételéből fakadó *kudarok* teremtették meg (még ha a kudarokat a reformfolyamatok valamennyire mérsékeltek is), részben pedig a *nemzetközi viszonyok globális méretű megváltozása*. A humánértelmiségi ellenzék létrejöttének igen érdekes jellemzője, hogy – egyrészt, mert a forradalom letörésével összefüggő keletkezése miatt legitimitásában és erkölcsileg is megkérdőjelezett politikai rendszerrel szemben jött létre, másrészt, mert elítélte a „korlátozott jólétet” nyújtó Kádár János-féle társadalmi kompromisszumot és a belőle fakadó társadalmi-erkölcsi következményeket – lényegében *morális alapállással* bontakozott ki. (További sajátossága – s ezt itt most nem elemezhetem –, hogy sokkal inkább az 1956. évi forradalom letörésével kialakult és később jelentős reformokat bevezető rezsimmel állott szemben, mint az 1948-at követő évek idegen modellt erőltető politikájával. Ennek az időszaknak a történéseivel, adott esetben bűncselekményeivel szembeni politikai és morális kritika csak később erősödött meg.) Ez a sajátos morális indíttatás éppen úgy érzékelhető a későbbi MDF, mint a későbbi SZDSZ értelmiségi bábáinak első megnyilvánulásaiban.

Magától értetődik, hogy ez az alapállás tovább erősítette az ellenzéki mozgalmakra amúgy is jellemző *tagadás* jellegét, és kevésbé tette lehetővé a valóban új politikai perspektívák akárcsak alapvonásainak koherens kimunkálását. Éppen ezért nagy jelentősége van ama néhány mondat elemzésének, melyet Henry Kissinger a napóleoni háborút lezáró bécsi kongresszus kapcsán a régi világ helyreállításáról szóló könyvében írt. „Az inspiráció és a szervezet konfliktusa a történelem megoldhatatlan problémája. Az inspiráció azt jelenti, hogy az egyén azonosítja magát az események jelentésével. A szervezet fegyelmet követel, s a csoport akaratának való alávetettséget. Az inspiráció független, érvényessége fogantatásából adódik. A szervezet történetileg meghatározott, függ az adott időszakban meglévő anyagi feltételektől. Az inspiráció kiválóságot feltételez, a szervezet annak elismerése, hogy a vezetés általános mintája a közepszerűség. A politikai hatékonyság szervezetet igényel, és ezért a profetikus víziók politikai terminusokká való lefordítása mindig meghamisítja kitalálói szándékait. Nem véletlen, hogy a vallási vagy profetikus mozgalmak legnagyobb teljesítményei akkor jönnek létre, amikor még ellenzékben vannak, amikor fogantatásuk az egyedüli realitásuk.” (Kissinger 1957:317)

Ezt az idézetet a magyar közelmúltra alkalmazni nagy kísértés. A maga általánoságában alkalmazható is, egyetlen nagy különbséggel. Azok az értelmiségi csoportosulások, amelyek 1989 közepétől pártokká kezdtek szerveződni, majd a választások után részben kormányzati helyzetbe kerültek, részben pedig legális ellenzéki parlamenti pártokká váltak, korábbi, tehát nem parlamenti, sőt valódi vagy eltúrt illegális ellenzéki időszakukban is *kevés valóban új inspirációval, pontosabban a későbbi politikai gyakorlatot valóban befolyásolható vízióval rendelkeztek*. Gyakorlatilag nem többel, mint amennyivel az átmenetet lebonyolító, tehát a Németh Miklós vezette kormány, illetőleg a munkásságát előkészítő, később pedig a körülötte vagy éppen benne tevékenykedő értelmiségiek. Ennek lényeges vonásai, azaz: a piacgazdaság, szociális elemekkel, privatizáció útján létrehozva, a többpártrendszerű politikai rendszer kialakítása, a jogállam alkotmányos megvalósítása, a jog uralmának és az emberi jogoknak biztosítása, az ország függetlenségének megteremtése, megindulás az európai integráció felé a modernizáció valamelyik útján, és végül a betagozódás az akkor még Európai Közösség nevet viselő Unióba.

Ezek a leglényegesebb elemek, amelyek 1987–88-tól kisebb-nagyobb eltéréssel valamennyi új, később párttá fejlődött politikai csoportosulás programjában éppen úgy megtalálhatók voltak, mint először csak az akkori kormány munkásságában megjelenve, később nyilvánosan hirdetve is a kormány víziójában. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a kormány „vízióját” az uralkodó párt hivatalosan még akkor is megkésve követte, ha vezetésében néhány, a változás felé törekvő jelentős politikus is helyet foglalt. Egyetlen kivétel volt az 1956. évi események népfelkelésként való nyilvános meghatározása. (L. erre a problémára ez az időszak történéseivel foglalkozó könyvemet: Kulcsár 1994.)

Azt említettem az imént, hogy az egyes politikai pártok a modernizáció „valamelyik útján” haladva gondolták el az Európával való újbóli integrációt. Az ideológiai eltérések – természetesen politikai szándékokkal mögöttük és politikai cselekvésekben is megnyilvánulva – elsősorban ebben az összefüggésben váltak világossá. Itt érhető tetten azonban az a sajátos jelenség is, hogy *az ellenzéki csoportosulások, később pártok* – kissingeri értelmében vett – *inspirációja ideológiai összefüggéseiben a múltba fordult*. Nem véletlenül állapította meg egy nagyon neves nyugati szociológus, Ralph Dahrendorf, hogy hosszú ideje az Európa keleti régiójának országaiban végbement

rendszerváltozás volt az a „forradalmi” átalakulás, amely *nem hozott létre új ideológiát*. Ennek a megállapításának látszólag ellentmond a fenti tétellem a literátus szubkulturáról és jellemzőiről, s azt jelzi, hogy a Kontinens keleti régiójának átalakulási folyamata minden más tényezőtől független, a politikai realitás felismeréséből fakadó és ezen a szinten továbbhaladó szükségszerű változás volt. *Az új ideológia teremtésének hiánya azonban nem jelent ideológiamentességet*, esetünkben sokkal inkább a múltba fordulást, és nem csupán az ún. konzervatívok esetében. A liberális radikalizmus éppen úgy a múlt, századunk nyolcvanas éveire már meghaladott liberalizmusát jelenítette meg, s talán furcsa a kifejezés, *sajátos fundamentalista modernizációs felfogással* (amelynek fundamentalista jellege éppen a leegyszerűsítésben és a helyi viszonyoktól elvonatkoztatott radikalizmusában rejtezik), mint pl. a konzervatív felfogást valló politikai erők. Ez utóbbiak – a kialakult politikai erőviszonyok következtében – szinte arra kényszerültek, hogy valamiképpen *megkíséreljék összeilleszteni a magyar múlthoz tapadó, sajátos konzervatív felfogásukat, a mai európai keresztény pártok egyes elemeivel és ugyanakkor a mai radikális népi felfogásnak a két világháború közötti európai szintű népi mozgalmához képest leegyszerűsített és azzal szemben: modernizációellenes változatával*. Ráadásul az elvi-ideológiai szembenállásokat sokkal inkább motiválták személyi momentumok – mind a mai napig –, mint az ideológiai ellentétek. Történelmileg még sok minden tisztázandó, az azonban már mindenképpen megállapítható, hogy egyrészt a már említett „tagadó” elemnek az adott helyzetben politikailag hibásan versengő, így nem bizonyosan szükségszerű kieleződéséből, másrészt az ideológiai összefüggésekben is rejlő, esetleg a múltba vivően is személyekhez tapadó indulati elemek folytán olyan *radikalizmus épült be a kialakuló pártokba, amelyek modern európai változatuktól idegenek*. Ez különösen sajátosan jelentkezett a keresztény konzervatív pártok radikalizmusában és a liberális pártok intoleranciájában. Maradéktalanul érvényesült minden új pártra vonatkozóan Kissinger megállapítása a szervezeti, így a politikai hatékonyság iránti érzéketlenségről, aminek pedig az állam irányításában – akár uralmi, akár parlamenti ellenzéki pozícióból történik – különösen rendszerváltozás idején kitüntetett jelentősége van.

Természetesen nem hagyható figyelmen kívül az a szokásosan ismételt ellenérv, amely szerint az egypártelvű politikai rendszer nem adott lehetőséget a politika gyakorlására, így az 1990. évi választások után az ellenzéknek felkészületlenül kellett a hatalmat átvennie. Ez sok tekintetben igaz, sőt az is, hogy nem vagy nem teljesen legális ellenzéki tapasztalatok a kormányzati politikában nehezen érvényesíthetők. Tudom természetesen, hogy minden politikai párt – ha csak nem cinikus hatalomra vágyók gyülekezete – saját pártpolitikai érdekeiket hajlamos az ország érdekeivel azonosítani. Edmund Burke-re emlékezve, úgy is fogalmazhatnánk, hogy az ország javát saját meghatározott politikai nézeteik kereteiben artikulálják. Ezzel együtt vannak időszakok, amikor fel kell ismerni a tényleges lehetőségeket – beleértve az adott politikai párt korlátait is – és törekedni kell arra, hogy az ország előtt álló feladatok együttes (bárha esetleg munkamegosztásban is kifejezhető) erőfeszítéssel megoldhatók legyenek. Az ilyen történelmileg kivételes helyzetek nemzeti összefogásra hívják a különböző politikai erőket, s *a nemzet iránti felelősségtudat mértékét is jelzi, nem csupán a politikusi professzionalizálódás fokát, hogy mennyire hajlandók meghallani ezt a hívást, és mennyire képesek megfelelni az ilyen helyzetből fakadó kihívásoknak*. Annyit a már leírtak, és a történelmi időszak akár felületes elemzése alapján is megállapíthatók, hogy – leszámítva az átmenet békés biztosítását – *a magyar értelmiség politikai szerepvállalásának egyik nagy hiányossága ennek a hívásnak figyelmen kívül hagyása*.

A magyar parlamentarizmusnak a kiegyezést követő időszakra visszavezethető és azóta megszilárdult hagyományos arculatába igen jól beillett az a literátori szubkultúra, amelyet – ilyen vagy olyan tartalommal – a rendszerváltozás folytán hatalomra jutott, vagy az ellenzéki padsorokat jórészt elfoglaló értelmiségi csoportok képviseltek. Így jött létre az a sajátos helyzet, hogy *az Országgyűlés vitái jelentős mértékben ideologizálódtak, éspedig anélkül, hogy az ország helyzetével, európai környezetével és világban végbement változásokkal valóban adekvát ideológiák állottak volna egymással szemben.*

A kormányzat és az ellenzék is szükségképpen az Országgyűlést tekintették a nemzet politikai élete központjának, annál is inkább, hiszen a frissen alakult pártok értelmiségi csoportbázisa – kevés kivételtől eltekintve – valójában még az Országgyűlés padsorainak megfelelő megtöltésére sem volt elegendő, nemhogy a politikai életnek a társadalom más intézményeibe való bevitelére. Így a nemzet politikai életének „másik központjává” a média válhatott. A média azonban – ugyancsak értelmiségi szekértáborok jellemzőit hordozván – a demokratikus politikai rendszerekben szokásoshoz képest, de éppen ez új politikai rendszer intézményeinek gyengeségéből is következően túlértékelve vagy talán bizonyos fokig félreértve saját szerepét, hatalmi küzdelmek színtere lett. Ez a körülmény, tekintettel literátori jellegére, még inkább az ideológiai megközelítés (s a mögötte húzódoó sajátos csoport, sőt személyi érdekek) felé mozdította el a politikát.

Ebből a helyzetből szokásosan fakadó két tipikus következménynek megerősödése nem is váratott sokáig magára. Az egyik *a mindennapi politika ideologizálódása.* Közlebebről ez azt jelenti, hogy pragmatikus megközelítést és szakszerű kezelést igénylő problémák megoldásába ideológiai elem került, s a sokszor kibékíthetetlen eszmei ellentétek, amelyek a literátori szubkultúra sajátosságai folytán érzelmi telítettséggel jelentkeztek, jó néhányszor megakadályozták nem csupán a racionális kompromisszumok, így a problémák ésszerű megoldásának lehetőségét, hanem esetenként a mindennapi élet súlyos problémáinak a parlamenti figyelem központjába való kerülését is. Az sem meglepő, hogy ilyenkor a közvélemény túlnyomó része számára „pótcselekvést” jelentő témák foglalják el a parlament napirendjét. Ezzel is összefügg azután a másik következmény, *a politikai rendszer és a társadalom egymástól való veszélyes eltávolodása, a politika alkotmányos intézményeivel és különösképpen az Országgyűléssel, valamint a politikai pártokkal szembeni kritikus magatartás erősödése a közvéleményben.* Ez a társadalmi magatartás várható volt egyébként pusztán a „transzformációs válság” következményeinek megjelenésével is. Sőt, az is igaz, hogy a távolság a társadalom és politikai rendszere között világszerte növekszik, hiszen a 20. század súlyos globálissá vált problémáit gyakorlatilag a 18. század eszméire épült és intézményileg, szervezetileg a 19. században kikristályosodott politikai rendszer kezeli. Nagy különbség azonban, hogy míg a hagyományos demokratikus államokban gyakorlatilag autonóm gazdaság működik, amelyet a politika és problémái csak bizonyos fokig befolyásolnak, addig az új demokráciákban a politikai rendszer kiépítésével együtt és után – hiszen a politikai rendszer átalakítása nélkül erre nem is lehetett volna sikerrel vállalkozni – éppen a gazdaság átalakítása, átfogó, a polgárságot létrehozó modernizáció került napirendre. Ám az ehhez szükséges vízió csak akkor lehet sikeres, ha nem ideológiai jellegű, s a napi politikai gyakorlat tüzeiben kovácsolódva képes szükséges változások befogadására is. *Az ideológiai behatások erőssége folytán azonban Magyarországon egyrészt a megtett modernizációs lépések is premodern elemekkel keveredtek, másrészt a modernizáció fundamentalista liberális felfogása nem talált organikus kapcsolatot a magyar társadalom valóságos*

történeti folyamataihoz és feltételeihez. (Kulcsár 1994a:33–72) S talán helyénvaló itt arra is emlékeztetni, hogy miként a gazdaság piacgazdasággá való átalakítása és a világgazdaságba vagy az európai integrációba való beilleszkedést lehetővé tévő szerkezeti változásai nem voltak lehetségesek a politikai rendszer változása nélkül, úgy a demokratikus politikai rendszer intézményei sem válhatnak stabilá, a mindennapok valóságává, ha a gazdaság folyamatosan bizonytalan helyzeteket teremt, a kiépülő piacgazdaság nem biztosítja azt az állandóan fejlődésben tartható biztonságot és életszintet, amely lehetővé teszi, hogy a társadalomban meglévő és szükségszerű különbségekből adódó feszültségek és konfliktusok a demokratikus politikai rendszer intézményi keretei között oldódhassanak fel.

A magyar politikai kultúra hagyományos vonásai ezekben az években tehát rendkívül érdekesen találkoztak az értelmiség politikai szerepvállalásában. *Az uralmi szakszerűség párosult a literátori szubkultúra ideológiai és bizonyos értelemben „kirekesztő” jellegével, s mindez elsősorban a magyar parlamentáris hagyományok segítségével állított a nemzet elé olyan politikát és politikusi arculatot, amelyet – más tényezők közrehatása folytán is – nem fogadott el.*

Az 1994. évi választások eredményei természetesen sok tényező együttes hatására születtek meg. E tényezők közül azonban mindenképpen nagyon jelentősnek – sőt néhány más jelenséget is formálónak – tekintem a tárgyi szakszerűség ismételt háttérbe kerülését az ország kormányzati vezetésében és a nemzet politikai életét reprezentáló Országgyűlésben egyaránt. Az illúzióvesztés, a kiábrándulás, a túlideologizált közélet stb. mellett, amelyek kétségtelenül kedveztek a választásokat megelőzően ellenzékben lévő politikai erőknek, az *MSZP választási győzelmének jelentős összetevője volt a szakszerűség visszahozásának ígérete a politikába, a kormányzatba, a közigazgatásba.* Ha ez így történt volna, akkor – a koalícióra lépett pártok politikusainak 1994 nyarára már jelentős mértékben előrehaladott professzionalizálódásán túl (s ennek a professzionalizálódásnak a vonásai természetesen a mai ellenzéki pártok esetében is észlelhetők) – megjelent volna a kormányban és más intézményekben is a *tárgyi szakszerűség* is. Ebből következően az ország már 1994 nyarán a siker nagyobb esélyével, az ideologizált politika hatásainak felismeréséből is levonható tanulságokkal folytathatta volna az átalakulást, s azóta valószínűleg szakszerűen kimunkált vízió vezérelhetné együttesen a modernizációt és a polgárosodást is.

Hogy ez végül is nem történt meg, annak okai összetettek, s ma még kevésbé ismerhetők. Mindenesetre a nyilvánosságra hozott indoklások szerint ismét hatottak az ideológiai előítéletek, az egyes politikusi csoportokhoz kapcsolódó atavisztikus gyanakvások, a személyi ellenszenvok, s természetesen a gyakran bonyolult, nehezen felismerhető, adott esetben pártokon is átnyúló érdekösszefüggések. A professzionalizálódó politika – amelyből természetesen sohasem tűnnek el az imént említett negatív elemek, de *professzionalizálódásának, s egyúttal a felelősségtudatnak mértékét éppen az mutatja, mennyire képes ezeken túllépve az adott helyzetben szükséges teljesítmény biztosítására orientálódni – még nem jutott el annak felismeréséig, milyen politikai kontextusban, hogyan használható a tárgyi szakszerűség.* S ha nem is csodálkozhatok azon, hogy a magyar politikai kultúra ez írásban jellemzett szubkultúráinak „maradványai” mennyire hatnak még, hiszen a politikai kultúra átalakulása éppen úgy hosszabb időt igényel, mint a politikusi tanulási képesség erősödése, azt mindenképpen hangsúlyoznom kell, hogy *az európai integráció szervezeteihez való csatlakozás olyan intézményi (s ezzel együtt politikai-mentális) harmonizációt követel meg, amely nem tűri ezeknek a szubkulturális vonásoknak még a megközelítő dominanciáját sem.*

Intézményi, valamint politikai-mentális harmonizáció szükségességéről szóltam. Az ebben az írásban érintett problémákra vonatkozóan a harmonizáció követelményéből adódó következményeik közül csak hármat említek meg – befejezésül.

Az első a politikai pártok tisztulása és identitásának kimunkálása társadalmi tartalmukban és modern eszmeiségükben egyaránt. Nyilvánvalóan nem szakadhatnak el ezek a pártok a magyar történeti folyamatoktól, de ha a jövőben nem csupán „hangulati” vagy éppen „büntető” szavazásokra számítanak a választások során, hanem a magyar társadalom valamelyik részének folyamatos támogatására, erre a tisztulási folyamatra, és különösképpen a mindegyik pártban meglehetősen tartott eszmeiségüket megkérdőjelező ellentmondások kiküszöbölésére feltétlenül szükség van.

A második következmény. A fejlett világ demokratikus politikai berendezkedésű országaiban ma már világos, hogy a politikai rendszer lassan, de folyamatosan átalakul. A hangsúlyok – ma még az alapvető intézmények hatékony megkérdőjelezése nélkül ugyan – de módosulnak. Ez adódik a globalizálódás tényéből, a nagy régiók kialakulásából, a mindezek mögött húzódó integrációs folyamatok kihívásaiból éppen úgy, mint a társadalmak és a politikai rendszerek közötti távolság szélesedéséből. *Úgy tűnik, egyre nagyobb szerephez jutnak a civil szerveződések – ideértve a mára már Janus-arcúvá vált (azaz egyáltalán nem csak politikai vonást hordozó) helyi és regionális önkormányzatokat is – s ezek keresik a helyüket és a lehetőségeket a politika befolyásolására egy országon belül és a nemzetközi élet színterein egyaránt. Ez a folyamat a mind a modernizálódásban, mind pedig az ezzel összefüggő polgárosodásban lemaradt országunkban különösen fontos. Erősödése az egyetlen biztosíték, hogy a modernizálódás és a polgárosodás együtt haladjon, a modernizáció ne azonosuljon a felülről lefelé haladó „társadalomalakítással”, hanem egyre jelentősebben vigye tovább a civilszerveződések sokaságának a gazdasági vállalkozókkal együttes kreativitása, kezdeményezése.*

A harmadik következtetés az értelmiséget érinti. A politikába került értelmiség egy része máris a professzionális politikussá válás útján van. A jelek arra mutatnak, hogy komplex világunkban a politikus a jövőben értelmiségi lesz, vagy legalábbis értelmiségi képzés után válik politikussá. A nem politikussá váló értelmiségiek számára – és nyilvánvalóan ez a túlnyomó többség – a politikával kapcsolatban három nagyon fontos lehetőség, mi több, nagyon fontos feladat marad. *Az első a tárgyi szaktudás őrzése, és adott esetben a politikába való bevitele, akár a politika területén való mozgással is. A politikának is vannak ugyanis olyan ágazatai és pozíciói, amelyekben nem érvényesülhetnek a bármennyire is jól artikulált pártpolitikai szempontok, csak az ország szakszerűen megfogalmazott érdekei. A második a helyi, a regionális és professzionális önkormányzatok támogatása, a civilszerveződések sokasításában, erősítésében való részvétel. Végül a harmadik talán a legfontosabb. Az értelmiség nem mondhat le arról, hogy folyamatosan értékelje – akár a saját szakterületéről is nézve – a társadalom jelenségeit, folyamatait, problémáit, és a valóságból kiindulva hosszabb távú víziókban lássa a társadalom alakulását. Hosszabb távon, mint a kormányzati ciklusok négy éve, és éppen ezzel a kreatív jövőképpel emelkedik ki – társadalmi funkciójában is – a politika mindennapjaiból.*

HIVATKOZÁSOK

- Dahrendorf, R.* (1990): *Reflexions on the Revolution in Europe*. Chatto and Windus, London.
- Erdei, F.* (1980): *A magyar társadalomról. Összegyűjtött Művei*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kissinger, H.* (1957): *A World Restored. Metternich, Castlereagh and the Problems of Peace 1812–1822*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Kulcsár, K.* (1986): *A modernizáció és a magyar társadalom*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Kulcsár, K.* (1994): *Két világ között. Rendszerváltás Magyarországon, 1988–1990*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kulcsár, K.* (1994a): *Kontinuitás és átmenet. Töprengések az utóbbi évek magyar politikai gyakorlatáról*. Savaria University Press, Szombathely.
- Szeksfű, Gy.* (1989): *Három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV Maecenas, Budapest.

BERNÁTH CSABA: A MONOSTORI ÚTI REFORMÁTUS TEMPLOM

TANULMÁNY

MÁRTON LÁSZLÓ

Az önmagában rejtőzködő alany

KATONA JÓZSEF LÍRÁJÁRÓL

Katona József ránk maradt verseiben zsúfolt bőséggel lépnek színre a költői képek, valamint a beléjük gyömöszölt díszletelemek és kellékek. A lírai jelenetezés közben a szubjektum éppolyan élesen villantja fel a legapróbb dolgokat (pl. a *Menedék* c. versben azt a kis hangyát, amelyen „a Teremtés kellemeit” lehet csodálni), amennyire tömbyszerűen egybefogottá teszi és hozza szemléleti közelségbe a legnagyobbakat (pl. a csillagos eget, amint *Az Andal* c. versben „előmlik”). Minden rekvizitum egyformán észlelhető és elérhető: az alkonyipír éppúgy drapéria, ahogy az éjszakai ház kivilágított ablakában is árnyjáték zajlik; a juhar „lengőn csettögő” levele (*A Holdhoz* c. versben) éppoly cégérszerűen van kifüggesztve, mint maga az égítést. A közeledést sürgető költői felszólításokat („nyújtsd dajkakarod!”) nem követheti valódi érintés, ahogyan férfikönnyet sem csókolhat a holdfény a szeretett leány kármin ajkára, és ahogyan a költői szubjektumot rejtő vagy csapdába ejtő szirti boltozatnak is csak a küszöbéig juthat el (a *Törbeesés*ben) a „Fényt-adott” névtelen kedves, mert mire beljebb léphetne, kialszik a fény és kialszik maga az alany – ahogy Katona mondja, „én s a Nap le-lankadott”.

Ám az utóbb említett kellék, illetve díszitelem, a könnycsepp és az üreg, éppen a méretek és a távolságok viszonylagosságának jóvoltából, általános érvényű jelképpé válik: az egyik a képzelet, a másik a vágyak határát jelöli ki. Katona úgy tudja, hogy az ember

*világokat álmod a világ hátára,
s alig a csontember egy kis gödröt tára,
már nincs könnynél egyebe;*

ám ez visszájára fordítva azt jelenti, hogy a könny, a sírhalomra hullajtott egyetlen könnycsepp (mint a vers címe – *Egy Könny* – jelzi) a nemlétezéssel szembesülve mindazzal egyenértékű, ami a „világ hátára” álmodott világokból átmenthető. Másrészt a csontember által feltárt gödör ugyanúgy a költői képzelet szüleménye*, mint a világ hátára álmodott világok. A vers narrátora ezúttal ugyan nem önmagát vizionálja a gödörbe (mint pl. *A Magányhoz* c. versben), de azért ő az, aki tudja, hogy a sírgödör a tapasztalás igazi helye („esmeretlen esmerőssé vál ott – túl minden gát-bilincsen”), míg

* Katona sohasem látta a versben elsíratott Újváry Bettit, mégsem hiszem, hogy az „esmerőssé” válás fordulata csupán erre utal. Az *Egy Könny* az ismert–ismeretlen, élet–halál, férfi–nő közti határok átlépéséről szól szerepjáték (amibe a soha nem látott férjes asszony halál utáni megudvarlása is belefér); viszont konvencionális siratóversként nem Bettinek vagy hozzátartozóinak, hanem Dukai Takách Juditnak szóló *költőtársi* gesztus.

a túlélők képzelgése csakis a csalódás jéggé vált kezű, hideg angyalának martaléka lehet; sőt, helycserét is ajánl az elsratott ismeretlen fiatalasszonynak („helyetted [– magad helyett] add nekem a hűlt Honnyat”), a gödörben „az örök végvágyakodás” maga a célba ért remény; a gödör az a hely, ahol nem állnak „világok – Idők” a vágy és a cél közé.

A könny a korszak művészetének obligát folyadék, nagyjából úgy (persze más esztétikai következményekkel), mint régebbi korok hősi műfajaiban a vér, újabb korok aljas műfajaiban az ondó. A megmozgatott emberi lényeg túlsordul önmagán; egyszersmind a testnedv kiömlésével azt is tanúsítja, hogy fordulatai a hősi virtus, az érzelmesség vagy a szexualitás tengelye körül zajlottak-e. Am Katona verseiben mindig csak egy könnycsepről van szó, arról, amely a mindenkori előző pillanatban gördült ki a szemből, és amelyben ugyanaz a szem önmaga kicsinyített tükörképét pillanthatja meg. A könnycsepp az előző pillanatban *sajtolódott ki* a testből, és vált a lélek kifejeződésvé (korabeli szójárással élve: *kinyomatává*); nincs belseje, csak domború felszíne van, amelyen „a szép Nap rezege magát” (*Panaszom*); *A Képzet* c. versben pedig, ahol a képzetet egybeolvad a vágyal, és önmaga tárgyává válik, ez az „esmért esmeretlen” tünemény a szemzugban növekvő könnycseppen jelenik meg, s azért nem lehet megpillantani, mert *még* túlságosan közel van, *még* nem vált el a testtől és a lélektől, a következő pillanatban pedig *már* elérhetetlen, mert elenyészik a kihulló könnycseppel együtt: „a Könny kigördülésére / látom, hogy ez mind – *semmi*”. *A Természethez* írt versből pedig az derül ki, hogy a látás, az „esmért esmeretlen” megsejtésén túl a tapasztalás örömét is magában foglalja, a vágy és a képzet találkozását a beteljesülésben: „A sújtott szerencsétlen / megnéz, megesmer, érez is; de nem örvend (*nem lát*)”, ahogyan másfelől a szerencse adományai is elvakítanak.

Átéles és látás szembekerülése Katona költészetének egyik középponti problémája; a képzetet Erősza, *A Képzetben* emlegetett, nyilával fájdalmat okozó „gyilkos vak” csupa látható, de megfoghatatlan dologra irányítja az alany figyelmét, ezért a nézés, a látás egyszersmind meg is semmisíti önmaga tárgyát, s maga az Erősz is mindjárt megsemmisül, amennyiben azonossá válik a képzetet csírájával, és ily módon kilép a semmiből:

*Ugyan mi az? El-elfoszlik
előlle a semmi ó
leple; s ha nézem, széjtoszlik
véle is az embrió.*

A képzetet, ennek megfelelően, egyszerre létrehozás és megvalótlánítás; a szubjektum szembekerül önmaga képzetével, és a küzdelemben alulmarad:

*Én vagyok a teremetője,
mégis Istenem leve:
játékaim biztos közlője
áldozatjává teve.*

Sőt ha elnyeri külső létezését és megszólíthatóvá válik a képzet tárgya („Kép, melly létedet lelkemnek / szűk lakhelyéből hozod, / jövel, jövel”), akkor az alany egész létezése válik kétségessé: a vágy éppúgy a megsemmisülésre irányul („megfúlni e mennyiség / lehelete árjain!!!”), ahogy a költeményen belüli valóságban is elmondható, hogy „kihál belőlem a lélek”, miután „Ott zúdul az enyészetbe [...] a Képzet” és „utánna a Reménység!”.

A lélek, miután az igazi látás nem adatik neki, csak kilesni tud a képzelet és a vágy révén szűk lakhelyéből, a testből (ugyanúgy a test gödrében húzódik meg, ahogyan a testnek is a „feltátott” gödörbe kell visszahúzódnia az élet beteljesületlensége elől). A képzelet Erősza leskelődő istenség: nemcsak a leskelődés tárgyát kell felidéznie, hanem a leskelődésre alkalmas jelenetet is. Ez történik a *Panaszomban*, ahol egy hasonlat ürügyén a leskelődő pásztor rokokó toposzát vígjátéki jellegű ölelés várja, noha nem a versbeli Én az igazi leselkedő, hanem a vágy (női) tárgya, akiről konkrétan csak annyit tudunk meg, hogy „kármin ajkai” vannak, s hogy „angyali létében csupa szent vala”. Ennek ellenére

*sokszor néze Leselkedőm
onnet, a fagyalok kicsiny
ágacskái közül, midőn
a szép Nap rezege magát
bús könnyekben élébe! ezt
Kedves nézte, de csak – kacag.*

Érdemes elgondolkodni rajta, milyen távolságból kellett a szép leselkedőnek a kicsiny ágacskák közül néznie a képzelt leskelődés örömittas csüggendezése nyomán felgyűlő könnycseppet, hogy megláthassa benne a Nap tükörképét; a testek mikroszkopikus közelsége csillagnyi messzeségeket jelent „a vágy egében”. Visszajára fordul a jelenetezés logikája a Dukai Takách Judithhoz címzett alkalmi versben, ahol a térbeli távolság teszi lehetővé az érzelmi közelséget –

*nem Látott! de egy Ideál,
melly esmérten előttem áll –
Távol Lét! de egy mennybeli
érzéssel szeszedtől telí! –,*

s ahol Katona nemcsak az istennővé avanzsált költőnőt képzelel el, „varázsló Tryposzával” együtt, hanem önmagát is, amint a költőnő remekműveitől sóbálvánnyá dermed, s merő áhítatból kénytelen egy idézethez biggyesztett, rímhelyzetbe kerülő rövidítéssel („sat.”) zárni a verset.

Nem maradhat említetlenül, hogy Katona fő művének, a *Bánk bán*nak is ilyesfajta leskelődő jelenetezés volt ürügye és kiindulópontja: az első változat előversengésében az Én (aki ugyanolyan lírai Énnek tekinthető, mint Katona verseiben) azon veszi észre magát, hogy Mentor nevű kalauza a pokolba, „átkozott бүдös sötét üregbe” vezet, mondván, „lásd Elysiumban, / hogy mit csinálnak *Ungur Öseid*”. Katona József, úgy látszik, olyan szerző, aki pokolra küldi hőseit* és velük együtt önmagát is mint önmaga hőstét. Maga az alany, miközben át kell élnie, amit nem láthat, és látnia kell, amit nem élhet át, miközben világokat álmod a világ hátára, valójában a világ háta alatt helyezkedik el, a szűk, sötét és zárt üreg menedékében, „hol a Tér bús homályán / az örök éj képesül”.

Katona lírájának díszlet- és kelléktárában az üreg a könnycsepp inverze: magába zárja az alanyt, csak belseje van, sötét és homorú; amit a leskelődő vagy tetemre-

* Annak a feltevésnek, amely szerint Katona a pogány ősmagyarokra gondol, ellentmond az a tény, hogy a *Bánk bán* nem a pogány korban játszódik, s a leskelődés nyomán feltáruló allegorikus vízióban egyetlen pogány ősmagyar sem mutatkozik.

hívó* pillantás észlel, az is az üregeken belül van, azon túl pedig csak a képzelet pillanthat. Az alany térbeli önmeghatározása – az üreg és a könnyecsepp között – éppoly bizonytalan, ahogy a „még nincs” (a jövő) és a „már nincs” (a múlt) közötti pillanat is folyékonyvá válik; ennek kifejtéséből és részben szemléltetéséből áll az *Idő* című vers programja.

Így az alany a múltat is a képzelet (nem pedig az emlékezés) tárgyává teszi: azáltal válik láthatóvá, hogy többé nem érhető el. A „visszagondoló” versek nem hangulati elemeket jelenítenek meg, hanem valamiféle archaikus perspektívába helyezik tárgyuakat a látomásos jelenetezés, valamint a költői nyelv túlfeszítése, illetve túlsűrítése révén. Ehhez járul még, hogy a versekben szereplő napszak szinte mindig alkony vagy éjszaka; a vizuális összefüggések fellazulásával a (nagyon szoros!) rím- és ritmuskényszer miatti nyelvi felmorzsolódás párosul, s ez mai szemmel olvasva ugyancsak archaikus jelleget ad Katona verseinek. A látomásosság és a nyelvi túlfeszítettség hasonlóan archaikus jellege találkozik majd a fiatal Vörösmarty eposztörédeikeiben a magyar mitológia fiktív rekonstrukciójának (illetve költői konstrukciójának) programjával.

Am Katona József lírájában a látomásoknak, az érzelmi, a tér- és időbeli távolságok áthidalására tett képzeti kísérleteknek nincsen semmiféle konstruktív irányultsága. Az ő költészetének legfontosabb témája és programja a szubjektum világgá alakítása; márpedig a szubjektum tágra engedett és a világ szűkre szabott határai nagyjából egybeesnek a versek döntő pillanataiban. Ezekben a pillanatokban vagy a képzelet semmisíti meg, a felidőzés után (és által) önmaga tárgyát (ez történik a „visszagondoló” versekben is: pl. a *Gyermekkor* azért idézi fel egyre kiélesedő részletességgel a régi alkony mozzanatait, hogy a „Férjfiúság” nézőpontjából megmutassa, „miként volt minden hamis”, ugyanakkor ez a „kétséges Képezet”, amelyben a „valóság” felől nézve „elenyészik a csalófény”, a versen belül a vágy kizárólagos tárgya; a *Rege* pedig, az „elholt napokhoz” repülő „vérző emlékre” hivatkozva, egy különös kettős poénal nyelvileg is megszünteti a látomást), vagy pedig a szubjektum egysége szűnik meg: a lényegi rész elszakad saját nézőpontjától. Ez az eksztatikus állapot a „visszagondoló” versekben is megjelenik („Elvált bennem az Élet a Tudástól” – mondja a *Rege*, és: „töllem / az ész, mellőllem / a világ elreppene” – így a *Törbeesésem*), de ott válik kozmikus vízióvá (pl. *Az Andal* c. költeményben), ahol a jelenetezés végtelenné tágítja a vers által megragadott pillanatot:

*Elállva marad bajait kilehellve
a megmerevült tetem, ajk, szava, nyelve,
egy égi világból alélt szeme tellve
fut Órionok kebelébe lövellve –*

*Kireppen az elme
(kicsalva eként)
ki, szíve szerelme,
Ki így kiteként!”*

A vers címébe foglalt szó, az „andal” magát az eksztázis állapotát jelenti: amikor a látás éppúgy meg tudja közelíteni önmaga tárgyát, mint a vágy és a képzelet, a test pedig megmerevült tetemként marad eredeti nézőpontján. Ugyanez az „andal” teszi kí-

* Katona a drámáírását a „holtak ítélőszékének” tekinti. Ha költői szeszélynek tekintjük is e kijelentést, a *Jeruzsálem pusztulása* és a *Bánk bán* színpadi értelmezése közben aligha (volna) figyelmen kívül hagyható a bennük megjelenő történelmi perspektívák látomásos jellege, valamint a vizionáló szerzői szubjektum folyamatos jelenléte.

vánatossá a gyermeki létezését is: a gondatlan öröm szállni engedi az elmét, amely persze (tudjuk) fonálra van kötve. A Képzetben megszólaló narrátor egyszerre megmerevült tetem, „Merő szemmel, mint egy halott, / két kart fúzve egymásba”, ugyanakkor megjárja a végtelenséget is, „a vágy egében”. Az andal mint állapot: az alany egységének megbomlása, ugyanakkor közeledése a tárgyhoz, egészen az (egyébként soha be nem teljesülő) egybeolvadás küszöbéig.

Az, hogy a látás és az átélés csak az eksztázis pillanatában kerül közel egymáshoz, magát a megszólalás módját és a beszéd helyzetét is költői problémává teszi*: minden versben, ha kimondatlanul is, újra meg újra felmerül a kérdés: „Jaj, de *kibe*z, s ki szöll?” E tekintetben Katona versei – úgy, ahogy a költő összeállította őket – látszólag nem következetesek: a gyűjtemény elején szereplő, bölcséleti feszítettségű versekben a végtelenné táguló (illetve a végtelent magára zsugorító) szubjektum evidencia, hiszen éppen egységének megszüntetése válik költői programmá, és a megszólítás tárgya (saját verseinek gyűjteménye, a nagybetűs Magány, Múza, Vágy, Hold, Természet stb. egészen a szintén megszólítható Gyermekkorig**) a vers belső feltételeihez mérten is fikció; a kötet végén olvasható alkalmi versekben viszont a megszólításnak konkrét tárgya van, és az alany feloldódni látszik a konvencionális beszédhelyzetben.

Elképzelhető azonban, tekintettel a kötet kompozíciójára, hogy itt egy folyamatról van szó, amely összhangban van Katona költői észjárásával: minél inkább megszűnik rejtélyesnek lenni a megszólítás (és általában: a vers) tárgya, annál inkább visszahúzódik s végül teljesen eltűnik az alany. A kézirat utolsó versében, *Az Estve* címűben már nem is Katona szólal meg, hanem egy Bozóki István nevű poeta*** mondja magáról, hogy „merő érzéssé olvadék én”, ez az „én” azonban (mint érzés-olvadék) semmi lényeges költői problémát nem hordoz. Igaza van Orosz Lászlónak, amikor az 1991-es kiadás utószavában a költői szerepjátékból fakadó gesztusnak minősíti a Bozóki-vers felvételét (akár az önérzet, akár az önirónia megnyilvánulása, akár mindkettőé); mindenestre e gesztus révén a költői alany látványosan kivonul saját verseskötetéből, mondván, hogy a Bozóki-vers „ide ragasztásával kívántam gyengébb verseimnek megszenvedést szerezni az olvasó szemei előtt”. Nem tréfa, de annak sem volna rossz.

Katona József magányos költő. Nemcsak azért, mert élete során társtalan volt, és mert költészete a maga impulzusszerű felvillanásában egyedülálló jelenség (ebben az értelemben drámaíróként is magányos), hanem azért is, mert „magányos” verseket írt – ahogy más magyar költők „istenes” verseket írtak. Katona verseiben a főnévként használt „magam” nemcsak etimológiailag áll közel a magányhoz: a magány az eksztatikus létezés mód megszólítható (és megszólítással meg is közelíthető) közege, amelyben egygyé válik (sőt, mindig is egy volt) a teremtmény és a teremtő: „egy lét benned az egy

* A kérdést részletesen tárgyalja Rohonyi Zoltán: *Az „Én” és a „magam” c. tanulmányában* (Literatura, 1995/1), tekintettel a korabeli filozófiai rendszerekre és a magyar bölcsélet hagyományaira. Kérdés, hogy *A Múzsához* c. versben – „Hisz nem is én vagyok / csak magam, aki rád / kurjogat, oh kegyes” – Katona csakugyan az (absztrakt) „én” és a (konkrét) „magam” szembeállítására gondolt-e, az idézet mai nyelvérzéssel olvasva kétértelmű; mindenesetre a fent említett eksztatikus verspillanatok ilyesfajta oppozíciót sugallnak.

** Katona nem szólítja meg sem önmagát, sem olyan másik személyt, akitől választ remélhet, sem a közösséget vagy annak valamelyik csoportját; megszólítja viszont saját (letűnt) gyermekkorát és (anonim publikálásra szánt) saját verseit.

*** Ő adta ki a *Tavaszi virágok* c. versantológiát, a korabeli mesterkedő költészet érdekes dokumentumát.

Isten, az egy *magam*". A „kellemetes gyászban ülő Magány” az egyetlen állapot, amelyben az alanynak nem kell a teremtést lezárultnak látnia, s ezért – legalábbis a vágy és a képzet égében – új meg új öröm-világok jöhetnek létre. A Magány egyszerre „alkotmány” és „alkotó”; a szubjektum felől nézve egyszerre döntés és adottság.

Katona verseiben magányos térségek tárulnak fel; csak néha villan fel egy-egy emberalak, ők is csak jelzésszerűen. A Holdversben látunk „a liget híves rejtekébe vonult homály közepén” két boldog alakot „összeborúlva”, tehát a szemlélőnek háttal; a *Regében* felbukkanó kísértetből is csak annyi látszik, hogy „most szült Zephirek törölgetének / hőszin fűrtivel a poros mohánál”, s a *Gyermekkorban* látható lányból is csak annyit mutat meg a költő, hogy „fűsülé [!] hosszú haját”, az arcát elfordítja tőlünk.

Valószínűnek tartom, hogy Katona költészete (ha egyáltalán költészetnek nevezhetjük ezt a huszonöt versből álló vékony kéziratot) nemcsak elbeszéli és megjeleníti, hanem meg is testesíti a képzet általi létrehozás és megsemmisítés szoros egymásutánját. Aki a nagybetűs Magányba rejtí kisbetűs *magamját* (akár választja, akár felismeri a magányt mint menedéket), annak túl sok lehetőség nem adatik arra, hogy elhagyja önmaga körvonalait, akkor sem, ha egy-egy versen belül az örökkévalóságig merevítethető az eksztázis pillanata. Az az út, amely a „kihez s ki szöll?” kérdésétől vezet az újesztendei és névnap vers alkalmosságáig, majd az ősök porának szétszóródásától (a *Regében*) a költői szubjektum kivonulásáig: ez az eksztázistól exodusig vezető út csak egyszer járható végig; és Katona József, úgy látszik, nem tudott más utakat kitalálni költői észjárásához. Az életrajzból és a lelkialkatból adódó (szerintem gyér és kétes) magyarázatokon kívül erre a körülményre lehet visszavezetni Katona elhallgatását: a magány, amely ihletője volt, egyszersmind szűk határt is szabott költői produktivitásának. Ha Katona „fanyar Elme gyümölcsnek” nevezi költeményeit, és azt állítja, hogy „már a *Magyar* elnyelni *tanult* fanyart”: akkor ez az állítás mindenképp magára a költőre igaz.

FRIED ISTVÁN

A Faludy-jelenség

*...én, a múltó fenomen
a fenomenek örök tengerén.*

(Monológ életre-halálra, Recsk, 1952.)

A magyar irodalom története telis-tele van rendhagyó történetekkel. Ritka az olyan eset, amelyből az tetszene ki, hogy a kortárs közönség ítélete megegyezik az íté-
szekéivel; az viszont teljesen megszokott, hogy az ítések már a költő életében meg-
kezdik be- és rangsorolási akciójukat, és addig-addig mesterkednek, amíg valamiképpen
érvényesül (legalábbis egy darabig) akaratuk. S ha mégsem, annak oka, hogy a minden-
kori élő irodalom (amely sosem azonos az íróársadalom intézményes akcióival, cso-
portszándékaival) többnyire igazságosabb és méltányosabb szempontokat javasol
(megítéltetésre is, „beiktatásra”, sőt: kiiktatásra is!); az élő irodalom érzi, mit lehet,
szükséges, nemcsak a maga érdekében, hagyományá avatni, az irodalmi szertartásrend

részévé tenni, egyszóval irodalmi, a lehetőségességig tisztán esztétikai értékévé minősíteni. Igaz, a közönségnek (főleg az „utókor”-nak) is van szava, nem utolsósorban bele szólási joga. Hiába kísérelte meg Gyulai Páltól Németh Lászlóig, Móricz Zsigmondig több író és kritikus Kemény Zsigmondot közérdekű olvasmányá, a kötelezőként előírt tananyagot túl, szívesen forgatott szerzővé tenni, egyúttal hiába kísérelte meg csökkenteni Jókai Mór népszerűségét, az olvasóközönség (mind a mai napig) ezzel ellenkezőleg döntött. Nem feltétlenül tanácsos minden esetben a közönség naiv mesevágyára hivatkozni, és nem bizonyosan bölcsesség arról értekezni – azon sajnálkozni, hogy a csekélyebb érték előbb és könnyebben lel utat az olvasóhoz, mint a súlyosabb, tartalmasabb, összetettebb.

Faludy György kritikusai fogadtatása sem mentes az olykor mulatságos, máskor nem egészen jóindulatra utaló ellentmondásoktól. Népszerűsége közismert, villonládait tartalmazó kötetei valószínűleg jó eséllyel pályáznak a minden idők legkeresettebb magyar verseskötete címére, magam is láttam gépirásos sokszorosítású példányt, fénymásolatot kalózkidatást; régebben került a kezem ügyébe a Londonban 1961-ben megjelentetett verseskötet, az *Emlékkönyv a róti Bizáncról* „szamizdatos”, stencilezett darabja, hallottam megzenésített Faludy-verset énekelni-előadni füstös bárban, színházban: „sanzonesten”, ifjúsági klubban egy árva gitár kísérettel. Tanúja voltam annak, hogy Ifjúsági Művelődési Házban, egyetem Auditorium Maximumában zsúfolt ház előtt beszélt a költő életéről, a költészetről, a világ dolgairól, a beszélgetést követő dörgő tapsvihár nem akart szűnni, majd csak akkor, amikor a rajongók Faludy-köteteikkel dedikálás céljából szabályosan megrohmozták a nyolcvanadik életévén túl járó költőt. Tanúja voltam annak is, hogy egy vendéglőbe betérve egy ismeretlen férfi szólította meg, csak a kezét akarta megszorítani a költőnek, és megköszönni verseit (Faludy elmondta, hogy nem egyedi eset ez). Ugyanakkor a Sötér István összeállította és valóban legendássá vált antológia, a *Négy nemzedék* (1948.) csupán két versét hozta, s a bemutatott sorokat nem Sötér írta. Nem tudok arról, hogy bármikor is nevezetes „vezető” kritikus rászánta volna magát, hogy fölmérje ennek a költészetnek jelentőségét, átvilágítsa természetét, fürkészsze e páratlan népszerűség titkát. Ha ugyan titokról van szó egyáltalában... Irodalomtörténetekből Faludy ki szokott maradni, egy-egy verseskötetének, prózai kötetének megjelenése a közönség számára esemény, nem a kritikusok számára. Egykor villonládait egyként támadta a szakkritika, a „rabi” fordítás törvényeit szegezve a Faludy-líra ellenébe (és sem K. L. Ammer vagy Paul Zech, sem Brecht nevét, esetleges előszöveg-voltát, nem vette észre, pedig Faludy a Villon-kötet utószavában kiadta magát), meg a költőtárs, aki a maga „igazi” (=unalmas?) Villonjára esküdött. Még inkább árulkodó az alább idézendő néhány megjegyzés, amely azonban (lehet, hogy akaratlanul?) Faludy jelenség-voltára utal, amely talán több mint irodalom, talán kevesebb, de amelyet felmutatva közelebb juthatunk ahhoz, „ami a népszerűség mögött rejtőzik, ami hitelesíti ezt a népszerűséget, és ami jelzi, hogy Faludy rendelkezik olyan hangvétellel, olyan költői beszédmóddal, olyan „poétiká”-val, amely csak az övé, amely része a XX. század magyar irodalmának, és amely, ha nem volna, hiányozna, vagy csak alacsonyabb szinten volna meg.

Álljon itt egy hosszabb idézet Nemes Nagy Ágnestől, aki nyilván kevés közöset fedezhetett föl a maga „tárgyköltészete”, filozofikus lírája és Faludy dalszerűsége, anekdotikus szonettköltészete, önfeledt retorikája között. A költőnő a Faludyról készült portréfilm ürügyén töprengett el a magyar írói sorson (ezen a helyen nem árt figyelemztetnem arra, hogy Nemes Nagy Ágnes Kazinczy Ferenc pályájának emlékezte is foglalkoztatta):

„Szélsőséges, nagyon sajátos (tehát általánosítható) élettörténetének legsajátosabb összetevője, hogy mindez egy költővel történik: háború, erőszak, önkény, halál örvénylései között úgy áll előttünk létének rajzolata, mint a »kard és lant« ősi képletének huszadik századi esete [...] Hogy a magyar költő hosszú, sok évtizedes emigrációban élve is magyar költő marad – az magától értendő. De vajon magától értendő-e, hogy a magyar költő emigrációban élve sem indul sokkal több eséllyel a befogadó irodalomban, a külföld tudatában (fordítások által persze, mindenekelelt), mint az itthon élő, vagy akár mindenkor magyar költő? [...] Hogy lám, kebeléhez szorított lantja csupán kard mellékletként értékeltetik?” (*Filmvilág* 1988., 9. sz.)

Részletesebb kommentár helyett ezúttal azt emelném ki, hogy Nemes Nagy Ágnes a Faludy-sorsot a Petőfiéhez (egy utalással Aranyhoz) kapcsolja vissza, annak megismétlődését véli fölfedezni egyfelől a költői pályaalakulásban, másfelől az idegen nyelvű külföldi befogadást tekintve.

Jóval ironikusabban, majdnem gonoszul fogalmaz a sorstárs Határ Győző a Kabdebó Lóránt vezette „életút”-beszélgetésében, ő kimondja azt, ami Nemes Nagy Ágnes írásában allúzióként van csak jelen, nevezetesen a XIX. századiságot; oda rögzíti ezt a (fajta?) poézist – a maga poétikája felől mérlegelve. Amit följebb odavetett jellemzőként (pozitívan értve) vázoltam Faludyról, és amelynek világirodalmi rokonságát nem XIX. századi, hanem jóval korábbi költészetben látom, a vágáns költészetben, az évszázadok alatt frissességét megőrző „pajkos énekek”-ben, majd a publicisztikus lírát művelő Erich Kästnerben, a chansont alkotó Jacques Prévert-ben, Határ Győző megfogalmazásában nem feltétlenül hat dicséretnek. Más kérdés, hogy nem szabadulhatok a gondolattól, hogy a játékosan filozofikus és filozofikusan játékos lírát művelő Határ még börtönverseit is olyan szimbólumok hálózatába építi bele, amelyet verseskötetében maga igyekszik értelmezni, és ekképpen aligha versenyezhet Faludy sokat idézettségével és népszerűségével. Elhagyva Határnak személyes(kedő), de nemcsak ezért ellenőrizhetetlen kijelentéseit a Faludy-életrajz epizódjaira vonatkozólag, idézem a továbbiak szempontjából érdekessé válható sorokat:

„Faludy Gyurka? Eltévesztette az évszázadot: verseivel a 19. századba – raconteur-tehetségével a római korban kellett volna születnie – sziporkázását akármelyik császár villával és életjáradékkal honorálta volna.” (*Életünk* 1994., 9. sz.)

Bezárulni látszik a kör: a költőietlenségre esküvő költészetek évadán, a történeteket jelentőségüktől megfosztani akaró epika korszakában előáll egy poéta, akit sem börtön, sem emigráció, sem világháborús katonáskodás, sem amerikai–kanadai egyetemi tanárkodás nem képes eltéríteni dallamától, amelyet kizeng akkor is, ha „összeszakad ég és föld”, aki csiszolt jambusokban szólaltatja meg a megtapasztalt és átélt „nyugat-alkonya”-élményt, aki csak annyira szorítja vissza verselői virtuozitását, amennyire az élőbeszéd fordulatait beengedi a költészetbe, hogy egyszerre legyen patetikus és elidegenítő, retorizált és anekdotikus, keresett és keresetlen:

*És nem sejtette, hogy nincs elv, se hit,
sem áldozat, se tett, sem ész, se tőr,
se filozófia, mely felsegít
egy kultúrát, amikor összedől.*

Mielőtt továbblépnék ezen a Nemes Nagy Ágnes és Határ Győző kijelölte úton, és keresném a választ a Faludyval (és nemcsak Faludyval) kapcsolatban fejcsőválva és ajakbiggyesztve emlegetett XIX. századiságra, erősítő példaként, a szélsőségesen sajátos

és sajátosan szélsőséges költőtárs egy másik, természetesen rokon változatát idézem meg. Már csak azért is, mert az a tétel talán még ma sem egészen idejét múlta, hogy a költői sors, egy „borzasztólag szép” pálya emlékezete is méltó a megemlékezésre („buchenswert” – Thomas Mann-nal szólva) helyet kaphat nem pusztán a nemzet-tudatban, hanem a nemzettudat részeként a kultúra emlékezetében is. Petőfi Sándor vajmi keveset ismerhetett Kazinczy Ferenc költészetéből, *Széphalmon* című verse azonban a maga irodalmi idejének Pantheonjába emeli a *Fogságom naplója* szerzőjét. Faludy kalandos élete, reménykedése és pokoljárása igencsak egybevethető az 1930-as esztendőők eleje baloldali értelmiségijeinek „nagy illúziói”-val, a Danilo Kiš-mű, a *Borisz Davidovics síremléke* kárvallottjaitéval, hite és kiábrándulása sok hasonlóságot mutat a Koestlerével, az Orwellével, bizonyos tekintetben a Camus-éval, egyszerűen perspektívából szemlélve a Faludy-pályát, aligha beszélhetünk egyediségről, legfeljebb a sorsot a művekkel szembesítve szólhatunk arról, amit följebb az ő dallamaként emlegettem, s amelynek lényege a magyar- és a világkultúrába-ágyazottság. Az erősítő párhuzam előtt ezt igazolnám egy olyan versrészlettel, amelynek keltezése: *Az ávó pincéjében, 1950 nyarán*. A vers címe beszédes: *Kiballgatás*.

*Itt állok most a kimeszelt cellában.
Karom lecsüng. Vén verejték tapad
testembe. Gondolj, ságom, Attilára,
és fel ne fújd magad.*

*Mit érlel sorsod? mit kaptál hazádtól?
mért jöttél vissza? minek vagy magyar
ily bolondul? Téged e föld nem ápol
s nyom nélkül eltakar.*

Részletünk Luther-idézzel indít (Hier stehe ich...), majd József Attila megidézése követi, hogy egyenes idézzel folytatódjék (Mit érlel sorsod?), s a *Szózat* tragikusan ironikus citálása zárja le a szakaszt.

A könnyedség, a dalszerűség itt is kísért, ám mielőtt elringatnának a gondolatot záró verssorok, a költő áthajlással figyelmeztet, mindkét szakaszban, a köznyelvi-bizalmas beszéd (fel ne fújd magad) pedig arra, hogy nem a költészet, nem a nyelv idilljét állítja a testi szenvedés ellenébe, hanem a megtörettetés és az Ige (minthogy kenyérral élni nemigen tudnak az ávós pince foglyai) helyezkedik el a pólusokon. A kései utókor dönthet az esztétikai érték felől, de talán az emberi dokumentum hitelesítheti ezt a fajta költészetet. Nyilván nem minden esetben. Hogy a magyar irodalomból vegyek példát: a szó legszorosabb értelmében sorstárs Csuka Zoltán, akinek börtönverseit ma már szinte senki sem emlegeti, jóllehet – feltételezésem szerint – egy méltányos értelmezés a dokumentáris jellegén túlmenően találhatna bennük megőriznivalót. Visszatérve Faludyhoz. Tudjuk, miképpen „kerültek elő” az ő börtönversei: „rabtársaim, úgy reméltem, megtanulják kívülről költeményeimet, hogy kivihessék a világba...” (*Pokolbéli víg napjaim*. Budapest, 1989.) S itt, ezen a ponton számolok be egy meglepetést okozó olvasmányomról. Azt, hogy Romániában is volt Recsk, Gulág, tudtam, hogy költőket (nemcsak magyarokat, hanem románokat és szászokat is) odaküldtek a hatóságok, szintén lehetett tudni. Az alábbi történet mégis megdöbbentett. Hans Bergel, a jelenleg Németországban lapszerkesztőként, íróként tevékenykedő egykori romániai szász értelmiségi (a nálunk kiváló karmesterként ismert Erich Bergel testvére) 1960-ban egy romániai láger lakójaként hallotta rabtársaitól Radu Gyr (1905–1975) verseit. A román

költő életének mintegy negyedét börtönben élte le, sokszor magáncellában, ott megvakult. A poézist azonban sosem hagyta el, a foglyok Orpheusává lett. Több fogolytársa megtanulta ezeket a börtönverseket, szájról szájra jártak ezek a költemények, Bergel börtönemlékként vitte magával. Már németországi tartózkodásakor kapta kézbe Gyr verseskötetét, karmester testvére (hajdan szintén lágerlakó) hozta el számára; belelapozva a kötetbe, kiváltképpen az *Odyseus hazatérése* című versre rátalálva (Egy asztalnál ülök veletek, mirtuszkoszorúzottan, / de még alszom álmom Trója falai alatt...) ismét hallani vélte rabtársa hangját, amint Gyr verseit mondja, Gyrét, a rab költőt, a bukaresti egyetem egykori docensét. (*Südostdeutsche Vierteljahresblätter* 1994., 4. sz.: ugyanebben a lapszámban olvastam elismerő ismertetést Nadas Péter *Az égi és a földi szerelemről* című könyve német kiadásáról, egy cikket Semmelweis Ignácra, egy beszélgetést az 1918-ban Pozsonyban született Alfred Marnauval, aki Ady Endréről úgy emlékezik meg, mint Közép-Európa egyik legnagyobb költőjéről, de a beszélgetés során szóba hozza Pilinszky líráját is, majd egy beszámolót az ukrán-német kulturális kapcsolatokról...) Máris ott vagyok régióink problémáinál, Faludyról szólva is régióink irodalmainak összehasonlító vizsgálata merül föl igényként. Amiről úgy véltem, magyar specifikum, ezek szerint a román irodalomból is visszaköszön.

Annyi tetszik egyelőre számomra bizonyosnak, hogy a lágerirodalom, a börtönköltészet (jóllehet, messze nem előzmény nélküli, kiváltképpen nem az orosz irodalomban) szinte műfajjá nőtte ki magát, nem pusztán a tematika miatt alkothatja irodalmi művek együtt tárgyalható csoportját, talán még csak nem is dokumentumjellege okán, hanem alkotás-befogadás-terjedés sajátossága miatt. A szóbeliség ismét funkcionálni kezd, s talán még arra is fölfigyelhetünk, hogy (Faludynál és Gyrnél) az irodalmi-kulturális utalások rendszere nem csak emlékidézés, hanem számukra élő, a valóságosnál igazabb valóság; a tapasztalati valóság tagadása, a börtön realitásával szemben az élhető élet szavakkal megvalósítható, létrehozható ábrándja, amelyben mindenkinek helye van, aki (azáltal, hogy megtanulja, megőrzi, tovább mondja) részese ennek a szóbeli megfogalmazással még le nem záruló alkotási folyamatnak. Hiszen a közös hagyományhoz kapcsol a költő, a vers, amely itt élet. Innen pátosza, amellyel különbözik a lágerrealitás költői-telenségétől, lélekgyilkos monotóniájától. Így válik a nagyapa meséje a lágerélet esetlegességeivel szembeállítható (irodalmi) létté, tehát verssé, ekként idéződik föl Vámbéry Rusztem alakja, és általa a francia felvilágosodás hagyománya, a *Recski est* című költeményben meg azok a symposionok kelnek életre, amelyek a *Pokolbéli vig napjaimból* ismerősek, csakhogy az önéletrajzi epizód itt művelődéstörténeti ihletésű látomássá tágul, a valóságban szélsőséges és különleges léthelyzet alapvető-egzisztenciális kérdések versbe foglalását teszi lehetővé. Az örök oppozíciók, a szellemi és az anyagi (testi) vitája, a hagyományok jelenvalóságában kaphatnak új alakot:

*A szellem megmozdítja a testet:
Európa hány ezer év óta keresi
e titkolt! [...]*

*Eldobtam minden terhet,
s nehezebb lettem. Milyen reális és tömör
az immateriális! a világ transzcendensebb,
semhogy képzeltem volna.*

Máskor saját költészetére emlékeztet egy-egy sorral vagy jelzővel. Ha első emigrációjában „Kosztolányiádá”-nak minősíti egy rímjátékos versikéjét, *Esti Kornél rímeire*

emlékeztetve, 1950 egy fájdalmas napján maga fabrikál „kínrímek”-et, a verés és a 24 órát tartó falhoz állztatás keserveit enyhítendő. S egyben eljátszik a verscím kettős jelentésével; a Kosztolányinál is műfajjá váló, a leginkább az epigrammához hasonlítható rövid vers megnevezése a kín óráinak rímét is jelöli. Az a fajta *játék* válik itt irodalom-má, amely a nyelvvé alakulásban megvalósuló szabadság révén kínál jelentéstöbbletet a látszólag igénytelen bökverseknek. A nyolc háromsoros a történes alkalmiságtól jut el addig, hogy a megfogalmazás diadalának lehetőségével kecsegtessen. Egyrészt oly módon, hogy a realitást humorban oldja föl, másrészt létrejöttével a nyelvben rejlő szubverzivitásnak képes hangot adni. Íme, három darab:

Szibéria!
Jajgathatok, mire megyek?
Visz Béria. [...]

Jaj nekem!
Felakasztanak, tarkón lőnek.
Jaj nekem!

Ha pedig
szabadulnék, megírom őket.
Jaj nekik!

Jóllehet, a kis ciklus az alkotás fenyegető esélyének leírásával fejeződik be, valójában a megjelenés ténye, a közlés zárja le a befogadás előtti utolsó, nem akármilyen jelentőséggel rendelkező állomást, így a nyelv, a vers, a költészet hatalmának dokumentumává-érvévé emelkedhet a kínrímsorozat.

A *Zsuzsának – a tömlőcből* című versben az egyik villonniáda frázisa tér vissza („mint széttépett, langyos barack, úgy ömlött / szájamba szája” ... „és közben, ízes barackmagként, számban / édes nevedet forgatom...”), csakhogy az elbeszélés itt megnevezéssé válik, emlékezéssé, amely a maga rendje és törvénye szerint sorolja át az egykor voltak mozaikdarabjait, így a korábbi versek kifejezéseit is. Persze, nem kizárólag a sajátjait. „Csak most látom, hogy milyen óriás vagy”: itt József Attila *Mamája* köszön vissza, Dante *Poklából* való a mottó, amely aztán a versben értelmeződik: „Mit Dante szólt a vesztett boldogságról: / úgy, mint mi, más nem érti azt talán...” A versegész azonban az ókorból származó, Petrarca, Ronsard és Shakespeare közvetítésével Baudelaire-ig eljutó témának parafrázisát adja: a költő szerelmét megőrzi a vers, a versebe foglalt érzés ellenáll az időnek. Itt ki lehetne térni a börtön- és lágerversek időszemléletére, miként lesz (Faludynál is, a vers születésének pontos keletkezése ellenére) irreálissá, szinte képzeletbelivé az idő: miként másolódhat egymásra múlt és jelen. Az irodalmi alkotásnak a szóbeliségbe való visszalépése mindenesetre más időbeli koordinátákat rajzol a költemény köré. Annál is inkább, minthogy nem a költő az egyetlen letéteményese a versnek, a rabtársak megtanulják, terjesztik, megőrzik, majd egyes esetekben lehetővé teszik a megjelentetést (mint erről korábban szoltam). Szerelem-vers-időbeliség-halhatatlanság ezért Faludynál a neki üzenő hagyományhoz képest deformálva jelenik meg, összekapcsolódva egy másik költői motívummal, amely Propertiusztól tart Petőfi Sándor felé, a síron túli hűség érzelmes fordulatait, a *Szeptember végén* gondolatai kelnek új életre. A versben ez a két motívum találkozik, és mintegy mitológiai távlatba helyezi a költő-Orpheus megidézése, amely itt önarcképi stilizálás formájában illeszkedik a versebe, de amely az *Inferno*-utalással együtt a pokoljárás régi történetét is beemeli a költeménybe. Múlt-jelen-jövő (mint minden pokoljárásban) elveszíti határozott

körvonalait, az emlékezés, a jövődőlés veszi át az időszámítás szerepét, így tűnik át az Idő a költői-versbeli időszámításba, amelynek egyetlen bizonyos tényezője a vers megszerkesztettsége, illetőleg a látomások egymásutánja, az asszociációk sora. Ez utóbbi viszont rejtett, talán önkéntelen idézeteket köt össze, rendez át a kronológiára immár mit sem adó új renddél. Ekképpen találkozzhat a költészet évszázadainak gondolat- és képkincse a kiváltképpen személyessel. Innen nincsen messze a Faludyról írók tétele ennek a költészetnek vélt vagy valóságos XIX. századiságáról, amelyhez a legfőbb érvet a retorizáltságnak igen magas foka szállíthatja. Annál is inkább, mivel az összegző jellegű, a motívumokat összefogó befejező szakaszba beleérthetjük Vörösmarty Mihály ódájának, a *Liszt Ferenchez* című versnek nem pusztán egy fordulatát, nemcsak a szavakkal és mondatfűzéssel érzékeltetett zeneiségnek hasonló jellegét, hanem azt a fajta *crecendóra* épített szerkesztési módot is, amely emelkedő tendenciát, széles ívű kibontakozást biztosít a versnek, a hangulati és a hangerősséget illető hullámzás, a harmónia és a diszharmónia harca elcsitul, feloldódik az egyenletesen erősödő hangvétél révén, a vers poénig, a hatalmasan kizengő akkordokig jut el, és a lehető legmagasabb ponton lel megnyugvást. Ekkor történhet meg a kiegyenlítődés. Ez a fajta, akár Victor Hugo számos alkotására is emlékeztető versalkotás a romantikára utalhat vissza, még akkor is, ha az élethelyzet hitelesíti. De vajon nem a börtönversek egy sajátására ismerünk rá, mikor a külső körülmények és a versben létrehozott harmónia ellentétét állapítjuk meg; mikor a létből kitaszítottak önvédelmi reflexében jelöljük meg a börtönversek szerzőinek ama gesztusát, hogy a nyelv segítségével pereljük vissza a tiszta formákat – a maguk és környezetük („társ szerzőik”) számára? A mondottak ellenőrzésére másolom ide az említett zárószakaszt:

*Szerelmünk gyöz – éneklek hát, a költő,
holt kedves, bús rab, mindig hű rokon
késő nászunkra édes hegedőnek
vagy orgonának túl a sírokon.
Nehéz terep! Külön vagy együtt hullunk?
E szakadékos esztendők fölött,
melyet nyílként magamnál messzebb küldök,
csak ez a vers, e vers legyen örök!
Száz év és úgyse fáj, hogy dús gyönyörrel
vagy rút görönggyel fizet e tusa, –
de az idő visszhangos folyosóin
örök szerelmünk verse szól, Zsuzsa.*

Mielőtt az a vád érne, hogy leszűkítem Faludy György költői pályáját börtönverseire (egyébként börtönversei 1989-ben külön kötetben is megjelentek, és ez bármennyire volt is közönségigény kielégítése, a pályának egy elkülöníthető részét hangsúlyozta), annyit kell leírnom: éppen Faludy kalandos élete sugallhatja, hogy életének fordulóit szerint korszakoljuk költői természetét. S bár a börtönlíra jó darabig az érdeklődés középpontjában állt, nem kisebb visszhangot kaptak később az emigrációban született versek, amelyek tematikájukban, hangvételükben igencsak eltértek a börtönlírától. A közös: kiszakadás az irodalmi anyanyelvi közösségből – meg az abszurditás kísértése. Olyan értelemben, hogy várható kritikai visszhang nélkül, a kényszerűen elhagyott haza irodalmi mechanizmusától távol, ugyanakkor a befogadó ország(ok) irodalmi mechanizmusához sem közel kerülve kellene folytatni, ami abbamaradt. Vagy

az elnyert szabadságban újramegírni. Ezt meggondolva az emigrációs irodalom előtt többnyire két lehetőség nyílhatott: vagy az író által makacsul őrzött hazai-*anyanyelvi* hagyományok szellemében végzi munkáját (jól ismerjük Márai szorongását: tud-e még magyarul, megért-e minden olvasott szót? – de Faludyt is, aki az *Őszi harmat után* című verseskötetéhez mellékelt jegyzetében árulja el: az anyanyelvi közösségből kihullva, úgy őrizte magyar nyelvét, hogy nem fukarkodott meríteni a nyelvtörténetből, a régiségből, az egykori olvasmányokból szavakat, fordulatokat vett, illesztette verseibe). A másik lehetőség az alkotói szabadság végtelen kiélése, kísérletezés a nyelvvel, hiszen ha már el kellett a poétának hagynia szülőföldjét, akkor új hazájában maga teremti meg megszólalása konvencióktól mentes nyelvét, amely nem lehet sem az odahagyott irodalom éppen aktuális kánonja szerint törvénybe iktatott, sem új hazájának „hivatalos” nyelve, amelyen bizonyára meg tud írni, meg fog tudni írni egy levelet, meg tud tartani (akár szabadon) egy előadást, de csak hosszú, fáradságos tanulással képes elsajátítani (és akkor is, ki tudja, miféle „vég”-eredménnyel) azt a fajta nyelvi gondolkodást, amelyből számon tartani érdemes irodalom sarjadhat. Nem marad más hátra, mint újra fel- és megtalálni a nyelvet.

Faludy első emigrációjának évtizedében nemigen volt mitől elfordulnia. Az avantgárdnak sosem volt híve, akkor tartozott József Attila társaságához, amikor József Attila a szonetthez, a villoni balladaformához, a *Kalevalához* tért meg; s ha a magyar műfordítás ugyan állandó érintkezésben maradt is a világlírával, inkább az új klasszicizmus teoretikusainak álláspontja erősödött. Faludy György tehát nyugodtan folytathatta, amit elkezdett, az ő külön állása átköltéseivel, villoniádaival, a *Koldusopera* songjainak hangvételét és a magyar „sanszon”-örökséget továbbgondoló verseivel beiktatódott, még ha viták árán is, a magyar irodalomba. Sem „klasszicizálásra” nem volt szüksége, sem pedig valamiféle hivatalos irányzattal szembeszegülő költészetfelfogás kinyilvánítására, hiszen lírájával Faludy már ekkor népszerű költőnek számított, villoniádaja kimondottan sikeres vállalkozásnak bizonyult. Abban a hitben távozhatott, hogy jó úton jár. Első emigrációjában módja sem igen volt arra, hogy valamely kísérletező költői csoporthoz csatlakozzék, vagy effélettől tanuljon, hiszen 1939 és 1945 között a történelem jóval nagyobb részt igényelt magának az irodalomban, mint más időkben. A második emigráció közéleti költészetében visszatért az a pamfletszerű líra, amely Faludyt idehaza ismét, most más okból, kedveltette tette; s mint ez egyik szonettjéből kitetszik, a magyar emigráns irodalomban is helyet kérő és kapó „neoavantgárd” törekvések inkább taszították, mint vonzották. Az elveszített otthon pótolni nem képes nyugati-amerikai életforma pedig számára – Hamvas Béla szavával élve – a létrontódás bizonyítéka. Csakhogy Faludy élménye mintha az 1930-as esztendőök rádöbbenéseiből táplálkozna. S ha „romantikus antikapitalizmus”-ról nem szólhatunk is, civilizáció- és technikaellenessége csupán megerősítése mindannak, amit például Márai Sándor már jóval korábban fölismert. Annak a humanizmusnak szonettbe foglalója lesz Faludy, amely Spenglerre hivatkozott valaha, hogy az 1930-as évek diktatúrái ellen fordulva a második világháború után kialakult és szentesült rendet is elutasítsa. Verspéldáink jelzik az elutasítás hivatkozási anyagát, illetőleg az elutasítás tárgyát:

Ott egy román ív fenn a dombon.

Beléd hasít, oly néma-szép.

Új bércaszárnya vasbetonból.

Mondják, jobb nekik. Egy fenét.

(Vasúton Spanyolországban, 1974.)

*Itt nincs könyvtár, kultúra, – ez nem város
s nem is falu. A plasztikkal fedett
bejáróban porlepte művirágok
reprezentálják a természetet.*

(Toronto, 1982.)

*A technokratát csak a pénz
érdeklí: ez a jelleme.
Mindent legyárt, amit lehet
és semmit, amit kellene.*

(Noteszlapok)

Az epigrammának nevezhető versikék mutatják, hogy Faludy költői versbeszédé sem maradt egészen változatlan. A börtönversek retorikáját nem egyszer felváltja az élőbeszéd közvetlenségét imitáló előadás, a dallamosságot enyhítendő feltűnő az asszonáncok térhódítása. A szerelmes szonettekben érzékelhető a leginkább annak a modornak továbbélése, amely a börtönversekben kapta meg igazán formáját. A szonettekben és másutt is számottevő helyet foglal el az emlékezés, önéletrajzi részletek tágulnak egy valaha volt (irodalmi) világ emlékezetévé, világirodalmi és történelmi események válnak a jelen-értelmezés verses eszközévé. Faludy verseiben, prózai írásaiban egyre több szó esik az 1930-as évekről, irodalmi eszmélkedése kezdeteiről. Csakhogy nagyon kevésbé ő maga, még kevésbé költészete a (fő)szereplője ennek a lírai emlékezősornak. A visszatekintő a háttérből figyel, „jegyzetel”, a megörökítendő szerző teljes életművének ismerőjeként, aki a megörökített pillanatban nemcsak költői portrét sűrít, hanem bekövetkező és bekövetkezett történelmet is. Mert Faludy történelmi példázatokot ír versebe, nem ismeretterjesztő lírai futamokat, hanem múltlátomásait, amelyeket az olykor kilátástalannak tetsző jelen hív elő. Dokumentumértéke minden bizonnyal magyar irodalmi tárgyú verseinek van, történelmi verses visszpillantásai egyben utalások az 1930-as években született költeményeire. Következő példám egyben a *200 szonett* című gyűjtemény (1990.) egyik legérdekesebb darabja. Nemcsak tárgya miatt érdemel figyelmet, hanem a szonettforma újabb változatain töprengő költőt is bemutatja. Ezúttal a rímeket hagyja el, másutt a kvartettek és a tercettek sorrendjét cseréli föl, megint más alkalommal a versszakok sorszámát növeli meg: s minthogy kétszáz szonettből áll a ciklus, feltehetőleg a versek szabályos egymásutánjából áradó unalmat akarja elkerülni ezzel a változatossággal. A zárójeles című szonett (*Emlékezés Karinthy Frigyes temetésére 1988-ból*) dísztelenségével válik ki, meg azzal, hogy Karinthy-utalásai az életmű néhány fontos pontjához kötik a verset, majd ezen keresztül múlt és jelen párbeszédét segítik elő. A vers elkészítésére Karinthy halálának ötvenedik évfordulója adott alkalmat, meg Faludy budapesti látogatása. Az 1988-as évszám ismeretében a Márai-idézet jelentősége megnő. (Egyébként a Márai-oeuvre ismeretében hitelesnek minősíthető Márainak a versben idézett megjegyzése.) Míg a Faludy-versek többségében a költő alig-alig enged teret az olvasói képzeletnek, itt látványosan nyitja föl a többféle értelmezés lehetőségét. Nemcsak az ötven esztendő köti össze egy irodalmi esemény felidézése, hanem az ismétlődés révén a múlta rétegződő jelen a jelentések sokféleségével hoz zavarba. A múltban történtek és elhangzottak akár jelenkoriak is lehetnének, a jelenből értelmeződik a múlt, a múltat csak a jelenben állva lehet látni:

*Fejbőre oly fehér volt, mint holdas erdő földje.
Mikor először láttam, egy házba csengetett be:
a kapu előtt állt oly ügyefogyott magányban
mint akit ejtőernyőn engedtek le az úrból.*

*A kávéházi asztal volt elvarázsolt kertje
hol koponyája körül utaztatott bennünket.
Mi mindent nem mondott el! A koszorúk alól tán
még visszafelel a számos búcsúztatóra.*

*Vérgőzös szelek járnak. Őt eszik meg a férgek,
s nem neki kell megenni a férget mint nekünk.
„Legjobbkor, Frici”, hallom. Követjük a koporsót.*

*Aztán lerövidítjük utunkat a sírok közt.
Előttünk és oldalvást és átlósan keresztek.
„A rendszert elhibázták”, suttogja Márai.*

A lényegtelen elemekből összeállt szonett lemond a Faludy-verszenéről, a prózai mondatok beiktatása a költeménybe szintén a „dallam” ellen hat, nem is szólva a jambusok megdöccentéséről, a harmadik sorban a cezúra elleni „vétség”-ről. Vissza kellene tehát vonnom, amit följebb állítottam? Hogy tudniillik a hagyományos költőiséggel szemben a költőtietlenségre törekszik a mai költészetnek egy jól látható iránya, s ez, íme, még a Faludy-lírában is felbukkanna? Néhány külsődleges (és látszólagos) hasonlóság mintha nem tenné fölöslegessé e kérdést. Faludy valóban „eszközként” él a dísztelenséggel (olykor!), ám még itt sem mond le teljesen sem a stilizálásról, sem az erőteljes megszerkesztettségéről. Az indítás meglepő hasonlata, majd a kihagyásos emlékképek, amelyek sorrendisége már a szerkesztés költői önkénye szerint alakul, majd a kellő helyen felhangzó utalások Karinthy-művekre (illetőleg a Karinthy-magatartás felmutatása) a hagyomány értelmezését segítik, a versben olvasható nevek (kiváltképpen a becéző alakváltozat) sem vonhatók be az újabb költészetnek a vers „költőisége”-től elidegenítő eljárásába. Ismételten írom le: a hangsúlyozottan „poétikus” megoldásokon, a XIX. századiságnak minősülő retorizáltságon kívül Faludynak számos egyéb eszköz áll a rendelkezésére ahhoz, hogy saját költészetelképzelésén még belül maradván létrehozza mindazokat a változatokat, amelyek távolról különböző irányzatok elképzeléseire emlékeztetnek ugyan, valójában egy variációs technika következetes alkalmazásának köszönhetik létüket. Hogy a fordítás és az adaptáció, az (irodalmi) múlt imitálása hozzásegítette költőnket ehhez a technikához, illetőleg mesterségbeli tudáshoz, számomra aligha kétséges. *Összegyűjtött versei* 1980-as kiadását nyitom ki: a *Michelangelo utolsó imája* sokat köszönhet Conrad Ferdinand Meyernek, a *Koldusdal* ugyan csak címében és „tárgyában” emlékeztet a *Koldusoperára* (Dreigroschenoper), de már a következő, a *Ballada F. Gy. egyetlen szerelméről* aligha képzelhető el Brecht „ihletése” nélkül, Polly Peachum songjának emléke ott rejtőzik a versben. *A judeai helytartó* Anatole France egy novellájának versbe átköltése, *A pompeji strázsán* című kötet tanúsága szerint a Rig véda, a német zsoldosdal, Aretino, a kínai költészet adja Faludy számára a háttéranyagot, ezt értelmezve, átírva, korszerűsítve próbálgatja költői hangját, alakítja ki költői magatartását, illeszti ezt a fajta lírát a harmincas esztendőök magyar irodalmába. Ez az előzménye villoniádáinak. Hogy mennyire nem Villon átköltésére vállalkozott,

utóbb több ízben elmondta, leírta. Hogy mi a szerepe a *Koldusoperának*, arról viszont nemigen nyilatkozott. El lehetne intézni ezt a kérdést néhány szöveg-egybevetéssel. Ilyenekkel:

*és kurvák, akik mellüket mutatják,
hogy a polgárok kedvet kapjanak...*

*Die Mädchen, die die Brüste zeigen
Um leichter Männer zu erwischen...*

Csak hogy éppen a lényegi problémát kerüljék meg ezzel. Igaz, Brecht idézett művében több olyan szöveget talált Faludy, amelyet hasznosítani tudott, de kölcsönzött máshonnan is, például a *Hamletből*, a híres monológ egyik passzusa emígy hangzik Faludynál:

*s hogy indult végül álmos és kanyargó
vizekre, honnan nincsen visszaút.*

Bármily sok helyről szedte is össze Faludy villonládáinak anyagát (Molière-rel szólva: onnan vette, ahol találta őket), ez a fajta álcás játék, a szövegkölcsönzésnek ez a módja egyáltalában nem mondható ritkának sem a világirodalomban általában, sem az 1930-as esztendőik irodalmában különösen. Ezen a helyen az általam már másutt idézett példára utalok. Az 1920-as évek cseh avantgárdjának vezető költője, Vítězslav Nezval az 1930-as években Robert David diák maszkjában és jelmezében írt villoni formájú balladákat, némely darab a *Korunk* című folyóiratban meg is jelent magyarul. Maga Faludy sem lett hűtlen a „módszeré”-hez. *Levelek az utókorhoz* című verseskötetében huszonegy „Li Ho-versre” lelünk, ugyanott ezt megelőzőleg „Majakovszkij utolsó versé”-re, ennek előtte bukkanunk rá „Georgiosz bizánci követ levelé”-re stb. Ide idézem *Test és lélek* című műfordítás-gyűjteménye bevezetőjének egy mondatát, amely az első kötetek említett kezdeményeit és villonládáit is segít értelmezni:

„Öt-hat esetben ugyanannak a költőnek két, néha három, tematikailag azonos versét összeolvasztottam, többnyire angol vagy francia fordítók mintájára.”

Csak annyit módosítanék Faludy műhelyvallomását, hogy fordításaiba, átköltéseibe, még eredetinek hirdetett verseibe sem csupán különféle költészeti anyagok gyűltek el, hanem más, nem mindig kulturális, olykor mentalitástörténeti jellegű adalékok is beszivároghattak (mint egy Heine-átköltésben a „menzúra”), máskor életrajzi legendák (mint egy másik Heine-átköltésbe a német poeta utolsó mondataként ismert bon mot: Isten megbocsát, mert az a mestersége). A villonládák esetében aligha tekinthetünk el attól, hogy a Haláltánc-ballada belép e téma képzőművészeti (Holbein) és irodalmi feldolgozásainak sorába, hogy a *Testamentum* tartalmazza a Villon-kutatás jó néhány eredményét, hogy a *Ballada a kalózkodó szeretőjéről* először mégis csak Kocsma Jenny songja volt a *Koldusoperában*, innen került át a *Háromgarasos regénybe*, amelyet Faludy György is lefordított (jóllehet, az 1957-ben napvilágot látott fordítás belső címlapján nem szerepel a fordító neve, csupán a legutolsó oldalon, alul...), hogy váratlan helyeken tűnik föl ismét egy Brechtől merített ötlet (persze, átírva: „Verjétek nehéz vasbunkókkal / rántottává a képüket – All denen schlage man die Fressen / Mit schweren Eisenhammern ein...”).

Még inkább jelzi a *Koldusopera* songjai és Faludy villonládái közötti kapcsolatot a *Háromgarasos regény* versbetéteinek többé-kevésbé értelmileg-formailag hív fordítása, amelyekben azért visszaköszönnek a villonládák megoldásai. A „történet” egésze azonban akképpen bontakoztatható ki, hogy Brecht songjaiban jól fölismerhetők az emlí-

tett Ammer Villon-fordításainak sorai, s az ekképp dallamhoz igazodott, a brechti típusú színházban nem lírai funkcióban előkerülő, hanem olykor tanító jellegű-értelmező, máskor állapotjelző-ironikus versek áriák, chansonok, kabarédalok paródiájaként módosítják a lírától alkotott elképzelést. Egyként adják a lentebb és a fentebb stílusba tartozó lírai műfajok paródiáját, illetőleg a szerelmi duettekét éppen úgy, mint az opera- vagy operettfinálékét, ugyanakkor csak távolról emlékeztetnek a villoni típusú balladákra (még akkor is, ha az egyik-másik címben ott feszít a ballada megjelölés!). A színműben elhangzó songokat más kontextusban leljük a regényváltozatban: a fejezetek élén, mintegy mottóként bevezetői és összegzései egy cselekménydarabnak, nem önálló versek, hanem éppen úgy az elidegenítő effektus tényezői, mint a *Koldusoperában*. Csakhogy ott a drámai kifejlést akadályozzák, tolják a művet az epika felé (hiszen többnyire apró életpezizódót beszélnek el), itt verses jellegükkel, visszautalásukkal az eredeti kontextusra a parodizált lírai elemet képviselik az epikai milióban. Faludy György villoniádái és regényfordítása egyfelől közvetítik a brechti vers-songalkotási módszert, másfelől azonban új műfajt konstituálnak. Méghozzá akképpen, hogy egy magyar hagyományt folytatnak, részben tematizálják, részben vitatják létjogosultságát, és bár az átköltés külső jellegzetességei hangsúlyozódnak (a Villon-kötet címlapján, utószavában), mégis beilleszkednek a magyar irodalomnak egy kevésbé méltatott, a kabarék, a kávéházak, a chansonetek szintén kevésbé előkelőnek minősített műfajainak rendjébe. Ha hevenyészett listát állítunk össze a XX. századi, „énekelte magyar vers” igényesebb „könnyű műfajának” terméséből, meglepő névsorra bukkanunk. Nem mindegyik vers készült kávéházi vagy kabaréhasználatra, több megzenésítője révén lelte meg az utat a pódiumok közönségéhez. Mégis, Reinitz Bélától Buday Dénesig, Szirmai Alberttól Hetényi Heidelberg Albertig a XX. századi magyar költők megzenésített versei mintegy városi folklórrá, sokak által hallgatott, ismert verssé lettek, olyan művekké, amelyek a nevesebb sanszonettek, dizőzök tolmácsolásában viszonylag széles közönséghez jutottak el: Ady Endrétől *A Zozo levele*, Babits Mihálytól a *Galáns ünnepség*, Karinthy Frigyes, Szép Ernő, Juhász Gyula nem egy költeménye, hogy csak a legnevesebb poétákat említsém, külön kellene szólnom Emőd Tamásról, a holtaposok elfelejtett költőjéről, akinek megzenésített dalait még az 1950-es esztendőkből is szívesen tűzte műsorára előadóestjén egy-egy művész. Faludy György megzenésített villoniádái is fel-feltűntek az 1930-as esztendő végén a följebb felsorolt énekek között, jóllehet, hangvételük érdeesebb, a forrásra inkább visszautaló volt, nem finom célzás, hanem olykor igencsak vaskos szókimondás ötvöződött plebejus indulatokkal. A Villon-kötetben közölt versek látszólagos egyszerűsége, „közérthetősége” mellett a song- és a chanson-hagyomány közvetítése bizonyult igazán sikeresnek; úgy volt képes megszólaltatni a *Koldusopera* szatirizáló, parodisztikus hangvételét, hogy az a magyar kabarékban honos dalok érzelmességével párosult, így könnyen befogadhatóvá vált. Az a fajta líraiság, amelyet a villoniádák képviseltek, lényegében hiányzott a magyar irodalomból, illetőleg ebbe az irányba csupán néhány, magános kísérlet mutatott. Talán József Attilának a villoni balladaformában szerzett két verse: *Bérmunkás-ballada* (*Népszava*, 1934.) meg *A tókések hasznáról* (Korunk, 1933.) jelzi, hogy régi formákba nem egyszerűen új téma illeszthető, hanem egy időszerű, politikai jellegű célzat éppen az ok-okozati összefüggéseket hangsúlyozó, az „esztétikai normá”-t sértő hangvétellel meglepő hatást eredményezhet.

Faludy egészen korán alakította ki, *A pompeji strázsán* című kötetben talán még a didaktiszt sem mellőző módon, ezt a fajta versalakzatot; a balladai jelleget az élethelyzetek leírása mellett az elbeszélések igényelte kronológiai szempont biztosítja, amely

egyszerre igényli az időbeliséget és ennek az időbeliségnek a megszakítottságát, tudniillik azt, hogy az élethelyzetek sora úgy jelzése az életútnak, hogy annak epizódjai, mozaikjai válnak a vers által ismeretessé: biográfia tehát, ám akképpen, amint a rész képviselheti az egészet. Ezt a módszert sikerül a villonládákban megvalósítani, akár a kaló-zok szeretőjéről szóló (brechti) songot, akár az önéletrajzinak feltüntetett, életfelfogást és egy költészet forrásvidékét és érvényességi körét reprezentáló *Testamentumot* tekintjük. Következő példánk annak tanúságtételül szolgál, hogy ezt a villonládákban ki-kísérletezett, balladás-songos-chansonos előadásmódot miként menti át Faludy György az 1950-es évekre, a *Háromgarasos regény* egyik verses mottójában, amely korántsem szolgai fordítás, lényeges pontokon minősülhet átköltésként.

*Kéz-kézben mennek át az életen,
Nem jut nekik bankó, se kincs,
Nincs asztaluk, se asztaguk,
Számukra szőlő nem terem
És gyermekük a nevenincs.
De ha szél zúg a prérin át,
Vadsüttyű énekes,
Zúgbat; nem hagyja el urát
Sohasem Hanna Cash.*

*A háta hajlott, mondta a tejeslány,
A sheriff: hogy rossz útra tért.
De Hanna Cash szólt: Na és aztán?
Ő az én uram itt a pusztán.
S vele maradt. Ezért.
S ha meggörbedt, ha nem keres
Pénzt és ha megveri:
Kitart uránál Hanna Cash,
Azért, mert szereti.*

Egy aggályosabb elemzés nyilván kibogarászhatja az eredeti szövegtől való eltéréseket, az egyik helyen a „félrefordítást” (És sem vadjuk, sem haluk nem volt, sem gyermekeiknek nevük; Erdődy János fordításában: „Azt ették csak, mit a sors keze ad, / Nem volt neve sem gyermeküknek...”). Ami számomra lényegesnek tetszik, hogy Faludy hangján töretlenül szól az 1920–30-as esztendőik „balladája”, az „apacsromantika” (Ha megversz is, imádlak én...) ironikus felfogásából meg a szabályokhoz igazodó verselésből összeszótt dal, amelynek együgyű története, primitív „igazsága” a minimalásra szorítja le a hagyományosan értett költőiséget, leegyszerűsített pátosza pedig a slágerparódiaként ható zenét igényli (miként a *Koldusopera* szerelmi kettőse az ope-rettek keringő formájú szerelmi duettjének persziflázsa). Még világosabb és beszéde-sebb, ha Faludy György és Vas István Brecht-fordításának egy szakaszát vetjük egybe, feltehetőleg érzékelhetővé válik a többnyire pontosan, ám kissé keresetten fordító Vas István és a lentebb stíl stilizációs lehetőségeivel szabadon élő Faludy fordítói attitűdjének különbsége.

Vas Istvánnál ekképp szólal meg *Die Seeräuber Jenny*:

*Urak, itt van Jenny, és mossa a poharakat
S kész a cselédjük lenni.*

*S minden pennyt alázatos köszönettel elfogadok,
S önök látnak engem rongyban meg a rongyos fogadót,
S önök nem tudják, hogy mit tud Jenny.
Am eljön egy este, mikor majd zúgnak a parton,
S kérdik majd: Miért ez a lárma, mondd?
S aki dézsa mellett mosolyogni lát majd,
Mind így szól: Mit nevet ez a rongy?
S egy hajó, nyolcvitorlás,
És rajta ötven ágyú
A part előtt áll...*

Faludy György a *Háromgarasos* regényből fordítja le *A konyhalány vágyálmait*, közel két évtizeddel a villoniáda után:

*Uraim, pillanatnyilag edényt mosogatok,
S megágyazok, ha kell, minden vendégnek,
S míg pennyt dobnak énnekem és zsebrevágom tétován,
Végignéznék rongyaimon s e rongyos garniszállodán,
De nem gyanítják, hogy kívül beszélnek,
De nem gyanítják, hogy kívül beszélnek.
És egyszer este majd zajongnak lenn a parton,
És megkérdik, hogy mit ordítanak?
És megkérdik, míg tekenőm mellett látnak:
Mit röhög ez, amikor mosogat?
S egy nyolcágyús hajó
Tizenhét vitorlával
Megáll a part alatt...*

Benyomásom szerint Faludy visszatért harmincas éveiehez, Vas István egy tőle idegen modort próbált meg, és bár fordítása eredetileg színházi előadásra készült (az ő tolmácsolásában adták elő a *Koldusoperát* 1945-ben), Faludy (nemcsak szókimondóbb, hanem) inkább igazodik Kurt Weill zenéjéhez (is). Vas magyarzkodóbb, Faludy kevésbé tagolja a szöveget, s a *songok* természetének megfelelően nem tulajdonít különösebb jelentőséget a rímnek, inkább az egyes szám első személyű elbeszélő szavakkal érzékeltetett viselkedési formáját teszi szemléletessé. Vas határozottabb megjelölésekkel él (itt van Jenny, önök nem tudják), Faludy tolmácsolása nem oly keresett, a regénybeli vers címéhez igazodva, a *konyhalány vágyálmait* jeleníti meg. Ugyanakkor Vas számára jó leckének bizonyult ez a fordítás, amelyet igazán az *Egy szerelem három éjszakája* című musical dalszövegeiben fog kamatoztatni.

Egy másik példa arra utalhat, miként kapcsolódik Faludy (akárva-akaratlanul?) a magyar műfordítás századaihoz. Világirodalmi körképe, a *Test és lélek* (1988.) nemcsak az időnként kárhóztatott irodalmi eurocentrizmussal szakít, és a japán, a kínai, az arab, a perzsa stb. költészetet is igyekszik felmutatni, hanem (bár néhol engedve a konvencióknak) a maga világirodalom-elképzelését is népszerűsíti. Ez nem mindenben felel meg a közkeletű világirodalom-történetek értékfelfogásának; az eltérés nemcsak a más-más hangsúlyokban, a válogatás mennyiségi tényezőiben lelhető föl, hanem abban is, ahogy a különböző korok és világrészek költői Faludy tolmácsolásában egymáshoz közelítenek, hol vitatkozva, hol folytatva a magyar fordítói hagyományt. Elsősorban a Nyugat „szép hűtlenei”-nek örökségéről van szó, Baudelaire romantikus áthangszerel-

sérről vagy szecessziós elemek belopakodásáról az eredetiben kevésbé szecessziós műalkotásba. Villon- és Heine-átköltései itt is helyet kapnak (míg például Byronnak harminchatodik születésnapjára készült költeménye nem); s a szöveg- és verselési hűség tekintetében Faludy a szöveg átalakíthatóságának, olvashatóságának álláspontján áll, kortársainak tekinti az antikokat éppen úgy, mint Shakespeare szonettjeit. Ez a fajta „modernizálás” főleg a frazeológiában érhető tetten, és így ezen a téren is villoniádáihoz utalja vissza kötete olvasóját, az ott kikísérletezett módszer kísért ebben a kötetben (is). Példánk akár irodalomtörténeti érdekességűnek is nevezhető, és mindenképpen hagyomány és újragondolás lehetséges formájának kérdését veti föl.

A történet kezdete: 1817, ekkor lapozott bele Kazinczy Ferenc a *Sammler* című lapba, ahol egy disztichonos „arabs gnómá”-ra bukkant. Kazinczy alkalmat látott benne a magyar nyelv tömörségének felmérésére – meg egy költői versenyre, amelynek résztvevői rajta kívül a Homérosz-fordító Vályi Nagy Ferenc és Dessewffy József voltak. Az „iliászi”-pórt kiváltó Vályi Nagy a magyaron kívül latinra és görögre fordította a kétsoros, Dessewffy is, Kazinczy is különböző versformákkal kísérletezett. Íme, Kazinczy Ferenc két megoldása:

*Sírtál, midőn lettél; azok nevettenek;
Élj, hogy vígan halhass, ők keseregjenek.
Sírva lettél: vigadtanak;
Halj meg vígan: busúljanak. (!)*

Kazinczy Ferenc a *Tudományos Gyűjtemény* 1818-as évfolyamában adta ki a fordításokat. Faludy György fordításkötetéből megtudhatjuk, hogy a szerző Abul-Madzsz Madzsúd Szanái, minden bizonnyal a XII. században élt, s a versike címe (Faludynál): *Jótanács*. A fordítás pedig ekképpen szól:

*Abban a percben, mikor megszülettél,
te sírtál és szüleid mosolyogtak.
Élj úgy, hogy mikor távoznod kell, testvér,
mindenki sírjon, de te mosolyoghass.*

Nem tudván arabul, itt lezárom e fordítások találkozásáról szóló bemutatást. Inkább arra hívnám föl a figyelmet, hogy Faludy úgy pásztázza végig a világirodalmat, hogy ki-kitekint a magyar irodalomra is, hol Kosztolányival, hol másokkal kél nemes versenyre, újabb változatát adva a jól ismert költeménynek. Miközben fordításaiból kicsendül verseinek hangvétele. Ekképpen köti össze az arab költészetet Verlaine-nel vagy Rimbaud-val. Nem az tetszik lényegesnek, hogy egy elképzelt irodalomtörténeti-esztétikai „normá”-hoz hűséges-e Faludy, netán megsérti a normát, hanem az, hogy saját költői elképzeléseihez hű. Alakváltoztató költő olyan értelemben, hogy az antikvitástól Celan *Halálfügájáig* foglalkoztatja az, amit Goethe óta világirodalomnak hívunk, de ami ebből számunkra „nyelvileg” hozzáférhető lesz: az Faludy György költészete, kalandozása, hódítása közeli és távoli poézisekben. Olykor olyasmiről van szó, amit stílusutáznaként tartunk számon, olykor valóban hív tolmácsolásról (már ami a szavakat, a verselést stb. illeti), olykor azonban arról, mi a véleménye Faludynak, a költőnek és fordítónak egy-egy költőről, költészettípusról, költői világról. A versfordításokat bevezető műhelyvallomás fordítói elveket rögzít, a versfordításokat követő írói életrajzok pedig néhány vonással egészítik ki Faludy világirodalom-képét. A kötet a bevezetővel és a portrészorozattal egész, így önálló mű, egyúttal része a Faludy-oeuvre-nek.

Még egy jellegzetes Faludy-verstípusról kell megemlékezni. Korábban említettem, hogy a szonettben olykor anekdota rejtőzik. Hogy Faludy milyen kitűnő mesélő, arra már Határ Győző is célzott, de igazolhatja író-olvasó találkozásainak közönsége is, nem utolsósorban pedig két önéletrajzi műve, a *Pokolbéli víg napjaim* mellett az Eric Johnsonnal együtt kiadott *Jegyzetek esőerdőből* című is (1991.). Ami azonban feltűnő: néhány önéletrajzi epizód majdnem szó szerint köszön vissza a versekből, legújabb szonettjei pedig egykori írotársak, barátok emlékezetét is adják (Szép Ernőről, Wesselényi Miklósról szólva). Az anekdota mint a régmúlt világ jellegzetes műfaja makacsul tartja magát, a társasági életnek fontos (többnyire szájhagyomány útján terjedő) érintkezési formája, a közös (réteg)hagyomány erejével alakítja ki a rövid történet szerkezetét. A kisszerűnek látszó esemény példázattá válhat, általános esetté, tanulsággá magatartásformák, megszólalási módok, előadási stílus számára. Ebbe a hagyományba lép be Faludy György azokkal a versekkel, amelyek úgy önéletrajzi fogantatásúak, hogy belőlük az egykor élt irodalmi élet vagy a magyar történelem rejtett eseményei bontakoznak ki; egy alulról szemlélt történelem, amelynek köznapisága a rendkívülisége, a rendkívüli szituáció azonban a köznapok nyelvén szólalhat meg. Petrarca szonettformáját, a parnasszisták művességét hiába kérnék számon ezeken a verseken (például az 1995. könyvnapjára megjelent „könnyű” szonettköteten), inkább az 1930-as évek hangvételének hangzását hallhatjuk, valamint a mesélő, anekdotázó, küzdelmes élete tanulságaira mindig figyelő költőt látjuk. Aki már rég nem cizelláltsággal, hanem igazságával szeretne választ találni élete és nemzedéke sorsának nagy kérdéseire. A szerelmeseknek rigófütyöt utánzó Szép Ernő, a megszálló orosz csapat igényét kielégítő, a tüzelés céljából Lenin-köteteket kiadó Wesselényi Miklós éppen úgy a hétköznapi (magyar) történelem része, mint a távol-keleti hadszíntér egyik torz (és eddig föl nem jegyzett) epizódja.

Milyen költő tehát Faludy György? Népszerű, hangozhat a felelet. Második emigrációjából hazatérve villoniádái törhetetlen sikerét tapasztalhatta, versesköteteteinek szétkapkodását szemrevételezhette, forró hangulatú előadóesteket abszolválhatott. A siker (többször idéztem már Márait) többnyire félreértés. De nem feltétlenül az. Mindenesetre jelez valamit, amit aligha lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. Az irodalomtörténet eddig megkerülte a nehezebb feladatot: nem foglalkozott megfelelőképpen Faludy György életművével. Sem legendájával, sem „szövegei”-vel. A futólag említett Erich Kästner és Jacques Prévert terjedelmes szócikket kaptak a magyar *Világirodalmi Lexikonban*, az előbbi *Gebrauchslirikje* (használati lírája), az utóbbi chansonjai jelzik a kört, amelybe Faludy költészetének egy része is besorolható. Az életmű fölmérése, értékelése azonban várat magára. A kiszámíthatatlan holnap esetleg másképpen tekint erre az életműre, mint a ma. Lehet, hogy magasabbra értékeli, lehet, hogy nem. Addig is azonban érdemes belelapoznunk a kötetekbe, amelyekből mesélőkedv, kétségbeesés és derű árad. Egy kalandos élet, sok öröm, tengernyi szenvedés és sosem csituló szenvedély üzenete. Szüntelen aggodás mindenért és mindenkiért, ami és aki nemcsak civilizáció, hanem kultúra is. S egy közhelynek ható, ám akár végső bölcsességnek is elfogadható, talán Faludy munkásságára szintén alkalmazható szólás:

ennyi

*boldogságot a földön senki se
igényelhet a léttől, – de a „lenni”
szó minden nyelven rendhagyó igé.*

Budapest–Szeged, 1995. május–június.

ÖRÖKSÉG

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

Kölcsey és a Zrínyi-szerep az Országgyűlési Naplóban

1. „Kettős koszorú”

Kölcsey 1832–1836-os országgyűlési szerepléséről, az ellenzékhez való viszonyáról, politikai programjáról és végül az általa vezetett naplóról Kölcsey halála, illetve a Napló 1848-as megjelenése óta két irányban ágaztak el az értékelések. A két irány elmentéte a Kölcseynek kiosztandó szerepkör elnevezésében, pontosabban a szerepkörök sorrendjének a felállításában mutatkozott meg, vajon a költő és politikus együttesében melyik kerüljön az első, melyik a második helyre. *Pap Endre* portréjában a *költő politikus* vonásai rajzolódnak ki, kinek politikai hiányosságai „gyönyörű oratoria által fedeztetnek”¹. Az országgyűlés idején induló, fiatal centralisták eszmerendszerébe, magatartásába ugyanakkor szervesen épült bele a *politikus költő* Kölcsey programja és példája, s a Kölcsey felett emlékbeszédet mondó Eötvös éppen a politikusi és szónoki pályát helyezi a szerepkörök hierarchiájának magaslatára.²

Minden további értékelés e kettősség jegyében történt. Nem zajlottak hangos viták, irodalmi percek a kérdés körül, csak éppen a hangsúly tolódott hol erre, hol arra a szerepkörre, csendesesen, visszhang nélkül. A Napló egyes történészek, irodalomtörténészek interpretációjában történelmi forrás, az országgyűlési események dokumentuma, más monográfusok szerint erősen hangsúlyozható Kölcsey művének irodalmi jellege is: igazolja ezt a napló megszerkesztettsége, műfaji sokfélesége, az érzelmi reakciók, a szubjektív hang, de maga a napló műfaja, magyar irodalombeli hagyománya is. *Horváth Mihály* Kölcsey Naplóját elsősorban történelmi anyagként kezeli. *Vajda Viktor* hosszasan védelmezi Kölcseyt *Pap Endrével* szemben, hangsúlyozza politikai tisztánlátását, gyakorlatiasságát, elveinek korszerűségét.³ *Jancsó Benedek* 1885-ös monográfiájában szintén életrajzi és politikai dokumentumként elemzi az Országgyűlési Naplót, jórészt elmesélve azt, vagy idegen forrásokból támasztva alá Kölcsey feljegyzéseit.⁴ *Kincses Elek* 1931-ben a Kölcsey képviselte politikai programokat tekinti át témakörök szerint, föl sem vetve Kölcsey országgyűlési szereplésének vagy Naplójának egyéb kérdéseit.⁵

A fenti tanulmányírókkal szemben áll a szinte minden monográfus által – hol némi indulattal, hol egyetértéssel idézett Kemény-mondat, miszerint „Kölcsey szónoklatot írt ez országgyűlésen versek helyett az irodalom számára”. *Gyulai Pál* 1890-es emlékbeszédében kissé másként fogalmaz, de lényegében hasonló véleményen van Keménnyel: ő Kölcsey politikai szereplésének érzelmi oldalát és hatását emeli ki, s így tulajdonképpen a politikai szereplés költői eszközeire helyezi a hangsúlyt: „hol nagy eszméket nagy érzelmekkel kellett védeni és szívet, lelket megindítani, ott Kölcseyé volt az elsőség.”⁶ A Naplóval kapcsolatban először *Angyal Dávid* figyelmeztet arra, hogy

„több vigyázattal kell használni”, mert nemcsak történeti forrás, hanem Sterne *Érzékeny utazásának* mintájára „angolos humort érzelmességgel kívánt vegyíteni”.⁷ *Vértesy Jenő* 1906-ban úgy látja, hogy bár Kölcsey az országgyűlésen fontos szerepet visz ez eredeti politikai nézeteket fejt ki, Naplója elsősorban irodalmi mű. „Mint forrás is igen fontos – írja –, mert jól értesült és igazmondó, azonban épen nem elfogulatlan.”⁸

Vértesyvel kezdődik azon értékelések sora, amelyekben rendszeresen fölmerülnek a Napló irodalmiságának, megszerkesztettségének, műfaji jellegzettségének a szempontjai is. Igaz, hogy *Kerecsényi Dezső* monográfiájának a Naplóról szóló alfejezetében különválasztja Kölcsey költői létmódját a politikusétól, valamiképpen mégis összefüggést lát az irodalmi és követi tevékenység között: „De ami az irodalomból vétetett, az az irodalomba is tért meg. A politikus Kölcsey, bármilyen odaadással, nem egyszer szinte szenedéllyel, vet is részt két éven át (1832–1834) az országgyűlés ügyeiben, nem feledte el az író. A költőt jóformán teljesen elhallgattatta a politikus...”⁹ A következő Kölcsey-monográfus, *Szauder József* már szinte csak az irodalmi jellegét emeli ki a Naplónak. Irodalmiságát mély szubjektivitásában látja, az érzelmi hullámmásban, mellyel az országgyűlési eseményeket kíséri, a műfajok váltogatásában, ugyanakkor pedig regényszerűségében, amivé a napló végül összeáll. Szauder számára sem kétséges azonban, hogy Kölcsey politikusként vesz részt az országgyűlésen. Kölcsey – írja – „reálpolitikus volt, államférfi, amikor beszédeit mondotta, nem pedig érzelmes költő... A nagy politikus felelősségével reagál az eseményekre...”¹⁰ Az Országgyűlési Napló szövegével Szauder monográfiája után majd csak 1990-ben foglalkozik Fenyő István, és 1992-ben Taxner-Tóth Ernő. *Fenyő István* a sauderi koncepciót folytatva vizsgálja a mű irodalmiságát, azzal, hogy ő nem általában az irodalmi jellegéről beszél a Naplónak, hanem céltudatosan irodalminak tervezett, a napló műfaját megújító alkotásnak tartja. Újszerűségét elsősorban ott látja, hogy Kölcsey szándékoltan mellőzte e műfajra jellemző vallomásokot, egyéni jelleget. „...az ő naplója nem önmaga személyes vágyairól, egyéni törekvéseiről, hanem a többi ember ügyéről, a nemzet jövőjéért vívott sziszifuszi küzdelem állásáról számol be az olvasónak.” A szöveget Fenyő István értelmezésében stilisztikai szempontból a szónokiság, hangnem szempontjából az ironia jellemzi. A naplóíró Kölcsey fő célja azonban ez interpretáció szerint, minden dezillúzió, ironia és elkeseredettség ellenére is a mozgósítás, a felrázás.¹¹

Végül *Taxner-Tóth Ernő* elemzi Kölcsey Naplóját, az 1992-es monográfiájában.¹² Jórészt összegzi a korábbi értelmezéseket, két újabb kérdést is fölvetve a szöveggel kapcsolatban. Az egyik a Napló keletkezési körülményeire, időpontjára vonatkozik. Taxner-Tóth Ernő úgy véli, hogy Kölcsey, bár folyamatosan jegyzetelt Pozsonyban, a Naplót később Csekén átdolgozta, így kapta az meg a ma ismert, szigorúan megszerkesztett formáját. A feltételezés elgondolkodtató, érvei azonban ezt nem látszanak bizonyítani. Az átdolgozás gyanúja a napló utolsó negyedével kapcsolatban valóban felmerül. A május végétől kezdődő bejegyzések hosszabbak, meditatívabbak, el-eltérnek a napi eseményektől, és nemegyszer egyetlen problémakör kifejtésévé válnak. Gyakoribb ezekben a bejegyzésekben az emlékező, múlt idejű eseményleírás is, ami a változtatásra, a fontosabb gondolatok kiemelésére vall. A Napló májusig tartó szakaszára azonban mindez nem igazán vonatkozik. Ezekben a feljegyzésekben az aktualitás, a közvetlen élményszerűség, az azonnali reakciók dominálnak.

A másik figyelemre méltó kérdése Taxner-Tóth Ernőnek az, hogy a Pozsonyba utazó Kölcsey mennyire volt járatos a politikai életben. Ő úgy látja, Kölcsey „a hatalomgyakorlás módszereit... jól ismerte...”, bizonyítása azonban ennél a tételnél sem

elegendő. Mindössze a Naplót idézi, abból is az egyik legköltoőbb részt, amikor Kölcsey azon medít, vajon mennyire tud majd helytállni a kísértések között. Taxner-Tóth Ernő a továbbiakban kevésbé összefogott elemzését adja a Naplónak, az olyan kifejezésektől sem óvakodva, hogy Kölcsey politikai pályára lépésének egyik oka „bizonyosan az irodalmi eredmények hiánya”.

A kétféle Kölcsey-portré ellenére is, csaknem minden monográfus számára dilemma nélkül mellőzhető a kérdés, vajon Kölcsey politikusként érkezik-e Pozsonyba, s pozsonyi szereplésével lezárul-e irodalmi pályájának korábbi szakasza. Legtöbbjük úgy látja, Kölcsey sajátos metamorfózison megy át a harmincas évek elején, a költő végre cselekvési területet talál, és költői pályájával szakítva a tettek emberévé válik. Mások a hazafias versek sorával bizonygatják, Kölcsey pályafordulata jóval a politikai szerepvállalás előtt megtörtént. E szerepváltás legitimálása néhány verscímrel és beszéddel könnyen meg is tehető, hiszen mindegyikben vannak olyan idézhető részek, melyek problémamentessé tesznek egy ilyen Kölcsey-interpretációt. Jancsó Benedek 1885-ben még polemizál Keménnyel, elismerve, hogy Kölcseyt saját kortársai sem tartották gyakorlati politikusnak: „Kölcsey sem természetére, sem modorára nem tartozott azok közé, kiket idáig megszoktak volt vezéregyéniségeknek tartani...”, az okot azonban ott látja, hogy a korabeli országgyűlésekre eleve nem a rátermett politikusok küldettek.¹³ A későbbi monográfusok még a polémiát sem tartották szükségesnek, annyira egyértelmű volt számukra, hogy Kölcsey elsősorban politikai célokkal és szerepkörrel érkezett a pozsonyi országgyűlésre, s további irodalmi tevékenysége csupán melléktermékként, politikai szereplésének irodalmi variánsaként kezelendő.

2. „a nemzet szívéhez útat találni”

Az *Országgyűlési Naplót* megelőző művek, és maga a Napló is azt sugallja azonban, hogy Kölcsey önmagának szánt szerepe ennél valamivel összetettebb, árnyaltabb volt, és hogy költői státusát tulajdonképpen sohasem adta fel. Ismeretes, hogy a 20-as évek második felében milyen meghatározó élmény volt a magyar írók, költők számára Zrínyi alakja. Vörösmarty 1828-ban, Kölcsey már korábban is felfedezi Zrínyiben a költőideált, a cselekvést és alkotást, harcost és költőt, képzeletet és valóságot egybeolvasztó eszményi elődöt.¹⁴ Zrínyi volt az, aki megteremtette a múltra emlékező, az elődöknek méltó emléket állító irodalmat, miközben harcaival *ő maga is mítosszá válhatott a kortársak és utódok szemében*. Ily módon nemcsak valóság és képzelet, hanem múlt és jelen metszéspontján is áll. Megvan benne a lelkesedés, amely a múlt mitizálásához és a jelen nemzetformáló törekvéseihez egyaránt szükséges. Vörösmarty sajátosan romantikus látomásában még napjai is harmonikus beosztásúak: a nappal a cselekvés, a közösségi élet időszaka, az éjjel a költészet, az ábránd, a magány periódusa. Kölcsey két évvel korábban, 1826-ban a *Nemzeti hagyományokban* még valamivel disszonánssabbnak látja Zrínyi életét: a nagy nemzeti hőssé válás akadályát abban látja, hogy Zrínyi „alárendelte a hősnék a poetát, s így költői körben sokat ugyan, de végtelenül kevesebbet tett vala, mint amennyire lelkének nagy ereje által képes volt. Ő siető kézzel dolgozott, s munkáiban a költői lelkesedés szép vonásai nem ritkán ugyan de magányosan, s művészi gond nélkül elszórva fénylenek [...] Így történt, hogy Zrínyi, mint poeta, nemzetünkre semmi befolyást nem nyerhete...” A mítosszá válás és mítoszteremtés kettős folyamatában Kölcsey ez utóbbit tartja elsődlegesnek, hatásában ered-

ményesebbnek, s majd a 30-as évek elején időszerűbbnek. A *mítoszteremtés* az a nagy korfeladat, mely önmagában is cselekvés értékű, s amely egyesíti a Zrínyinél még egymással ellentétesnek látott szerepköröket.

Mindettől függetlenül Zrínyi Kölcsey számára is az a személyiség, akinek kapcsán némi korrekcióval megfogalmazhatja költői programját. E korrekciót pedig egy másik költő bevonásával, Ányos Pál személyiségjegyeinek a beiktatásával végzi el. Csetri Lajos hívja fel a figyelmet arra az érdekes mozzanatra, hogy 1817-ben, amikor Kölcsey első magyar irodalomtörténeti áttekintését írja a Berzsenyi-kritikában, még semmit sem tud Ányosról, s Szemere az, ki *Tudóstításában* felhívja rá Kölcsey figyelmét. Csetri Lajos szerint Szemere vitairata Kölcsey pályafordulatának egyik forrásaként tükröződik az 1826-os *Nemzeti hagyományokban*, többek között az Ányosról szóló bekezdésben is.¹⁵ A tanulmány Ányos-kepe azonban mintha ürügy lenne csupán Kölcsey számára a Zrínyi-portré kiegészítésére. Az Ányos-kötetet átlapozva alig akadni olyan versre, melyet egyértelmű illusztrációként lehetne beidézni Kölcsey értékelésébe, s így marad a gyanú, hogy Kölcsey kissé átigazította Ányost, egy sajátosan szentimentalista ízlésvilágnak a nemzeti érzésekkel való ötvözése érdekében. Mindezt elméletileg is igazolhatónak véli, amikor a magyar karakterből levezeti a „nemzeti szentimentalizmus” fogalmát: „...a magyar karakteri szentimentalizmus a romantikaitól különböző. Ez fő vonását a szerelemtől, a magyar pedig hazájától és nemzeti fekvésétől kölcsönzi; a szerelem epedése nálunk nem hazai plánta...”¹⁶ A szentimentalizmus irányzata Kölcsey gondolatrendszerében tehát szervesen beilleszthető a hazai költészetbe, amennyiben tárgyat cserél, a magánszférából átköltözik a hazafias témák körébe, s mindez annál inkább megtehető, mert magának a magyar népnek a karaktere is ilyen. Mindez mélyen összefügg a mítoszteremtés céljával is, mert akár a múltnak, akár a jelennek az ideávilág magaslatába emelése kellő érzelmi állapot és költői látásmód által történik.¹⁷ Ezekkel a korrekciókkal egy olyan Zrínyi-kép alakul ki Kölcsey-nél, melyben a bajnok és poeta közül az elsőbbség a poétáé, a nemzeti karakterjegyekhez igazodó szentimentális költőé. Kölcsey gondolatrendszerében a cselekvés költészetté, a költészet pedig cselekvéssé minősül át, mert a kettő együtt így tud „a nemzet szívéhez utat találni”. Az ilyen költő „kísérőjévé teszi a bajnoknak a poetát, s az új kort a régivel összekötvén, e párosításban egy költői közép világot keres, melynek megszélidült, megnemesített fényében magát minden érző hazafi fellelhesse, s meglelkesítve lelhesse fel”.¹⁸ Gondolatmenete egyszerű és világos: a költő feladata annak a *középvilágnak*, költői világnak a megteremtése, a jelenkor és a mindennapi élet oly fokú mitizálása és megnemesítése, amely kellő lelkesedést, érzelmi alapot nyújt egy nemzeti közösség kialakításához, ezt követően pedig mindennemű politikai cselekvés véghezviteléhez. A költőnek tehát úgy kell politikussá válnia, hogy közben kívülállását, az eseményekre való rálátását is megőrizze, mert a mitikus szemlélet és mitikus láttatás csak ebből a pozícióból lehetséges. A költői cselekvés nem azonos sem a kalmár, sem a nemes, sem a tudós cselekvésével. Ezt fogalmazza meg ugyancsak 1826-ban, a *Mohács* című, monológyszerű szépirodalmi szövegében. Az egész mű nem egyéb költői öngazolásnál, a költői cselekvés nemzetformáló erejének bizonyításánál. Minden másnemű, közösségformálónak hitt cselekvés – lóversenyek, dunai gőzhajózás, gazdasági élet, tudomány, politika mögött a legfontosabbnak látja e cselekedetek érzelmi hajtóművének megteremtését, annak a sajátos látásmódnak a kialakítását, amely a görögöket is nemzetté formálta, együvé tartotta: a múlt és a jelen mitikus szemléletét. E költészet által kiváltott érzelmi állapotban fedezi fel azt az erőt, amely a vallással, politikával, közélettel szemben a sokaságból

közösséget tud formálni: ugyanaz a gondolat ez, melyet az *Országgyűlési Naplón* kívül a *Parainesis*-ben is kifejt. E közösség Kölcsey szerint „öszvetartozó nagy háznép egésze” lenne, melyet „saját nyelv, szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé...”¹⁹ E patriarchális nemzetszemléletet Fenyő István Rousseautól, Herdertől, Hegeltől, majd Grimmtől és Friedrich Schlegeltől vezeti le, végül kissé történetietlenül, a maga internacionalista álláspontjából, a rendi nacionalista szemlélet illúziói közé sorolja be.²⁰

Eredetétől és mai értékelésétől függetlenül azonban számolnunk kell ezzel az irodalom- és nemzetszemlélettel akkor, amikor Kölcsey közéleti szerepléséről, országgyűlési időszakáról beszélünk. Figyelembe kell vennünk ezeket a gondolatokat akkor is, amikor az *Országgyűlési Naplót* kezdjük olvasni, mert csak általuk lesz pontosan végigkövethető a Naplóban az az emberi, költői bizakodás, majd kudarcélmény, amelyet Kölcsey a nyolc hónap alatt átél; így kiderül az is, vajon honnan származik a Napló sajátos irodalmisága, és honnan erednek azok az ellentmondások, amelyek a későbbi olvasókat annyira zavarba ejtik.

3. „Nincs tarkább dolog az embernél...”

Kölcsey a Zrínyi-féle költő-harcos szerepben, a sokaságot nemzetté formálás szándékával, emelt fővel indul el Pozsonyba: „De a fennemelkedőt, sok minden rongálja... a fennemelkedőre sok minden görbén néz. És nem méltán-e? Hiszen már csak az, hogy reá alulról felfelé nyakmeresztéssel lehet tekinteni, büntetést érdemlő helyzet. Miért nem vonja magát össze? miért csinál a mindennapi természetnek alkalmatlanságot?”²¹ Nyolc hónappal később, 1833. augusztus 19-én Kölcsey lesütött fővel zárja Naplóját: „Uram, a szentekre! Én semmit sem felelek; én hallgatok mint rajtakapott bűnös, lesütött fővel...”²² Mi történt tehát a nyolc hónap alatt, mi rejlik a lesütött fő tragikumá mögött?

A Napló kezdete az eposzi hős útja a küzdelem helyszínére. Lépésről lépésre felismerhetők a bejegyzésekben az eposzi koncepció alapelemei, a *Szigeti veszedelem* mozzanatai. Pozsony Kölcsey számára a küzdelem, a tett helyszíne, egyben annak az ellenséges világnak a szimbóluma, amelynek ellenében harcát meg kell vívnia. Még az egyébként idilli jelenetre csábító epizód is erre a harcra emlékezteti: amikor a szőke lányfej behajol kocsjá ablakán, nem a véletlen találkozás szépségét látja meg a helyzetben, hanem azt a világot, amely útjában áll a kitűzött céloknak, a nemzetegyesítő reményeknek. Pozsony, a magyar országgyűlés színhelye tulajdonképpen idegen város Kölcsey számára. A szállásra való beköltözés után a seregszemle következik: a már ott lévő követek felsorolása, az érkezők megfigyelése és leírása. Az első három nap bejegyzés-sorozatának végén jóslatszerű megérzés áll, akárcsak Zrínyi művében az isteni kinyilatkoztatás: „Fogsz-e szél és hab ellen küzdeni, ha minden elhagy; ha bűnnek mondatik, amit angyalod kebled mélyén sugall, ha minden való és jó, minden szép és nagy legyőzve süllyedez...” Végül a fohász következik, zárótételeként a Napló fiktív exozicijójának: „...te pedig ott fenn, vagy itt benn, ki mind eddig tisztán megőrzéd e kebelt, adj segédet mind végiglen!”²³

Az eposzi hangnem később is gyakran visszatér: Wesselényit szinte mitikus hősként, a szörnyölőknek szörnyölő fiaként mutatja be, a nádort sajnálja, aki egész dél előtt „Bendegúz unokáit” szelídíti, a perszonális előszobájában pedig az eposzok fiatal hősével, Eötvös Józseffel, „a kedves gyermekkel” találkozik. A Méreynél való megjele-

nés az ellenség táborának a felmérése: nemzeti, irodalmi szempontból semmi kifogása nem lehet ellene, a személyes magyarul beszél vele, közli, hogy ő maga is foglalkozik irodalommal, mindkét téren remélhető lenne tehát az egyetértés. De emberileg távol áll attól a jellemtípustól, aki Kölcsey táborának megfelelne: közhelyeket, udvariassági fordulatokat ismételve, ennek következtében a két másik szerepköre is hitelét veszti.

Az első kerületi ülés december 19-én zajlott le, s az ülési rend, a „csatarend” kialakítása volt a vita tárgya. December 21-én, két nap múlva, Kölcsey Széchenyit kéri arra, találjon olyan lehetőséget, amely egységet alakítana ki a képviselők körében, mert „e külön, e központ nélküli léteiben” semmire sem jutnak. „Mi sokaság vagyunk; s mi tarthat bennünket együvé, mi vezethet bennünket egyfelé? az még találni való.” – írja le fő céljának megfogalmazását.²⁴

Az első kerületi ülések azonban csakhamar kiderül, hogy a nagy csata nem egészen lovagi és eposzi eseményekkel vívatik. December 24-én azzal fejezi be a maratoni értekezletet Kölcsey, hogy úgy szabadult a teremből, mint Nero zárt auditoriumából a hosszú órák után kieresztett hallgatók. Politikai, de különösen emberi akadályait látja a tervezett egység kialakításának. A hazafiság különböző értelmezése, a pofozkodásig menő indulathullámok, a végtelenbe nyúló viták és felszólalások, az állandóan változó vélemények már december 27-én leiratják vele a kijózanodás mondatait: „Hazát és szabadságot életemnek minden napjaiban forró szerelemmel kapcsoltam magamhoz, de e szerelem, mint szerelem a lyánka iránt, ideális képekhez szövö magát [...] Mit gondoltok? Annak ki a hazaszeretet szép gondolatát először Plutarch mellett álmodta, [...] kit Rákos partjain a magyar hősgyűlekezet emléke lyrai lángba kap vala: annak mit kellett szenvednie, mikor a kerületi ülésbe lépve, látott és hallott, s poetai fellengéséből egyetlen egy pillanatban hullott le?”²⁵

A továbbiakban a Napló a nemzeti egység ideáljának leépülési története. Néhány hétig még váltakozik a bizakodó és elkeseredett hangnem, de egyre gyakoribb a kiábrándultság hangja. Az eposzi hős csatavesztetten áll, még pontosabban: sereg nélkül marad: „Bizodalom saját erejében és serge hűségében teszi a hőst; de ha vitézei adott jelre kardot nem rántanak, s hidegen nézik őt az ellenség soraitól körülvetetni: mondjátok meg, mi érzellemmel kezd majd új csatát?” E január 8-i bejegyzést azonban még a történelmi példák áttekintésével, a nagy elődök (Hunyadi, Rákóczi) nyomán a kitarásra való buzdítással zárja.²⁶ Február 28-án még mindig arról panaszkodik, hogy nincs egy olyan ellenzéki mag, mely körül a többiek tömörülnének. Március 11-i bejegyzése szerint már annak a reménye is megszűnt, hogy Széchenyi és Wesselényi együttesen álljanak a nemzeti egyesülés élére, mert a két vezéregyéniség közötti ellentétek lehetlenné teszik együttműködésüket. Április 21-én bekövetkezett az is, aminek elkerülésére a Napló elején a fohászt leírta: ő maga is megingott harcában, és tettével szinte az egész országgyűlés további menetét kérdésessé tette. A kérdés akörül forgott az ellenzék táborában, vajon el kell-e fogadni a kormány leiratát a tárgyalandó kérdések sorrendjéről, vagy sem. Az ellenzék, bár a felirat ellen volt, mégis úgy döntött, a sokkal fontosabb kérdés, az úrbéri törvény meghozatala érdekében engednie kell, különben az országgyűlés feloszlásának veszélye fenyegetné őket. Az előzetes megegyezés szerint az ellenzéki követeknek Kölcsey nyomán, Kölcseyvel azonosan kellett volna szavazniuk a kormány felirata mellett, ám egy rövid kis epizód, egy személyes sérelem megváltoztatta a kitervelt szavazást. Az egyik képviselő azzal vádolta meg a tervet elkészítő Niczkyt, s ezzel együtt Kölcseyt is, hogy a kálvinista lojalitás ébredt fel bennük. Kölcsey felindultságában és haragjában másnap a kormány felirata ellen szavazott. Kom-

mentár, mentegetőzés, a következmények, reakciók említése nélkül írja le mindezt Kölcsey. A napló április 22-i és 23-i bejegyzéssel tovább halad, de a törés, amit ez az eset benne előidézhettek, nem marad nyomtalanul. Április 24-től május 3-ig beteg, influenza, ami erre az időszakra még magyarázza az összefoglaló, meditatív hangot (betegsége első napján írja le híres gondolatát az elvetett és kikélt magról). A napló azonban később is ebben a hangnemben folytatódik, megmarad a kívülálló, összegző, törvényszerűségeket kereső gondolkodó pozíciójában. Feljegyzései ritkulnak, májusban még minden másnap jegyzetel, júniusban már alig van néhány bejegyzése. Talán ettől az időszaktól feltételezhető, hogy később fogalmazta meg véglegesen jegyzeteit, vagy ha nem, akkor távolodva a mindennapi eseményektől, a cselekvés lehetőségéről lemondva, már ott, Pozsonyban igyekszik felmérni szereplésének, tapasztalatainak tanulságait, és filozófiai szinten keresni meg a kudarc okait.

Egyik nagy tanulsága a közös cselekvés, a közös gondolkodás lehetetlensége. Az országgyűlés kezdetén emlegetett sokaság nemhogy nemzette nem állt össze, hanem rendezetlen, ellenőrizhetetlen tömeggé deformálódott. Az a tömegélmény alakul ki nála, ami Kemény Zsigmond regényeiben (elsősorban *A rajongók* kezdetének tömegjelenetére gondolok), Arany János egyes műveiben vagy *Az ember tragédiájában* annyira jellemző lesz, hogy a tömeg logikája teljesen ellentétes az egyéni gondolkodás szabályaival: „...uraim, mikor kétszáz fej gondolkozik valamin; mikor kétszáz fej akar valami alkotványhoz fogni: akkor a logikának egyetemi törvényei nem sokat nyomnak.”²⁷

A másik nagy tanulsága, hogy a politika logikája is merőben különbözik mind a józan gondolkodás, mind az etika szabályaitól. Amikor híres felszólalásait az országgyűlésen elmondja, leggyakoribb hivatkozási alapja az ember és a nemzet természetes joga. Ezzel érvel *A hevesmegyei ügyben*, a magyar nyelv ügyében, a vallás, a papi dézsma kérdésében, a lengyelek melletti felszólalásában.²⁸ De saját magán is tapasztalnia kell, hogy a személyes sértődöttség, érdeke vagy becsület sokszor ellene mond a természetes jogok elismerésének vagy érvényesítésének. Ezért történhet meg, hogy a képviselők közül annyian okoznak magatartásukkal csalódást, hogy a kormány feliratának ügyében ő maga is a megbeszélttől eltérően szavaz, és ezért lehet az, amit ő akkor még nem következtet ki magának, de a későbbi naplóolvasók rendre észrevesznek, hogy a magyar nyelv ügyének kifejtésekor például nem is gondol a magyarországi nemzetiségek természetes jogaira.

A legsúlyosabb következtetést, bár a naplóban is van nyoma, az országgyűlésről való 1835-ös távozása után fogalmazta meg egészen pontosan: „Korodra akartál hatni? korlátolt, kicsiny erődhez nehéz akarat! és hatással lenni a korra, nem is mindig kívánatos. Társaid megérik a rázást, ha álmaikat bolygatod; de nem kérlek honnan indúlsz, s hová mégy? s tétél jót vagy rosszat: magadnak tevé; és a sokaság járja az utat, merre az ezerképen változó vélemény árja ragadozza; a zseni pedig sasként felszáll és elrohan, s öntudatlan szabja a törvényt, mit követni, csak ő bír erővel.”²⁹ A korra való hatás lehetetlensége, a történelmi folyamatok öntörvényűsége lehetett Kölcsey számára a legfájóbb személyes felismerés. Hosszú évek ideálvilágától, kitűzött céloktól, a közösségi cselekvésbe vetett hittől búcsúzik ezekkel a sorokkal, és vállalja a költőnek azt a magányát, amely beismerten vagy elhallgatva mindig is a sajátja volt.

Az országgyűlési napló végére ugyanis nemcsak közösségteremtő célkitűzése épül le, hanem ezzel párhuzamosan a Zrínyi-féle harcos-költő szerepkör is. A fentiekben volt már róla szó, hogy Kölcsey az 1830-as évek elején nem egyszerűen átlép a politikai pályára, nem felcseréli költői magatartását a politikuséval, hanem a kettőt egyesítve,

mindkettőt egyformán hangsúlyozva jelöli ki a maga sajátos, csak e szerepegyesítés révén teljesíthető feladatát. Ha az 1829–30-as Csokonai-átdolgozásokra gondolunk (*A rózsabimbóhoz, Szemrehányás*), vagy azokra a kifogásokra, melyeket Zrínyivel szemben még 1826-ban felsorol, könnyen elképzelhető, hogy Kölcsey az országgyűlésen Zrínyi harcos-költő szerepének megjobbított, kijavított, megneemesített változatát szeretné volna eljátszani. Költői mivolta mindig is hangúlyosan van jelen az *Országgyűlési Naplóban*, önmagára elsősorban költőként reflektál. Pozsonyi tartózkodásának másnapján, december 12-én magányára, a hozzá közelállók hiányára panaszodik, de nem mint politikus vagy közéleti ember, hanem mint költő, akinek fokozottan szüksége van az őt körülvevők és megértők „részvételére, barátságára és szeretetére”.³⁰ Költőként készül a nagy csatára, a tettek, egy ideálnak a realitásba való átültetésére, a nagy próbatételre: „Lesz-e erőd létrehozni az ideákat, mik húsz év óta boronganak kebledben?”³¹ Nem rója fel azoknak, akik a nádor előszobájában költőként és nem politikusként közelítenek hozzá, de rossz néven veszi, hogy a főkancellár két Kölcsey nevű költőről beszél, s azt mondja, hogy az egyiket, az apát ismerte.³² Érdekesen alakul ilyen szempontból a Pyrkerrel való találkozás. Az 1830-ban kirobbant Pyrker-vita Kazinczy és Bajzaék között már javában zajlik, amikor Kölcseynek alkalma nyílik személyesen is találkozni az egri érsekkel. De csakhamar hidegen, sértődötten távozik társaságából. Sértődöttségének semmi köze a *Kritikai Lapok* vádjaihoz, ezt pontosan meg is fogalmazza, mert elismeri Pyrkernek, a költőnek azon jogát, hogy olyan nyelven írjon, amelyen a leginkább kifejezheti magát. Nem is annyira rejtegetett állásfoglalás ez Bajzaékkal szemben a szuverén költői világ és alkotásmód mellett. Megértőn ismeri el a költő íráskényszerét, a költői érzések és élmények szavakba kívánczó áradásának állapotát: „Vagy azt kívánjuk, hogy hallgasson? Nem, uraim! a kívánat pogány. Az érzésnek, mely a kebled teliden tele tölti, ki kell folyni; különben útat repeszt magának.”³³ Ami Kölcseyt igazán sérti, s költői önérzetét felébreszti, az az, hogy Pyrker, noha tudja, kiről van szó, nem hajlandó vele költőkhöz méltó társalgást folytatni: „csak igen mindennapiságon kezdé a szót. Hamar felkelék – vallja be Kölcsey –, s nem szólottam hozzá mint művészhez, egy szót is.”³⁴

December 20-án zajlik híres beszélgetése Széchenyivel az akadémia ügyéről. Az e napi bejegyzés az egyik legszerkesztettebb, legvégiggondoltabb szöveg a *Naplóban*, ami szintén jelzi, mennyire fontos e kérdés Kölcsey számára. A bejegyzés első része arról a sejtelenről szól, hogy sem az országgyűlésen, sem azon kívül nem fog egységes ellenzék kialakulni, mert az ellenzékiiség a legtöbb képviselő számára nem az ésszerű mérlegelést, a valódi cselekvési vágyat jelenti, hanem a vak és heves ellenkezést mindazzal, ami a kormánytól jön. Azt az érzést hiányolja a képviselők közül, amelyet a költészet biztosíthat a számukra, a nemzeti egységhez vezető lelkesedést és „hevülést”. A szöveg második részében azonban egy ezzel teljesen ellentétes gondolatmenetet fejt ki Széchenyi akadémiai tervei kapcsán. Pontosán körülhatárolja, hol és meddig kívánatos a politika és közélet összefonódása a költészettel, meddig lehet termékenyítő a nemzet szempontjából a kettő egyesítése. A közéleti cselekvésen túlmenően minden ilyen összefonódást károsnak ítél, mert az sértené az alkotói szabadságot, a költői lét öntörvényűségét. Széchenyi akadémiai terve pontosan az ellenkezője Kölcsey felvállalt szerepének. Széchenyi a művészi életbe szeretné átültetni a politikai élet hierarchiáját és szabályait, „alkotványt” akar íratni a művészek számára, rendszeres, de kötelező kritikáirást tervez bevezetni körükben. Kölcsey e rendtől és céltudatosságtól megijed, s nem csoda, ha kissé indulatosan kel ki „az individuumok elnyelése” ellen. Bár később

a történelemre, a nemzeti létre vonatkozóan is elismeri a folyamatok irányíthatatlanságát, a hatni akarás haszталanságát, a művészi életre nézve már itt határozottan ellene van a kívülről jövő, a művészettel ellentétes logikájú beavatkozásnak.

Az első hét után kiderül azonban Kölcsey számára az is, hogy a közéletben sem könnyű a kétféle szerepkör egyesítése. Az első napok után még csak zavaró körülményként éli meg, ha magányában a képviselők megzavarják. December 25-én található az első ilyen kifakadás: „Lassan mozdultam ki ágyamból, s otthoni kényelemmel öltöttem fel, és lelkem egy pillantatig csendes kezdte lenni; midőn a kerületi előlülő délutánra konferenciát izen. Az az átkozott újság! Az fogja tehát elrontani e napomat is, melyet örömmel fogtam volna szebb gondok közt tölteni?”³⁵ Az indulatos hang annál meglepőbb, ha tudjuk, hogy az országgyűlési tudósítás megszervezését maga Kölcsey is az egyik legfontosabb feladatnak tekintette.

Bár a képviselőtársak elfogadták Kölcsey magára vállalt szerepét, és mint bejegyzéseiből kiderül, valami hasonlót vártak is el tőle („azt kívánjátok még is, hogy én lelkesült erőben álljak itt...”), a „poetai fellengésből” való lehullást, a költői és közéleti szerepkör végleges elkülönülését a továbbiakban egyre gyakrabban fogalmazza meg. „Nekem a költő sorsa jutott osztályrészüel: epedni a múlt után”, írja újszttendei gondolataiban. A múlt, a görögység világába visszaképzelt nemzeti aranykor és a jövőben megvalósítandó hazai egység vágya véglegesen egy költői szférába visszavonuló ideál marad, melynek semmi köze a jelen kicsinyes, megnemesítésre nem méltó és nem is alkalmas parlamenti tömegjeleneteihez. Semmi olyan nem történik az országgyűlésen, egyetlen olyan személyiség nincs Pozsonyban, aki a megkezdett eposz hőisévé válhatna, a Széchenyivel való ellentét miatt maga Wesselényi sem lehet az, aki köré egy lelkesítő mítoszt lehetne felépíteni. Újra és újra felteszi a kérdést: Mi a hazafiság? A választ azonban a Napló befejezéséig sem tudja megadni. Az adandó válaszok köre egyre szűkül, míg végül megállapodik az érzés szintjén. Az érzés az egyetlen, ahol a hazafiság mibenléte nem válik kérdésessé, minden más területen csak kétértelmű, bizonytalan megfogalmazás lehetséges. Így jut el addig a gondolatig, hogy a valódi hazafiság a művészet szintjén érhető el és fejezhető ki, a hazafiság általa értelmezett fogalmának megfelelő lélekállapot csak költői szinten létezik. Fogalomrendszerében különválnak érzés és tett, cselekvés és művészi kifejezés. A Zrínyi-szereptől az idealizmusból való kijutást remélte a közéleti cselekvés által, a végeredmény azonban mégis csak egy megszilárdult, véglegesített, a realitás által alátámasztott idealizmus lett. Ezt bizonyítja számára a pozsonyi színházlátogatás élménye: „Azt hiszitek, hogy az emberben csak egy lélek van? Nem uraim, az én előttem megfoghatatlan. Midőn én a ti junctimotok, a ti urbáriumotok hangjától olyformán érzem magamat, mintha ereimben vér helyett bodzabél tartózkodnék: akkor bizonyosan más lélek mozgató az erőművet, mint amikor estve a magyar játékszínen az ének hangjai rám hatának. Az a vérzajdúlás, az a kebelszorongás, az a gondolattelj, az a melegség és érdek, mit olyankor minden szó nyer, [...] az édes barátim, amaz elsőtől egészen különböző lélek munkája. [...] Én részemről a próza és a poetai helyzet közt olyan hasonlatosságot lelek, amit egy forrásra képtelenség nélkül vinni nem lehet.”³⁶ Ebben az idézetben az *én* és a *ti* már szembenáll egymással, két különböző kategóriába tartozik, az összebékíthetőség minden reménye nélkül. Kölcsey elmagányosodását is jelzi e néhány mondat, s bár a humor és szatíra az első napoktól fogva jellemzi bejegyzéseit, a januári eseményektől kezdve e szatíra is egyre keserűbb. Ha eddig az eposz jegyei voltak felismerhetők szövegében, most az önirónia, az eposzparódia vagy a komikus eposz kellékei kerülnek előtérbe. „Hagyd lobogion

a zászló! – kiált fel január 29-én – hajthatatlan, vívhatatlan sereg vagyunk, íme a főtáblai választás összetiportuk.”³⁷ Hasonló lélekállapotból fakadhatott nem is olyan sokkal később Aranynek *Az elveszett alkotmánya*. 1833 februárjában már a *Vanitatum vanitas* gondolatai olvashatók naplójában, annak a folyamatnak a totális kudarcát jelezve, melynek során Kölcsey az 1823-as vers után a 26–29-es esztétikai, történelmi és filozófiai tanulmányaival, majd a 30-as évektől kezdődő politikai szerepléseivel újra felépítette magának eszményi világát.³⁸ E kudarcélmény ezúttal azonban nem hozható helyre, nincs további eszme, mely által az ideálvilág újra felépíthető lenne. A költészet szférájának semmi köze a kiismerhetetlen, megbízhatatlan valóság ezerarcúságához. „Nincs tarkább dolog az embernél, azaz, hogy jobban megértsetek, az ember olyan, mint a chaméleon, mely csaknem minden pillanatban más színt vesz magára. S ezt minden emberről el lehet mondani, azon különbséggel, hogy némelyek pedig annyiban váltanak színt, mennyiben azt a lélek csendes vagy indúlt, vidám vagy sötét állapota szükségesen hozza magával.” – írja február 28-án.

A *Parainesis* létösszegző bölcsességét, a tapasztalat és kiábrándulás nyújtotta erkölcsi fölényérzetét emiatt tudnám akár elégiaként is olvasni. Az irodalomtörténet által optimizmusként értelmezett jövőhit csupán az ember javíthatóságának, tökéletesedésre való képességének a hite, mely nem annyira a jövőt, mint inkább a jelent minősíti. A *Parainesis*, ha Kölcsey valóban 1834-ben dolgozott rajta³⁹, sajátos kompromisszum a célokkal és ideálokkal szemben. A végpont a *Zrínyi második éneke*: „Szív s lélek el van vesztegetve rátok” – írja a Vörösmarty apokaliptikus látomásaihoz hasonló pusztulás képeibe ágyazva, a *Himnusz* szövegéhez hasonló fohászokodások ellenére is, mintegy annak palinódiájaként.

Az eszmények leépülésének, az egyesíteni kívánt világok végleges kettéválásának története Kölcsey naplója, s így olvasott alkotásként nem mond ellene műfajának. Dokumentuma az 1832-es országgyűlés első nyolc hónapjának, de valódi története személyes történet, az eseményeket átélő költő eposzi bizakodásának rezignációba áthajló kudarca. Hasonló módon irodalmi alkotássá szerveződő naplót öt évvel később Kölcsey unokahúga, Antónia kezd majd vezetni.

JEGYZET

1. PAP Endre hátrahagyott munkái. Kiadják CSENGERY Antal és KEMÉNY Zsigmond. Bp. 1875. II. kötet 48.
2. EÖTVÖS József: Kölcsey Ferenc. In: E. J.: Arcképek és programok. Bp. 1975. Eötvös emlékbeszédét hasonlóan elemzi FENYŐ István: A centralisták hazai előzményei 1848 előtt c. tanulmányában. *ItK* 1992. 3. sz. 312.
3. VAJDA Viktor: Kölcsey élete. Bp. 1875.
4. JANCSÓ Benedek: Kölcsey Ferenc élete és művei. Bp. 1885. 300–308.
5. KINCS Elek: Kölcsey a közéletben. Szombathely, 1931.
6. GYULAI Pál: Kölcsey Ferenc. Felolvasott Kölcsey születésének százados évfordulóján 1890. aug. 8-án a Szathmár-Németiben tartott emlékünnepevényen. In.: Gy. P.: Emlékbeszédek. I. Bp. 1914. 304.
7. ANGYAL Dávid: Kölcsey Ferenc. *Budapesti Szemle* 1903. és Bp. 1927.
8. VÉRTESY Jenő: Kölcsey Ferenc. Bp. 1906. 174.

9. KERESZÉNYI Dezső: Kölcsey Ferenc. [Bp. 1940.]
10. SZAUDER József: Kölcsey Ferenc. Bp. 1955. 174–221.
11. FENYŐ István: „Küzdés a pálya.” Az Országgyűlési Napló művészi sajátosságairól. In: „A mag kikél.” Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. éves évfordulóján. Szerk. TAXNER-TÓTH Ernő. Budapest–Fehérgyarmat, 1990. 102–109.
12. TAXNER-TÓTH Ernő: Kölcsey és a magyar világ. Bp. 1992. 241–290.
13. JANCSÓ: i. m. 314–315.
14. Ilyen értelemben elemzi Vörösmarty Zrínyi-versét SZAUDER József: A reformkor irodalma. Kézirat. Tankönyvkiadó Bp. 1962. 229–233.
15. CSETRI Lajos: Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában. Bp. 1990. 275–276.
16. Nemzeti hagyományok. KÖLCSEY Ferenc összes művei. Franklin, é. n. 636. (A továbbiakban: KFÖM)
17. Igaza lehet Fenyő Istvánnak, amikor az Ányos-képben Kölcsey önarcképét véli felfedezni, de ennek az önarcképnek sokkal több köze van az esztétikai, ízlésbeli kérdésekhez, mint a nemzeti közzellemhez, melyhez Fenyő István hozzáköti. FENYŐ István: Az irodalmi népieség elméleti alapvetése. A nemzeti hagyományok. In: F. I.: Az irodalom respublikájáért. Bp. 1976. 163–171.
18. Nemzeti hagyományok. KFÖM 644.
19. Mohács. KFÖM 1002.
20. FENYŐ István: i. m. 166–167.
21. 1832. dec. 11-én. KFÖM 1195.
22. KFÖM 1446.
23. KFÖM 1198.
24. KFÖM 1207.
25. KFÖM 1215–1216.
26. KFÖM 1238.
27. 1833. május 29-i bejegyzés. KFÖM 1383.
28. *A hevesmegyei ügyben.* KFÖM 1079.; *Harmadik izenet a fő RR.-hez a magyar nyelv ügyében.* Uo. 1093, 1095.; *A lengyelek ügyében.* Uo. 1123.; *A papi dízma tárgyában.* Uo. 1140–1141. stb.
29. *Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett.* KFÖM 1181.
30. KFÖM 1196.
31. December 13-i bejegyzés. KFÖM 1198.
32. December 17. KFÖM 1201.
33. December 18. KFÖM 1202.
34. Uo.
35. KFÖM 1211.
36. 1833. január 18. KFÖM 1259.
37. KFÖM 1275.
38. Csetri Lajos a Vanitatum vanitast elemzve Kölcseyt e tekintetben Berzsenyivel veti össze, aki „egy ily, szinte nihilista pesszimizmusú és rezignációjú vers után [a Barátimhoz c. versről van szó, F. K. megj.], tehát ilyen látásmódra való képesség bizonyítása után újra és újra nekilendül, hogy eszményeit újra fölépítse és rájuk épített bizalommal újra kezdje közhatszónú tevékenységét...” CSETRI Lajos: A Vanitatum vanitas értelmezéséhez. In: „A mag kikél”. Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján. Szerk. Taxner-Tóth Ernő. Bp.–Fehérgyarmat, 1990. 57.
39. LUKÁCSY Sándor: Mikor írta Kölcsey a *Parainesis*? *ItK* 1993. 2. sz.

K R I T I K A

Sándor Iván: Vég semmiség

A SZÁZHETVEN ÉVE FEL NEM FEDEZETT BÁNK BÁN

Két éve, 1993 könyvnapjára jelent meg Sándor Iván Bánk bánról, Katona drámájáról szóló könyve. Akkor vállaltam el a róla írandó recenziót, s hogy csak mostanra készült el, annak nem a könyv és nem a szerzője az oka, hanem a recenzens közbejött hosszú betegeskedése. Hogy ennyi idő után is érdemesnek látom a vállalt kritika megírását, annak nemcsak a téma fontossága az oka (épp mostanában értesülhettünk róla, hogy sok vita után, de Katona és a Bánk bán mégiscsak bennmaradt a NAT anyagában is), hanem az is, hogy Sándor Iván esszéje vitatható részleteivel együtt is tartalmaz anynyi lényeges újdonságot, amire érdemes felhívni az olvasóközönség és az irodalomtörténész szakma figyelmét.

A könyv első fele a szerző újszerű szempontok alapján végrehajtott műértelmezését fejt ki, mely természetesen sok ponton kapcsolódik az elmúlt 170 év szakirodalmának felismeréseihez is, egészében viszont mégis alapvetően új koncepciót alakít ki. Második fele viszont a kialakított új koncepció szemszögéből nézi végig és értékeli egyrészt e szakirodalom eredményeit, másrészt a Bánk bán színpadi és közönségfogadtatásának történetét.

A gondolatmenet újdonságai között az első s talán a legjelentősebb a Bánk személyiségének megfejtésére tett kísérlet. A Bánk-recepció első száz éve ugyanis a legnagyobb nemzeti drámánknak tekintette a művet, s az ország Habsburg-birodalmon belüli helyzete, különösen az abszolutisztikusabb kormányzási periódusokban, óhatatlanul még inkább a nemzeti sérelmek drámabeli elemeit nyomatékosította a befogadás folyamatában. A két világháború közti időben, a csonka, de független országban kezdtek nagyobb figyelmet fordítani a dráma magánéleti szálaira, a „bánki sértődésre”, Bánk szerelmére (l. Barta János tanulmányát, melyet Sándor Iván nem is említ; s ezt a vonulatot erősíti föl később Sótér István tanulmánya), viszont a német befolyás erősödése, a II. világháború katasztrófája s a függetlenség fél évszázadra való újra elvesztése ismét a dráma közösségi-politikai vonulatát tette dominánssá a mű értelmezésében és előadásában. A könyv szerzője ettől a dominanciától óhajtja megfosztani a műértelmezést, s ezért a grillparzeri Bánkhoz hasonított, de ezért a magyar befogadástörténetben óhatatlanul pejoratív hangsúlyt nyerő Bánk-képpel szemben (Toldy Ferenc politikai Hamletnek, Lukács György hiperlojálisnak minősítette) Sándor Iván drámairodalmunk, sőt egész irodalmunk első *integer* személyiségét látja benne, akiben a dráma kezdete előtt szerelem, hazaféltés, felelősségtudat, királyhűség, méltóság, szociális érzékenység szoros, szétválaszthatatlan egysége létezik. A dráma erőterének lépcsapdjába lépve épp ezen integer személyiség sokirányú fenyegettségének, majd óhatatlan leépülésének folyamata indul meg.

Annak a világnak, melybe hazatértével Bánk újra belép, egyik legfontosabb összetevője, melyről Sándor Ivánnak igen sok és fontos mondanivalója van, a magyarság és az idegenek egymáshoz való viszonya. Amíg a Bánk-recepció a drámában elsősorban és szinte kizárólagosan a nemzeti drámát látta, s a magyarság-idegenség viszonylatot

a nemesi nemzet és az idegen uralmat megtestesítő Gertrudis-kör közötti viszonyban, addig az előadások főhőisévé is szinte törvényszerűen Petur bán vált, s Bánk bonyolultabb-humanistább, Gertrudist és körét is nagyobb empátiával kezelő személyisége bizonytalan színezetet nyert. A marxista korszakban viszont Petur osztályhelyzetből származó idegengyűlöletével szemben Bánknak a Gertrudisszal és körével szembeni árnyaltabb magatartása s Petur idegengyűlöletének banki elitlése kapott nagyobb nyomtérkövet. Sándor Iván a dráma idegenképét jóval bonyolultabbá teszi azzal, hogy kinagyítja a *bojóthi* szálat, az apjától örökölt szolidaritást a Spanyolorföldről menekült család iránt, melyet természetesen tovább erősít Melinda iránti szerelme. Joggal figyelmet vet rá: úgyszólván elfelejtkezünk Melinda idegen voltáról, arról, hogy a Bánk, de még az Ottó értékhierarchiájának csúcán is egyaránt ott található Melinda nem magyar származású, s hogy ő meg hozzátartozói (Miklós és Simon) is milyen mértékig azonosulnak a magyar nemzeti érdekekkel, miközben elhagyott hazájuk iránti nosztalgiajukat emberi módon őrzik. Ugyanakkor azonban a *bojóthi szál* felfedezészerű hangsúlyozása, amely természetszerűen erősíti Bánk rokonszenvedését, kissé egyoldalúvá teszi Petur iránti negatív elfogultságát, amikor félreértelmezi egyik kijelentését. Amikor ugyanis elismerve, hogy a bojóthiakkal ő is rokonszenved, tehát nem az idegenek ellen általában, hanem a *nem* magyarnak a hatalmi hierarchiában megszerzett vezető posztja ellen lázad, akkor így értelmezi ezt a mondatot: „Görög, gubás, bojár, olasz / Német, zsidó, nekem mihelyst fejt / A korona díszíti, mindegy az ...”; pedig ennek a mondatnak a maga helyén (Második szakasz, 154–156. sor) egészen más jelentése van; pontosan azt jelenti, hogy bármilyen nemzetiségűt elfogad királyának, ha megkoronázták, Gertrudist pedig nemcsak idegen volta miatt, de elsősorban nővolta miatt nem fogadhatja el uralkodójának, mivel a magyar korabeli közjogi eljárás mód szerint a király feleségét nem koronázzák meg, tehát nem koronás fő. Ezért nem rendelkezik felségjogokkal, s ezért visszaélés, ha mégis gyakorolja azokat.

A magyarsággal kapcsolatos sűrűsödési helyszíneiről beszélve Sándor Iván hagyja tovább érvényesülni Petur iránti ellenszenvét. Szerinte Petur azért csatlakozott az Imre-Endre viszályban a lázadó Endréhez (aki a dráma történései idején, Imre, sőt fia, László halála után már Magyarország királya, de akkor még a koronás fő bátyja, Imre elleni lázadó volt), mert elkobozta tőle Imre a birtokát; tehát ugyanaz a gazdasági sérelmek miatti ellenzékiesség jellemezte már akkor is, mint a dráma történéseinek idejében. Vajon nem lehet szó arról, hogy Imre azért kobozta el birtokát, mert csatlakozott Endréhez? A dráma szövegéből ítélve erre az interpretációra éppúgy megvan a jogosultság, mint Sándor Ivánéra. S az is megkérdőjelezhető, hogy a Petur magatartását jellemző ellentmondások közé lehet-e sorolni utolsó szavait, melyek szerint megátkozta „nagyasszonyunkat”, azaz a meggyilkolt Gertrudist és az „alattomos gyilkost”, azaz Bánk bánt. Petur ugyanis nem Bánk bánt átkozta meg, hisz nem tudhatta, hogy Bánk volt a gyilkos, hanem az „alattomos”, azaz tetteivel színre nem lépő gyilkost, aki miatt őt és családját jogtalanul hurcolták halálra. Hasonlóképpen túlinterepretnak tűnik a szerző ama megfigyelésének hangsúlyozása, mely szerint Petur és Tiborc nem kerül egymással kapcsolatba a drámában. Szerintem Bánk és Tiborc kapcsolata patriarchális jellegű, ez jogosítja fel a Bánkkal való „beszélgetésre” Tiborcot, az egykori családi szolgát, aki urának, Bánk apjának és magának Bánknak az életét mentette meg az egykori jáderai (zadari, azaz zárai) csatában, a sajátja kockáztatásával; ezért szabadították fel jutalmából, ezzel a szabadsággal nem tud élni s ezért nyomorog családjával együtt; az ő élet-szintje tehát az udvar szintjén lejátszódó tragikus esemény sorozattal csak a Bánkhoz fűződő régi patriarchális kapcsolat révén érintkezhet, de ez is a nyelvi kommunikáció-

képtelenség, az egymás mellett elbeszélés Sándor Iván által is kitűnően jellemzett formájában. Ez a néhány példa azt mutatja, hogy a szerző kitűnő felismerési és koncepciója mellett műelemzési gyakorlatában néhány helyen rokon- és ellenszenvei által irányított prekonceptiót hagy érvényesülni ítéleteiben.

Hadd térjek viszont rá végre a könyv legnagyobb értékeire. A szerző saját műelemzésének legjobb fejezetei az eddigi szakirodalommal való polémiában születtek meg, s mintegy fölfedezik a *posztmodern* Bánk bánt. A *sötét* mint létszintér, a hősök hiábavaló tapogatózása az összefüggések, a velük történő események oka után, melyhez aláfestésül Sándor Iván kiváló hasonlattal Caspar David Friedrich korabeli német romantikus festő tájképfestészetéhez nyúl, de melyre emlékeztethet a Kölcsey által annyit emlegetett *sötéttiszta*, a clairobscur magyar változata is, valóban olyan fölismerés, mely magyarázza a dráma párbeszédeinek töredékességét, nyelvének érzelmi-szenvedélyi-eruptív jellegét, különböző mentalitású hőseinek kommunikációképtelenségét, az egész dráma líraiságát. S ezzel Sándor Iván a hagyományosan ismert okokon túl, melyek szerint a dráma elsősorban közösségi-politikai-nemzeti dráma – s ezzel volt magyarázható félreismerése, az értelmezésbeli és a színpadi előadásbeli félreinterpretálása s ezzel az igazi Bánk bán befogadásának és befogadtatásának elmaradása – egy mélyebb okot is föltár, mely lehetetlenné tette a mű igazi recipiálását, mégpedig azt, hogy hagyományosan az arisztotelészi dramaturgia eszközeivel igyekeztek mindig értelmezni és esztétikailag értékelni a művet, s ez a kategóriarendszer alkalmatlan volt a mű értékeinek valóságos feltárására, ezen a mércén mérve az is hibának bizonyulhatott, ami ma, az arisztotelészi dramaturgia kategóriarendszerének a megrendülése után, a lírai, az epikus és az abszurd dráma színpadi és elméleti befogadása és a posztmodern irányzatok kibontakozása után és során értéknek tűnhet. A dráma atmoszférateremtő ereje sajátosságainak megsejtésében volt néhány előfutára Sándor Ivánnak, különösen az általa is nagyra becsült korszak, az 1930-as évek esszéírói között, főleg az általa sokat idézett Szerb Antal és Németh László tanulmányaiban, de ahhoz, hogy ezekből a sejtésekből ilyen elméletileg is megalapozottnak tűnő kategóriarendszer nőhessen ki, az elmúlt évtizedek európai és hazai színházi és dramaturgiai tendenciáinak olyan alapos ismeretére is szükség volt, aminek megszerzésére Sándor Ivánnak, a szerkesztőnek és gyakorló színikritikusnak volt lehetősége, mielőtt íróként és esszéíróként a kor, mégpedig a szocializmus hanyatlása és bukása, majd az újabb átmenet korának legalapvetőbb eszmétörténeti kérdéseivel kezdett foglalkozni. S ez az egyéb jelentős műveire jellemző eszmétörténeti megalapozottság, valamint a dramaturgiai, drámatörténeti és színpadtörténeti tájékozottság egysége teszi a könyv második részét, a Bánk bán befogadástörténetével foglalkozó részt nemcsak nagyon tanulságos, hanem egyúttal izgalmas olvasmánnyá is.

Vitatható elemeket természetesen itt is lehetne találni, kezdve Kisfaludy Károly drámaelméletével túlzott azonosításával korai drámáinak hazapufogatásával, s azzal, hogy – ha Döbrentei nevét nem is említve – a drámapályázat bírálóbizottságát is elmarasztalja, pedig ez Gyalui Farkas 1931-es cikke óta, aki bizonyította, hogy az Erdélyi Múzeum fennmaradt iratai között semmi sem igazolja, hogy Katona drámája egyáltalán megérkezett Kolozsvárra, egyre kisebb jogosultsággal tehető meg, bár kétségtelen, hogy a kazinczyánus magyar irodalomtörténet-írás az utóbbi évtizedekben is szeret elfeledkezni erről a tanulmányról. Viszont már Horváth János is megírta, hogy bár név nélkül, de Kölcsey egyik dramaturgiai tanulmányának éles támadása is csak a Bánk bán ellen irányulhat. S a 20-as évek magyar dramaturgiája sem lebecsülhető eredményeket hozott, hogy épp Kölcsey tragikum- és komikumelméleti tanulmányára utaljak. Amit

viszont a továbbiakról, a reformkor nagy évtizede szerepéről a mű félreinterpretálásában, majd a Bach-korszak magyar elméletírása (Gyulai, Arany) szerepéről a mű jelentősége felfedezésében, félig-meddig kanonizálásában ír, majd a 80-as években lezajlott Beóthy-Rákosi Jenő-Péterfy közötti tragikum-vitában elhangzottak ismertetésében nyújt, végül századunk színpadi és drámaelméleti kísérleteiről szól, melyben a prímét mindig az elmélet játszotta, a színpad pedig mindig lemaradt az elméleti eredmények befogadásáról és hasznosításáról, csak helyeslőleg fogadhatjuk. Végül a recenzens beismeri, hogy amit az utóbbi évtizedek színpadi recepcióiról mond a könyv, közvetlen tapasztalati ismeretek hiányában megítélni nem tudja, megállapításaiból csak tanulhatott.

Az elismerés tiszteletkörei után még két kisebb fenntartásnak is szeretnék hangot adni. Az egyik az, hogy Sándor Iván saját műelemzésében nagy jelentőséget tulajdonít a hierarchia létének és hősei hierarchiához való viszonyának. Ez a felismerés is korszerű, összefügg a saját korélményeinknek a műértelmezésbe való visszavetítése lehetőségével. S ez a kialakuló feudális hierarchia kora esetében igen jogosultnak is látszik. Ha azonban arra gondolunk, hogy a hierarchia hányszorosan kerülhető meg és csapható be a darab hőseinek egymás közötti viszonylataiban, akkor az Endre király nagyon is gyöngé és esetleges emberi tulajdonságaitól meghatározott hierarchia oly módon való jellemzése, ami még a késői Kádár-korszak világára, informális személyi kapcsolatokon múló ügyintézésére sem volt jellemző; vagyis a kései Habsburg-birodalom szépirodalma által s főleg Franz Kafka által kialakított elidegenedett hierarchia mítosza a magyar viszonylatokra (talán a Rákosi-korszak kivételével) aligha alkalmazható. Alkalmazható viszont úgy, ahogy ezt végül is Sándor Iván elemzése végén szerencsésen megteszi, amikor a végső tablóban a banki kiüresedéssel és értékvesztéssel, a „vég semmiség”-gel párhuzamosan diadalmaskodik a katarziszgátló jellegű egyetemes manipuláció, a diadalmas konfliktuselkenés. Ez azonban nem föltétlenül egy elidegenedett típusú hierarchia jellegzetessége, hanem egy emberközeli, emberfüggő, ti. Endre király személyiségétől függő hierarchiatípusnak tűnik.

A másik az, hogy a korszerű recepcióesztétika által igazolt kitűnő felismerés-sorozat, mellyel Sándor Iván a mű olyan elemeit is értéknek fogadja és fogadtatja el, amelyeket a hagyományos dramaturgia hibának vélt, egyrészt nem teszi bizonyossá, hogy egy következő korszak számára nem lesznek ismét vitatható érvényűvé; arról nem beszélve, hogy a mű tényleges hibáit ez a szemlélet se küszöbölheti ki. Így pl. Sándor Iván Bánk-idézeteit olvasva döbbsentem rá, hogy míg a dráma névadó főhőse kétszer is szól *gyermekéről*, addig a dráma vég nagy tirádájában arról beszél, hogy nincs a teremtésben vesztes, csak ő és a gyermeke, akkor a két információ között olyan kibékíthetetlen ellentét van, melyet csak hibának lehet minősíteni. S ha az újabb felismerések következtében az eddig fel nem ismert értékek feltárása és elismerése lehetővé válik, viszont a korábban elfogadott értékek némelyike megkérdőjeleződik, akkor óhatatlanul felmerül a kérdés, a könyv kézbevételekor oly furcsának tűnő alcím a százhetven éve fel nem fedezett Bánk bánról nem a szerző törekvéseinek szerény önjelmezését is tartalmazó fogalmazás? Megengedhetjük ugyanis, hogy ez a munka sokkal hozzájárult a Bánk bán eddig kellően nem értékelt oldalainak megvilágításához és színpadi és drámaelméleti recepciójának jellemzéséhez, de ő sem fedezte fel az *igazi* Bánk bánt, vagyis hagyott még terepet a későbbi megközelítőknek is, hogy saját koruk diktálta új szempontjaik követelményeit érvényesítsék Katona remekének magyarázatában. (*Jelenkor*, 1993.)

Esetri Lajos

„A lét: bomló emlékezet”

KOVÁCS ISTVÁN: A TÉR TÖREDÉKEI

Nagy-nagy feladatai vannak a válogatott verseket tartalmazó versgyűjteményeknek: nemcsak összefoglalják, két borítólap közé gyűjtik a folyóiratokban, jobb esetben pedig önálló kötetekben is megjelent írásokat, s így dokumentálják egy-egy költői pálya legjelentősebb eredményeit, hanem az olvasójukat is szembenézésre kényszeríti. Az elmélyült olvasónak ugyanis azt is tisztázni kell, hogy mi volt helytálló a valamikori olvasataiban és az ugyancsak valamikori, ugyancsak erősen a helyhez és az időhöz kötött versértelmezéseiben. Különösen fontos ez a szembenézés akkor, ha olyan költő válogatott verseinek gyűjteményét tartjuk a kezünkben, mint amilyen Kovács István. Számára ugyanis, annyi más kortársához, nemzedéktársához hasonlóan az irodalom, költészet művelése elválaszthatatlan volt a közéleti szerepléstől. Az irodalom ugyanis létezésük tere volt, s mivel az irodalomban, költészetben és a politikában is mást, egészen mást akartak, mint amit akkor, úgymond, a hivatalos akarat diktált, félt, hogy politikai vagy politikai jellegű küzdelmeiket, azok kísérő jelenségeit költészetükre is rávetítették. Szó se róla, jogos ez a „rávetítés” akkor, amikor maga a vers is politikai tettként értelmezhető, de hát jó ideje tudjuk, hogy a par excellence politikai költészet ideje lejárt, s bizony magunk is megtapasztalhattuk már, hogy magával az irodalommal a társadalmi és a politikai kérdéseket nem lehet megoldani...

Úgy gondolom, Kovács István esetében különösképpen fennállt annak a veszélye, hogy a folyóiratokban korábban rendszeresen, aztán egyre ritkábban megjelenő verseit, de még önálló köteteit is „félreolvassuk”, hiszen ő maga szinte mindig valamilyen feladat, vállalás, politikai állásfoglalás, irodalmi békítés ügyében fáradozott, mindig valami napi kényszer kötötte le az energiáit. Sokszor tűnt úgy, hogy versei is ezekhez a teendőkhez kapcsolódnak. S ha most nem is szólunk arról, hogy a Kádár-rendszerben hány politikai jellegű ütközést vállalt fel, azt azért meg kell említenünk, hogy már történetesen mivelta is számos félreértésre adott okot, egészen egyszerűen azért, mert a költészetet sokan összeegyeztethetlenné tartották a történeteszi pályával. Ennek a két-féle tevékenységnek az „összeegyeztethetlensége”, úgy tűnik, Kovács Istvánt is foglalkoztathatta, máskülönben nem írta volna le, s a mostani kötet hátlapján nem ismételte volna meg önmagáról (!) a következő keserű mondatokat: „A költők azt tartották róla, hogy történész, a történészek azt, hogy költő. Költő és történész, ha találkozott, azt, hogy műfordító”, és így tovább... A mostani gyűjteményes kötet összefoglaló jellege révén, s hogy a versek keletkezésének idején jóval túllépve jelent meg, mi több, még azon a korszakon is túl, amelyikbe a versek ideje illeszkedik, annak a lehetőségével ajándékoz meg bennünket, hogy pontosan megmutassuk Kovács István költészetének sajátosságait és jellegzetességeit, ugyanakkor pedig szembenézzünk a magunk valamikori énjével is, pontosabban azzal, hogy hogyan is láttuk ezt a költészetet esztendőkkal korábban...

Kovács István költészetének bemutatásakor elkerülhetetlen a *Kilencek* költői csoportosulásának említése. Az *Elérhetetlen föld* költői valóban újat hoztak a magyar költészetbe, s ez még akkor is így van, ha manapság már olyan elemzők (!) is akadnak, akik a csoportosuláshoz tartozó költők nevét sem tudják pontosan lemásolni a valamikori, majd a „megismételt” antológiák tartalomjegyzékéről. A *Kilencek* költészetének

közös jellemzői ma már viszonylag könnyen megállapíthatók: a korabeli magyar életben új volt a magyar történelemhez való viszonyuk („a torkon vágott forradalmak pirosát és gyászat viselik belül”, mondta volt róluk Nagy László az Elérhetetlen föld című antológia elé írt soraiban), a magyar történelemből tehát 1848-hoz (és 1956-hoz) nyúltak vissza, a költészet témájává avatták személyes életüknek azokat a fájdalmas vonatkozásait, amelyeket a korabeli hivatalos Magyarország legszívesebben eltüntetett volna, s a történelemkönyvek lapjairól el is tüntetett, így főképpen azt, hogy ez a nemzedék nem ismerhette meg az édesapját, mert az apák ott maradtak a fronton, a keleti fronton, a második világháború harcainak fájdalmas következményeként, a negyvenes évtized első éveiben. Mindezek mellett ez a költői csoportosulás azzal is újat hozott a magyar költészetbe és a magyar világba, hogy annyi más elődjéhez hasonlóan társadalomszemléletében a szegények, a valamikori és az új kiszolgáltatottak mellett kötelezte el magát. Nyilvánvaló, hogy mindezeknek a következményeként korábban már halottnak ítélt formavilághoz, így például a leíró versekhez és a dalhoz fordultak vissza, a legnagyobb vívmányuk pedig talán éppen az, hogy ezeket a formákat ismét sikerült hatékonyra alakítaniuk...

Kovács István költészetében, főképpen első kötetében mindaz megtalálható, ami a Kilencek költőinek világában közös sajátosságként jelen van. Verset írt a hősi halált haltakról, *Két kép* címmel pedig saját családjának tragédiáját rögzítette:

1

APÁM A FÖLDRE TAPADT JÉGVIRÁGNAK
egy fagypont alatti reggelen.
Ujjaimban, ha fázom,
az Ő emlékét melengetem.

2

ANYÁM MA ÉJJEL IS SÍRT.
Az árnyak tárgyakká merevedtek.
Vérszínű vakolat szemerkélt.
A falak magukba zárva meneteltek.

Ebben a vonatkozásban teljesen jogosnak tartom azt, ahogyan Kiss Ferenc 1974-ben írott tanulmányában Kovács István első kötetéről szólva a Kilencek közös költői világához kapcsolta az ő költészetét: „A példákat szaporíthatnók, akárhol nyitjuk ki ezt a könyvet – írta –, valami elmerül, valamit szétlőnek, valami parázslík, megég, megfagy, elpusztul. De ez a valami vagy valaki mindig sorsfordító esemény, kivételes érték: az anyanyelv, a szerelem, Petőfi, a halott apa emléke, a szabadságharc, tehát történetileg is meghatározott, konkrét és bizonyos érték, nem valamely fekete filozófia koholt argumentuma. A baj ártatlanokat ér ezekben a versekben, de okszerűen, tehát nem fantomszerűen, a pusztulás mártíromság, tehát magasrendű értelme van. A róla való beszéd pátosza önmagában is értéket és hűséget hangsúlyoz. Ez a költő tehát a maga tragikumra hangolt érzékenységgel személyiségének magvát alkotja meg, világképe körül világos eszmei jelentéssel telített vonatkozási pontokat létesít, s örjárait ezek között az életveszélyhez edzett elszántsággal végzi. Veszélyre ajzottnan, de a békére termetek jóságával, s olyan tiszta szemmel, amely a tragikus eseményt is látványként tudja szemlélni, s esztétikumra tudja nemesíteni.” Pár sorral alább pedig így hangzik a konk-

lúzió: „A jelek szerint ez a kötet itthon is oszlatta az értetlenséget. Igaz, jócskán megkésették, de vele a Kilencek néven ismerős költőcsoport zöme mégiscsak beérkezett.”

Igazak ezek a megállapítások, mégis kell két, talán nem is jelentéktelen megállapítást hozzájuk kapcsolnunk. Az egyik az, hogy az említett történelmi szemléletmód nemcsak a Kilencek sajátja volt, hanem szinte egy egész nemzedéké, évszázada – az egész Kárpát-medencében. Példaként csak Farkas Árpád versét idézem, egy nagy költő nagy versét, az *Apáink arcán* címűt, jelezve, hogy az erdélyi magyar költészetben is jelen van a Kilencekéhez hasonló történelemszemlélet. „*Csak lábujjhegyen halkan! / apáink hűlő, drága arcán járunk*” – írta Farkas Árpád, jelezve, hogy a múltat ő is személyessé formálta. A másik megjegyzés, amelyet Kiss Ferenc idézett mondataihoz csatolnék, nem kitágító, inkább szűkítő érvényű. A Kilencek költői mindnyájan nehéz szociális helyzetben nőttek fel. Bizonyára sokan tisztában vannak még azzal, hogy mi is rejlik a semlegesnek tűnő szavak mögött. A helyzeteknek és a nélkülözéseknek pedig, ahogyan a megaláztatásoknak is, megvannak a maguk egyénre szabott mélységei. Kovács István a saját sorsának mélységeit tárta fel, s talán ez a sajátosság az, amire a kortárs kritikusok kevésbé figyeltek fel, feltehetően éppen azért, mert azokat az utalásokat keresték, amelyek a többiekéhez kapcsolják ezt a költészetet. Van egy ritkán emlegetett prózaverse, *Korai önéletrajz* a címe, s aki képet akar alkotni magának arról, hogy honnét is indul, s miből táplálkozik Kovács István világa, annak ezt a – mondjuk így, érzelmektől mentesen – szöveget kell elolvasnia.

A kiinduló helyzet a költő életrajzából is ismert. Gyermekkorában, élete legelső éveiben nagyanyjánál nevelkedett, nála élt. Ezt a szituációt rögzítik az első sorok: „*Az anyanyelv első szavaitól félek. Valamikor jobban féltém anyámtól. Vele ijesztgetett mamám: emlékeim nagymamája. Akkor még csak három veszélyt ismertem: anyád, török, tatár*” – kezdődik a kíméletlen őszinteségű szöveg – József Attila önvallomásainak párja. Hasonló mélységeket tár fel a folytatás, motivikusan is kapcsolódva József Attila világához: „*A vonatkerekektől is féltém. Magához szívja az olyan rossz gyereket, mint én vagyok. Meg is fogadtam magamban, hogy jó leszek, amikor feltűnt a mozdony.*” Fontos mozzanat ez: Kovács István világában ezek szerint a kezdetek kezdeténél feltűnik az etikum, az etikai tartás problematikája. Szegénységről, kiszolgáltatottságról a Kilencek költői gyakran írtak. Etikáról, s a költészet etika általi megszüntetésének lehetőségéről azonban csak Kovács István írt. S hogy tisztán lássuk ezt a sorozatot, ahhoz meg kell nézni az úgynevezett családi versek vonulatát. A már idézett *Korai önéletrajz* című, a konfliktushelyzetet rögzítő szöveget rögtön az *Anyám utolsó húsvétja* című, a konfliktushelyzetet feloldó vers követi. Az újabb családversek, hogy ugorjunk az időben, tehát a szerelmesversek, s a gyermekeihez írott versek pedig valóban a költészetnek az etikum általi felszámolását hordozzák magukban. Itt és most csupán a *Térelváltás* című szöveget idézem, pontosabban annak is csak a befejezését. A vershelyzet a következő: a költő magára csukja a szobaajtót, hogy dolgozni tudjon, s hogy a munkában ne zavarja a tizenégy hónapos gyermek. A kislány, merthogy róla van szó, az ablaküveghez tapasztja arcát. „*Két, üveget átolvasztó szemet látok. És tehet-e bármit is az ember, ha ily jelenvalóan figyel az Isten?*” – hangzik a szöveg utolsó mondata. Az összefüggések nyilvánvalóak: a valós életben keletkezett hiányokat Kovács István a valós világban oldja fel, a feloldás pedig megszünteti magát a költészetet is. Mindenképpen ide kell állítanom Kovács Istvánnak azt a kijelentését is, mely szerint nem biztos, hogy a jövőben verseket fog írni, de mindenképpen *költőként* szeretne élni. Látni való, hogy a költészetet az etikummal azonosítja, a Kilencek költői közül ez a sajátosság csak rá

jellemző, s talán éppen ez a sajátosság az, amelyik a közös indulás következtében, az egymásra utaló motívumok mögött mind ez ideig rejtve maradt. Ennek tudatosítása lehet a kötet elolvasásának első tanulsága.

Kovács István költői világának másik jellegzetessége a történelemhez való rendkívül erős személyes kapcsolódás. Amint már utaltam rá, történelmi pályája mintegy megteremtette az értelmezésnek azt a lehetőségét, hogy a verseket „melléktermékeknek” nézzük, forgácsoknak, melyek a történész munkája mellett keletkeztek. Ezt a felfogást cáfolandó tartom fontosnak annak a kiemelését, hogy a történelem Kovács István számára a korábban említett hiányhoz hasonlóan minden mást háttérbe szorító személyes élmény. Nem is lehet ez másképpen, a hiány és a történelem édesapja harctéri halála révén kapcsolódik egymáshoz, s teljes egészében meghatározza látásmódját. Egyik interjújában a következőképpen fogalmazott: *„a történelem személyes élménnyé vált. A történelem eseményei érzelmi síkra kerültek élelem. Megszemélyesítetté, személlyé vált a történelem...”* Nem lehet véletlen, hogy egy másik, ugyancsak fontos szövegben a következőket olvashatjuk: *„Számomra már évtizedek óta nem december utolsó napjának éjféle órája jelenti az esztendő lezárását és az új év köszöntését, hanem március 15. Március idusa a legszemélyesebb ünnepem. Március 15. a személyiség ünnepe: benne a személyessé vált tettet ünnepeljük... az okos és szép emberarcokra bomló történelmi tömeget...”* Egy versben, történetesen éppen szerelmesversben pedig a következő képre találhatunk: *„Szöknek a felhők – / nem huszárok, / nem dolmányuk / a mennybolt kékeje”*. Úgy gondolom, kimondható, Kovács István valódi, egzisztenciális élményként élte át a történelmet, s ennek az egzisztenciális élménynek a következménye lett az, hogy költőként és kutatóként is a történelem tényeit, sajátosságait, törvényszerűségeit vizsgálja. Ebben az értelemben nincs tehát munkamegosztás a költő és a történész között. Ha tetszik, ez már a második tanulsága az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet olvasásának.

Nem az a meglepő, hogy Kovács István versvilága gyorsan és ezeken az alapokon alakult ki, hanem az, hogy Kovács István az ezeken az alapokon nyugvó költészet lehetőségeit meglepően gyorsan és talán a lehető legteljesebben használta ki. Ha mai szemmel nézzük át kezdő éveinek verseit, akkor azt tapasztaljuk, hogy a történelmi vonatkozások ritka gazdagsággal uralják, szinte már a kezdetektől, ezt a költészetet. Katonák, ismeretlen katonák, zuhanó katonák verseinek megszólítottjai, ahogyan Kiss Ferenc is írta. S bár a mostani gyűjteményes kötetben az egyes ciklusokba gyűjtött verseket nehéz szétválasztani keletkezésük időrendje szerint, az azért megállapítható, hogy Kovács István alapvető, meghatározó jelentőségű motívumai már kezdettől jelen vannak költészetében. Ebből a szempontból is érdemes figyelni csángókról írott ciklusára, amelyikben a különböző időpontokban írott versek nagyon erősen kapaszkodnak egymásba. (Közöttük ott van a *Fényképek a hegyeken túlról* című verse is, amely jó tíz esztendővel ezelőtt egy erdélyi fotóművész csángókról készített fényképsorozathoz íródott, ám a képeket akkor még nem lehetett közölni, s így a vers közlése is elmaradt, legalábbis nálunk, a Forrásban. Számomra a történetnek azért van jelentősége, mert akkor illusztrációnak éreztem ezt a szöveget, történetesen fényképekhez készített illusztrációnak, most pedig versnek tartom, Kovács István talán egyik legjobb versének. Különösen mellbevágó még ma is – amikor már annyi reménykedésen és kiábránduláson vagyunk túl – a kijelentő mondatok kemény pattogása, a mondatokba foglalt szentenciák ereje. Ha tetszik, a versek újraolvasásának harmadik tanulsága lehet ez.) Mind ezzel együtt nehéz lenne azt mondani, hogy az elmúlt évtizedek során nem történt változás Kovács István költői világában. Történt, s miért ne történt volna, ám ezek

a változások tulajdonképpen benne rejlettek már az első kötet verseiben is, kiteljesíthető lehetőségként. Most, Kovács István összefoglaló jellegű kötetéről szólva talán nem felesleges ezekről a változásokról sem beszélni.

Ennek a költészetnek talán a legjelentősebb belső mozgástörvénye az, hogy mindvégig ott munkált benne az önmaga felszámolására irányuló törekvés. Talán nem túlzás azt mondani, hogy Kovács István nem a költészetét és világát uraló belső feszültségek művészi kiaknázására, hanem felszámolására törekedett, irányt adva ezzel életének, s bizonyos vonatkozásokban elszegényítve költészetét. Itt talán nem fölösleges arra utalni, hogy az elmúlt négy-öt évben, amikor azok a történeti léptékek is mérhető, a költői világ kialakulásakor létező társadalmi feszültségek megszűntek, féltucatnyinál több verset talán nem is írt. A másik lényegi változás az, hogy a kiindulópont élményköltészetéből alapvetően intellektuálissá változott Kovács István lírája. Talán nem is történéhetett ez másként, hiszen az a közeg, amelyikben Kovács István az elmúlt két és fél évtizedet töltötte, meghatározó vonatkozásaiban intellektuális jellegű. Egyetemi világ, irodalmár- és történészlet, olvasmányélmények, műfordítások nagy pillanatai, találkozások, szellemi vállalások jellemzik az elmúlt évtizedeket, s ennek leképeződéseként akár egy névmutatót is lehetett volna készíttetni a kötethez, az pontosan megmutatná, hogy a kortárs szellemi élet mely rétegeihez is kötődik Kovács István. A szellemi élet természetesen többpólusú, és rétegződése is több szinten történik. A versek utalásaiból az tűnik ki, hogy Kovács István megőrizte szellemi kapcsolatait azzal a körrel, amelyikhez indulásakor kötődött, de folyton tágitotta is ezt a világot, s a magyar szellemi vagy legalábbis irodalmi életben a különböző irányzatok találkozási pontjába helyezte magát. Számos verset írt kortársaihoz, így például Nádas Péterhez és Balassa Péterhez, de másokhoz is, amikor egy-egy gondolat, metafora megszólalásra késztette. Feltehetően ez is aláhúzza azt, amit költészete intellektualizálódásáról mondtam. Az intellektualizálódás vezette el oda, hogy újabb verseiben szívesen él a sűrítő jellegű szentenciázás alkalmazásával. Mostani kötetének már a felépítése is ezt a törekvést mutatja, hiszen a kötet záró- és nyitóverse is egy-egy szentenciaszerű verssel azonos.

Változások történtek Kovács István történelemhez kapcsolódó verseiben is. Korai történelmi versei az élményszerűséget mutatták, a történelem személyessé formálását, valamint az egyéni világ és a történelemből megismert világ egymásra vetítését. Később, főképpen az *Ördöglakat* című kötetében a történelemben zajló folyamatok sajátosságai foglalkoztatták. Keserűen mondom: „*Nem tudjuk szétszedni / a történelem ördöglakatát*”, pedig olyan nagyszerű verseket írt ekkor, mint például a *Beolvasztás* című, amelynek idézését itt is szükségesnek tartom:

Előbb a regölést / aztán a regét // Előbb a földet / aztán az otthont // Előbb az iskolát / aztán a nyelvet // Előbb a fejfát / aztán a hitet // Előbb a jövőt / aztán a múltat // és / mindezt / egyszerre: / jelenidőben

Talán fölösleges is mondani, ebben a versben Kovács István az elmúlt évtizedek asszimilálásra törekvő ún. nemzetiségi politikájának lényegét ragadta meg, természetesen konkrét tapasztalatok alapján, ám a vers azért jó, mert magába sűríti az összes kisebb-nagyobb élő népcsoportra leselkedő veszélyeket. Úgy látom, az idő múlásával mégiscsak kialakult egyfajta munkamegosztás a költő és a történész között. Ahogy a történész elmélyült a munkájában, úgy vált megfigyelhetővé, hogy a költő az általánosító tapasztalat megfogalmazására törekszik, összhangban mindazzal, amit a versek intellektualizálódásáról és a szentenciaszerű fogalmazásmódról mondtunk. Lássunk minderre néhány példát: Már írásom címében is idéztem a mostani kötet záróversének utolsó sorát:

„A lét: bomló emlékezet”. Valószínűleg soha nem tudom elfelejteni a címadó vers – *A tér töredékei* – nagyszerű záróképét: *„A padlástér is lehet templomcsarnok, / s a körmünkre égő gyufaszál örökeméc.”* Messzire vezetne, ha a maga teljességében próbálnám értelmezni ezt a képet, ezért most csak azt említem meg: a vers egészének összefüggésében azt mutatja meg, hogy a számunkra adott tér töredékei között is lehet teljes, ha úgy tetszik, Istennek is tetsző életet élni.

Örömmel olvastam a verseket, időnként pedig szinte szükségesnek is éreztem tapasztalataim papírra vetését. Nem mindennapi élmény egy jelentős költő versvilágának kialakulását figyelni, s szinte folyamatokat követve megvizsgálni azt, hogy az idő és a tér viszonyainak alakulása közepette miképpen változik meg a költő viszonyulása a világhoz. Ha tetszik, ez a „szempont” ismét újabb értelmét adhatja az összegyűjtött verseket tartalmazó kötet elolvasásának. Mindez azonban még mindig csak irodalom, az én szememben Kovács István költészetének a végső értelmét az adja meg, hogy éppenséggel ez a költészet mutatta meg a lenni „*az időben / az idők ellenére*” magatartásának lehetőségét és értelmét. (KÉZirat Kiadó, 1995.)

Füzi László

Causa sui

PETRI CSATHÓ FERENC 111 VERSÉRŐL

János Apokalipszisében feltűnik egy mágikus szám: 666. Senki sem tudja pontosan, mit jelent. Csak annyi sejtethető, hogy valami nem szolid, kegyetlenül titokzatos, már-már megfejthetetlen, a létet átható varázslat rejlik a háromjegyű számban. Szimmetria, körforgás, tükör. Ahogy a jelzett szám töredék részeiben is, melyek ugyanolyan megfoghatatlanok és titokzatosak. Például egyhatoda, a 111, melyet a szegedi illetékességű Petri Csathó Ferenc – a „vers” szóval megtoldva – könyve címéül választott.

Nehéz elképzelni olyan verseskötetet, melynek – mondjuk – 100 vers volna a címe. A 100 túl kerek, befejezett, túl „sima”, tökéletes. A 111-ben benne foglaltatik a teremtés sebzettsége, töredékessége, fenyegetettsége és – folyamatossága. Az a sajnálatosan felemelő tény, hogy minden megfejtés, képlet, megoldás és érvényes sugallat újabb kérdéseket vet föl. Valamit lezár és kinyit. Felépít és összetör. Mert a teremtés folytatódó mű, melyet senki sem minősíthet végleg befejezetteknek. A vakbuzgó hívek – vallásban, bölcséletben, politikában – általában és konzekvensen abban tévednek, hogy az általuk kanonizált tant késznek és tökéletesnek látják, holott nemcsak terjeszteniük, hanem – és főképp – továbbgondolniuk, továbbépíteniük kellene a teremtés művét ahhoz, hogy az hiteles legyen. Mert ha csak felmondják, ismétlik a már elhangzottakat, valójában intellektuális árnyékbokszolást folytatnak, és ezáltal maguk is tétova árnyékká fakulnak. Tudnivaló, hogy a perzsa szónegyszöveők szándékosan ejtenek hibát remekeikben, mondván, hogy tökéleteset és befejezettet csak az Isten alkothat. Ilyesféle értelme lehet a 111-nek: jelzi a teremtés sérülékenységét és folyamatosságát.

Petri Csathó Ferenc harminc éve költő. Ez az első verseskönyve. Publikált lapokban és antológiákban, de könyvére három évtizedig várt. Három évtizedig érlelte

111 versét. A többi 555-öt elejtette. Kidobta? Elveszítette? Feledésre méltónak ítélte? Mindegy. Akik ismerik, tudják, hogy szent ember. Tudják, hogy elképesztően link fráter. Ha azt mondja: holnap este ötkor ott leszek, nem tudható, hol lesz holnap este ötkor, de *ott* biztosan nem. Mert retteg minden figyelmes szempártól. Sejtethetően gyerekkori, ebespusztai emlékei következtében, hisz kitelepítettként állati körülmények között élt. Más gyerek játszott, fagyaltot evett, örült a madaraknak, víznek, nap-sugárnak Petri Csathó hétévesen az őrsparancsnok rikácsolását hallgatta egy lakhelyeül kijelölt istállóban. Ahogy az *Ebespusztában* írja: „azon a nyáron nem is ábrándoztam / ábrándozott a Hortobágy helyettem / szülőházam kiegészített fű fölött / lebegett mindig délidőben / nem volt játékom könnyeim se voltak / kucorogtam az istálló mögötti buckán / nem féltém már az istentől se féltém / bakancsszögcsillagok mögött bár / láttam hagymázosan mosolygott / hétéves voltam lassan negyven éve / őrzöm magamban istent és a délibábot / és hallom ahogy valaki füttyöl / az elnémult rigók helyett füttyöl az őrsparancsnok / miközben elperreg fölöttünk / az úr ezerkilencszázötvenkettedik / évének úrsivár nyara”. Higgyük el a költőnek, hogy nem félt. Ám a benső szorongás, a maga – és családja – kóborkutya-sorsának gyermeki felismerése mégis átjárta. Nem lehetett másképp. És eme beidegződés akaratlanul is tovább élt, tovább él benne. Sorsává lett az önpusztításig. Bármibe fogott későbbi élete során – volt ígéretes tehetségű atléta, futballista, hírlapíró – mire a képességeit teljesen kibontakoztathatta volna, meghátrált, rákmenetre kapcsolt. A félkész művet összetörte és valami másba fogott. Mindig valami másba menekült. Éreznie kellett – talán egyelőre nem tudnia, csak éreznie –, hogy ő *csak* költő. A *csak* itt nem dehonesztáló szándékkal íródott le. Sőt. Az elhivatottságot kívánja jelezni. Azt, hogy Petri Csathó bármibe fogott is, minden csak pótcselekvés lehetett, és kijelölt sorsától nem menekülhetett. Annak dacára, hogy a Múza elől is folyamatosan megpróbált elbújni. A verseit a maga szándékai ellenére írta és írja. A versei – hiába is rejtőzött el előlük – rátaláltak.

Könnyű a léhának, aki minden vélt vagy valódi sugallatot elfogad. Elébe megy a Múzsának. A Múza azzal nem törődik. Elkezdni unni. És igyekszik megkeresni azt, aki retteg tőle. Aki bújócskázik vele. Mert a Múza is hiú, olyan, mint a szerelmes természetű széplány, aki előbb-utóbb kikoszarazza azt, aki folyamatosan és ájultan hever előtte a porban. Az imponál neki, aki ellenáll. Aki legyint rá, és csak a szeme sarkából figyeli. Aki az ajándékát – megjelenését és ritka szavait – kételkedve és hitetlenkedve fogadja. Aki ezerféle pótcselekvésbe menekül, csak hogy ne kelljen a sugallatnak engedelmessé válnia. Leissza magát, szerelmekbe szökik, emberi kapcsolatait összetöri, a maga sorsát megnyomorítja, magamagát ítéli magányra és pojáca-gyötrelmre. Örökös száműzetésre. Valahogy úgy, mintha örökösen folytatódna az a gyerekkori száműzetés, amelyre az ÁVH ítélte a családjával együtt: Petri Csathó tudja ugyanis, hogy a Múza szent, de – valljuk be – egy ávéhás keretlegény (pontosabban szólva: keretleány) kegyetlensége sem idegen tőle. Aki egy táncosn libbenő és magát örökké felkínáló szépasszonynak képzelet, alaposan téved. Lehet szép is, csábító is, lehet: mint egy húszmillió éves csiga lenyomata a kőben, vagy egy zöld legyek szállta ürülékkupac az erdei ösvényen. Amikor tévésztárként mosolyog, pacsulizza magát és kedveskedik a versfaragónak, biztos, hogy valami sandaságon töri a fejét, és a jámbor poéta nem lehet eléggé gyanakvó. (Persze a pacsuli-múza is sűghat igaz művet, de akkor tudni kell róla, hogy pacsulis, és nem szabad összetéveszteni Árpádházi Szent Erzsébettel...)

Petri Csathó Ferenc azért lehet egyszerre szent ember és link alak, mert a verseivel sosem törődött, és – soha semmi mással nem törődött, csak a verseivel. Elrejtette

a fiókjába és érlelte, csiszolta őket. Némelyiket addig csiszolta, amíg az elfogyott, porrá lett. Nyersen kapta őket, ahogy szabálytalan és otromba minden drágakő, amikor a földből előkerül. Csiszolni kell. A hibás és sérülékeny összetörök közben és elporlik. De ami megmarad a csiszolás után, az igazi kincs. Az a vers. Az ilyeneket pedig Petri Csathó eldugta egy még mélyebb fiókba. Mintha nem akarná elhinni, hogy kész és valódi. Ilia Mihály, egy egész nemzedék halk szavú és figyelmes tekintetű atyamestere, olykor megállította az utcán és verseket kért tőle a Tiszatájba. Petri Csathó megígérte, hogy viszi a verseket, és persze nem vitte. Hetekig bujkált Ilia elől, aki türelmes volt és kitartó. Néha felment a költő lakására és – távollétében, szülői engedéllyel – átkutatta a zúrzavaros fiókjait. Amit talált, elvitte és közölte. Petri Csathó kényszeredetten vi-gyorgott, mint egy csínyen rajtakapott gyerek. És – még óvatosabb lett. Tudta, hogy félkész dolgokat nem rejtegethet a fiókjában, mert azt Ilia esetleg megszereti és közli a Tiszatájban. Ezután (lényegében persze eddig is) fejben dolgozott. Nem merte papírra vetni, csak azt, ami készen van.

„Itt maradni. / Leülni Juhász Gyula asztalához. / Sójajok hídja alatt / ugyan-
 abban a harangszóban; / levelet írni Nakonxipánba / ugyanazon a kórházi ágyon; / itt
 maradni; / őrizni Dózsa fejét; / Annával, / aki nincsen többé.” – írja a Novák István-
 nak ajánlott *Itt maradni* című darabjában. Egész élete, sorsa, költői pályája mottója
 e vers. Jelzi, hogy e poézis – a nietzsche-i meghatározás szerint: dionyzoszi poézis – re-
 dukatív, analitikus, befelé mélyülő természetű. A külső tere kopár és szegényes, csak
 befelé tárul végtelenné. A külső tere épp ellenkezője a Blaise Cendrars által megzengett
 glóbusznak, hisz annak csak egy parányi töredéke: néhány utca, facsoport, folyóparti
 lépcső, kert, tűzfal. Hasonlatosan mondjuk a Mátyás Iván szerette Józsefvároshoz – az
 író számára minden, ami e városnegyed határán kívül esik, idegen világ, külföld, hold-
 beli táj –, vagy talán még pontosabb az összevetés Nagy Balogh Jánossal, az invenció-
 zus festővel, aki a maga néhány lépésnyi világvégi környezetéből teremtett kozmoszt.

Ahhoz pedig, hogy egy ilyen szűk, körülhatárolt, a nagyobb léptékű térképeken
 szinte jelölhetetlen tere varázslatosan hiteles legyen, minden motívumát mágikus fény-
 nyell kell átvilágítani. Egy lépcsőfordulót, fát-bokrot. Egy sárga sálat. Egy otromba bő-
 röndöt. Egy faliórát, nagylavórt, zöld kabátot. Egy járdán kallódó újságpapírt és vas-
 hordót. Egy fehér inget vagy épp egy sánta kiscsibét. E mágikus limlomokkal és véletlen
 mozdulatokkal benépesített térben mindennek jelentősége van, és – semmire sincsen
 magyarázat. Teljesen mindegy, hogy egy tér tágas-e vagy – esetünkben – egyetlen
 pillantással áttekinthető, hisz a véges tér részesedik a teljes tér tulajdonságaiból, minden
 kallódó motívuma az egész sugallatával terhes és annak természetével rokon. „A végte-
 len számú dimenziójú / tér is (bár képzelt tér csak:) / kaloda, / a lét nem érthető, / mert
 önmaga oka, / a csillagász őseleve / emészthetetlen kotyvalék, / a teremtés mítoszai /
 guruló vaskarikák fából // anyagból vagyunk és halálból / az isten nem hagyott reánk
 tudást” – írja a *Causa sui*-ban. Hogy ettől a bűvös kifejezéstől nem leszünk okosabbak?
 Valóban nem, de hát épp ezt mondja a vers. *Okosnak* lenni – a szó modern értelmében
 – nem a költő dolga, hanem a bankhivatalnoké meg a vizsgálóbíróé. Az okosság *na-
 gyon is* ifjú és megbízhatatlan érzékelési módja az embernek, s aki vakon rábízta magát,
 könnyen pórul jár...

És a jelzett, fájdalmasan fragmentális térben, melyet a költő bebarangol – e *baran-
 golás*, épp a terület szűkösége miatt analitikus természetű, ezerszer fürkészi közben az
 elszánt utazó ugyanazt a motívumot, arcot, sorsot –, nos, e választott világtöredék fur-
 csa, nehezen megfogható, talányos lényekkel népesül be. E lények egyszerre bábszerűek

és elevenek. Egyszerre szálnalmasak és szeretetreméltók. „Én hallgattam, a csontom összetörték / Rólad, azt hiszik, mindent tudnak / Neki az éberség a hivatása // Mi azt hisszük, vagyunk az Isten mása / Ti láncrafűzve indultatok útnak / Ők halhatatlanok, akár a kerti törpék” – írja a *Paradigmában*. Furcsa és tragikus farsangi játék e virtuóz hatsoros – halmozottan ölelkező rímei bravúrosak, ahogy Petri Csathó verselése általában bravúros, bár rejtetten, sose hivalkodóan –, ám bravúr ide, virtuozitás oda, az aforisztikus hatsoros nem a zengésével, hanem a talányos pontosságával ragadja meg az olvasót. A benne megfogalmazott szemérmes, mégis találó ítélettel. Meghökkenítő, tragikomikus grammatikájával és képalkotásával. Az én-te-ő-ben megfogalmazott – és végletekig karikírozott – azonossággal és különbséggel, melyben a balek rab és a rabtartó világosan elváló szerepet játszik, s melyben a sorsuk mégis egymás függvénye és visszfénye. Hisz a lét *paradigmájában* végül is választás és egyéni döntés dolga, ki hova áll. Ki lesz a látszatok balekja, és ki lesz – e vénülő planetán, a fauszti, guttenbergi, einsteini kultúra végnapjain – az apokalipszis krónikása: „A legidősebb Szokrátesz fiú / záróráig a Napsugár nevű / biztróban álldigál / míg végül májbajos lesz / és sárga mint a kén / gyűrött zakó tucat rumospohár / úszkál a füstakváriumban / gazdája sorsa tengerfenekén / A másik a Tiszavirágbán / – biztosan ől a vodka is, / bár lassabban mint a cián; / a harmadik fiú élő halottak / között ír vers helyett / teszket a pszichiátrián / Maga előtt mindegyik a / saját halála árnyát görgeti, / síró gyereket, törött nőt, / és nincs erő, mi megállítsa őket – / a kurvaistenit neki”...

Petri Csathó Ferenc *111 verse* a mai magyar líra egyik csúcsteljesítménye. Függetlenül attól, hányan tudják ezt, hányan nem. Hányan ismerik a költőt és hányan fityulnek rá. Reklámozzák-e vagy rálegyintenek-e. A költő, aki a maga sorsát összetörte, aki évtizedekre vállalta a periféria-sorsot és a bohócszerepet, minden tettében kiszámíthatatlan volt, megfoghatatlanul kerge és következetlen, egyet – a költészetét – kivéve. Ebben nem ismert – és nem ismer – linkséget, félig rágott szót, félig érett dallamot és sejtelmet. Konzekvens volt a szinte még kamaszfejjel vázolt életprogramhoz, melyet a *Don Quijote lovagban* így fogalmazott meg: „Vagyok sovány és ázott / Dicső sorsomtól üzött // Igaz szót sose csűrő / Bádopáncélos csőrő // Csatában csurom vérben / Lovag szélmalomvárban // Szívemet sose rejtem / Tudom, röhögnek rajtam // Hírem megőrzi tenta / Gyí lovam, Rocinante!”...

Weöres Sándor írja a *Három veréb hat szemmel* antológiában – a múlt századforduló túlértékelt, mára komikussá fakult nótafaít elparentálva: „Atyámfiái, vigyázzunk, hogy a művészet érték-rendjét föl ne borítsuk... ne a divathoz alkalmazkodó sematikusokat emeljük ki, hanem az eredetieket. A bugris műveletlenséget ne nézzük zsenialitásnak.” Weöres mondatai arra utalnak – világosan célozva napjainkra is –, hogy talán nem is a költészet került égtájunkon igazán válságba, inkább az irodalmi ítéskedés, mely sokszor képtelen különválasztani az ocsút a tiszta búzától...

Atyámfiái, olvassátok szeretettel és vegyétek komolyan ezt a rejtőzködő, sebzett sorsú és sebhelyes arcú poétát, Szokrátesz gyermekét, Petri Csathó Ferencet. Nem neki tesztek ezzel szívességet, hanem magatoknak. (*Délmagyarország Könyv- és Lapkiadó Kft., 1995.*)

Szegesi Anikó

Monostori Imre: Minőség, magyarság, értelmiség

TIZENKÉT FEJEZET NÉMETH LÁSZLÓRÓL

A Püski-könyvesházban rendezett könyvbemutatón, március elején megpróbáltam már elemezni Monostori Imre új Németh László-monográfiáját, az irodalomtörténet-írás szokott szempontjai szerint, s próbáltam elhelyezni a Németh László-filológia Grezsa Ferenc műveiből kisarjadt gazdag mezőjében. Itt most csak egyetlen szálát szeretnék kiemelni, amely hol jobban, hol kevésbé láthatóan húzódik át csaknem mind a tizenkét fejezeten: azt a természetes – és éppen ezért sokszor alig észrevehető – kapcsolatot és kötődést, amelyet Monostori Imre Németh László élményvilága és világnézete között jó szemmel észrevesz, s biztos kézzel bogoz ki.

Rögtön az első tanulmány, a *Sátorkőpusztai nyarak* feladja persze egy efféle eleven kapcsolat kérdését; hiszen az *Ember és szerep* vallomások pontossága csakúgy, mint a *Kapások* megélt való hitelesítette, ám időtlenbe röppentett utópiája szinte kínálja a „személyes” értelmezést. Csakhogy itt nem egészen erről van szó. Monostori túllát a mindennapi tapasztalatok és a változó érzelmek kavalkádján, s a fogadtatáselemzésben járatos filológus éles tekintetével híven regisztrálja az író mégoly személyes (és szemérmes) megfogalmazásaiban is a kollektív gondok, szorongások és remények leszűrődéseit és párlatait. Ahogyan például csokorba fűzi a Baumgarten-díj visszaadása körül szövődő véletleneket attól kezdve, hogy Németh László „feleségével Olaszországból hazafelé jövet Bécsben egy *Pesti Naplót* vásárol, s ott látja benne a fényképét a frissen kítüntetett többi Baumgarten-díjas között”, s folytatva a kis Pocó tragikus betegségével és halálával, Hatvany Lajos Némethet „lefajvédőző”, de voltaképpen Babitsot támadó *Századunk* pamfletjével, Németh Babitsnak és Gellért Oszkárnak írt leveleivel, a svájci, ausztriai, velencei „csatangolással”; aztán a sátoorkői nyárban a meghitt átrándulásokkal Babitsékhoz Esztergomba, és elmélyülésével Ortega kötetibe: felsorolja Monostori híven az ezernyi életrajzi adatot, el egészen a szeptember végi lemondólevélig. A körkép azonban nem merül ki a felsorolásban. Monostori az eseményeket a helyzet és a kapcsolatok megértése végett sorolja. Így például ismételtlen hangsúlyozza, hogy Babits és Némethék barátságát nem felhőzte be se a díjról történt lemondás, se az, hogy Németh a *Nyugattól* lassanként távolodik és a *Napkelethez* „szegődik”. „Az 1930. év szilveszterét is Babitséknál töltik.” Hanem az már a szerkesztés művészete, hogy az 1930. év Baumgarten-hercehurcáit Monostori a „sátorkőpusztai környezetről” írt alábbi Németh-idézettel vezeti be: „a sátoorkői birtok rezgőkupolájú fáival, melyek közt furcsa meteorológiai csodául, a legcsendesebb kánikulában is zizegett egy kis szél, valóságos édenkert volt: a kastélyforma épület teraszára boruló ezüstfa turbékolással teli lombjából galambok röpdöstek ki-be, s ha reggel kicsaptuk a kertre nyíló ajtót, csattogó tenyerünk elől két páva rebent föl a lejáró muskátlijairól. Konok, gonosz állatok voltak ezek a pávák, meglékeltek a csirkék fejét, s újra visszagugyorodtak a muskátlikra, melyekről így reggelente méltatlankodva menekültek a harmatcseppek szivárványait ringató bokrok közé.”

Elhangzott 1995. május 29-én Hódmezővásárhelyen, a Németh László Társaság és a Németh László Városi Könyvtár könyvbemutató estjén.

Ezek után az ember másként fogja látni a Baumgarten-díj körüli hercehúrcát, másként a Némethet csipkedő írókat-újságírókat. Annál is inkább, mert a filológusi hűségre mindig nagyon sokat adó Monostori nem mulasztja el hozzáfűzni: „Tudnunk kell persze, hogy a fenti leírás már az 1931-es nyár boldogságának emlékével született. Mert hiszen az első sátorköpusztai nyaralás 1930-ban még sokkal inkább menekülés, semmint újjászületés volt.” Az „újjászületés” majd a „menekülést” követte.

Az 1931-es és az 1932-es sátorközi nyarat Monostori – Németh beszámolóinak megfelelően – paradicsomként mutatja be, a tanulás és az alkotómunka – Némethnél aligha választható el a kettő – paradicsomaként. Mesterien sző egybe tapasztalatokat, eseményeket, leveleket, élményeket, olvasmányokat, terveket, emlékezéseket (köztük Ella Néniét, a *Tanú* technikai előkészületeiről), mígnem a fölényes biztonsággal összerakott mozaikból kirajzolódik Németh két leginkább „görög” esztendeje: 1931, a szakítás Babitscsal és a tudatosodó nemzedék-érzés éve, s 1932, a Tanú és a „minőségszocializmus” születésének az éve. A mozaikból – anélkül, hogy külön kellene hangsúlyozni – nyilvánvalóvá válik, hogy ez a négy elválaszthatatlan egymástól, noha persze nem ok és okozat mérv mechanizmusa szerint kapcsolódnak. És elválaszthatatlanok a sátorköpusztai paradicsomi kerettől, amibe, ne feledjük, a pávák is beletartoznak. Ebbe a keretbe illeszkedett Németh új társadalomképe, ahogyan – szokása szerint elsősorban tán önmagának – a Tokaj tájáról jött szőlőművesek metaforájával inkább, mintsem példájával érzékeltette: „Nem lehetett összehasonlítani a munkájukat – írja – a kukoricák alatt ténfergő béresekével; de még a tisztviselőkével sem, akiket mint hivatalnok megismertem. Nem voltak tőkésék, s munkájuk mégis vállalkozás volt; amit csináltak, szép volt mint munka, s erkölcsös mint kereset.” Az idézet, illetve a metafora, ahogyan Németh Ferdinánd Fried vasúton talált könyvéből és a tokaji szőlőművesek példájából kiindulva megalkotta a „minőségszocializmus” eszméjét a maga mélyebb vágyainak és szándékainak megfelelően („látszólag a semmiből; valójában testem minden sejtjéből s életem minden órájából”), jól ismert; ámde Monostori mozaikjában hirtelen új és teljesebb kontextusba kerül a genezise, kibővül a jelentése. Van olyan vállalkozás, azaz hasznat hajtó és önmagát fenntartó foglalkozás, amely nem mások erejének, eszének, munkájának, pénzének a „forgatására”, azaz végső soron – csűrjük bárhogyan a szót – elrablására alapul. A „haszon” és a „kizsákmányolás” (vagy ahogyan ma demarxizálva és nagy álszentül „szociálpiaCGazdaságilag” mondani szokás, a „restrikció”) nem szinonim és még csak nem is szükségképpen összetartozó fogalmak. A világ nem szükségképpen oszlik kizsákmányolókra és kizsákmányoltakra, mint a kapitalizmusban, se hatalmukba és „vezető szerepükbe” háborodott vezetőkre és naplopó béresekre, mint a Szovjetunióban. Lehet máshogy is élni. „A birtok a közösségé, de a termés munkával arányos része a munkásé, hogy ne hivatalnok legyen a termelő, hanem vállalkozó... Előbb ember és munka nemesebb viszonyát, aztán az emberség érdekében nemesebb munkát is követeltem magamban. Kertet a gyár helyett, magas életet az igazságos elosztáshoz!” Hosszan idéz Monostori az 1935 nyarán Sátorkőn született *Kapásokból*, s egy 1939-es sátorköpusztai nyár megteremti a lehetőséget, hogy vázolja a *Kapások Cseresnyéssé* komorulását: „A négy év előtti látomásból csak a külsőségek maradtak meg: a gledicia-sövény meg a fehér mackós munkások; ám a »törékeny délsziget« álma »kezdett egy összszorított férfiökölle inasodni és csomózódni...» A *Kisebbségben* visszhangjára reagáló (illetve *nem* reagáló) és a *Szerdai fogadónap* kegyetlen és imbecillis ellenforradalmi Magyarországot – azaz napjai úri Magyarországot – vázoló Németh Lászlóból Monostori elsősorban ezt a csomózódó és összszoruló kezét látja és láttatja.

A következő négy-öt tanulmányban elsősorban ez a Németh László küzd az országra szakadó zord időkben a „magyarság”, a „faj”, az „alkat” történelmünkben és irodalmunkban megnyilvánuló jelenségeivel, gondoljaival és kérdéseivel; lángeszű megsejtéseket és józan felismeréseket keverve furcsa, kamaszos tévedésekkel és bántó elfogultságokkal. Monostori Imre körületekintően, higgadtan, részrehajlás nélkül vezeti az olvasót a gondolatok, metaforák, megfogalmazások, viták kavargásában; mindig gondosan ügyelve a történelmi és a társadalmi kontextus hű (lehetőség szerint hű) vázolására. Részben éppen ebből a gondolati kavargásból, valamint a harmincas évek hazai és nemzetközi ideológiai és társadalomelméleti „atmoszférájából” inkább, mintsem hatásából vezeti le aztán Németh negyvenes évek elején kikristályosodó utópiáját az „értelmiségi társadalom”-ról. A magyar kultúra történelembe ágyazott szervezete, a paraszti polgárosodás példái, a végleges leszámolás a középosztállyal, a kivonulás az érdekhierarchiából: mindezek Monostori interpretációjában egy új értelmiségi státus „szociológiáját” körvonalazzák, amelyben „a mitizált szereptudat mitizált értelmiségi sorssal fonódik össze: »Az értelmiségi ember a legegésőbb teendőket is mindig valami örökkel, a legjobbal, a legideálisabbal akarja összekapcsolni, korrigálni«. (Éppen az efféle művészértelmiségi felfogásra utalt Erdei Ferenc Szárszón, amikor a politikus, illetőleg az író, a művész jövőképe »megengedhető« különbözőségét fejtette ki.)” Ezt a „megengedhető” különbséget fogalmazza meg majd később kristálytiszta Ottlik a maga „Másik Magyarországa”-ban, s egyben meg is húzza a politika lehetőségeit – és kötelességeit! – a megengedhetőség kijelölésében. A politika azonban nem követte Erdei engedékenységet, s még kevésbé Ottlik szép szigorúságát. Németh értelmiségi utópiája a mi világunkban szükségképpen csak kelepcebe vezethetett: ezt a kelepcehelyzetet fogalmazza meg Monostori értelmezésében a *Sámson*, Németh László legtalányosabb drámája. Vagy inkább tán mítosza, hisz „a mítoszteremtés, a mitológia végigkíséri Németh László írói munkásságát. (*Emberi színjáték, Gyász, Iszony, Négy próféta, József és testvérei...*) Az emberben »archetipusok« dolgoznak, a »világ szól bennük az emberen át«. Ezért és így vállalhatja Németh László egész pályáján a görög eszményt, innen a mély megértés Szophoklész és rokonságérzete annak hősei iránt, a mítoszteremtő képességet ünnepli Lorcában és Bartókban, ez bűvöli el leginkább Proust olvasása közben... Az ő Sámson-mítoszában is nagy erők feszülnek egymásnak, a megvalósult dráma küklopsz-soraiban pedig a kelepcebe esett ember »archetipusa« panaszkolva fel, zengi el kételyeit és szenvedéseit.” Németh tehát megteremti a *saját* Sámson-mítoszatát. „A »mítosz emlőin« maradványok hírt adhat mások, ha nem is a világ, de egy széles (főleg értelmiségi) réteg szorongásairól is: az új világ fogadásának és az új világ általi fogadtatásának súlyos dilemmáiról.” Mág ható érvénnyel összegez Németh Sámsona: „Mihelyt nem bőszi, csüggeszt a világ.”

Ám Németh László – Monostori Németh Lászlója – ezzel a bősziült csüggedéssel Jefte alakjában szembeállítja a hitet; a saját maga hitét, vagy inkább tán a „hit nélkül nem lehet élni” imperatívuszát? utópiáját? mítoszat? Mindenesetre Németh László „két olyan fő motívumot hoz be az ő Sámson-történetébe, amelyek alkalmasak lehetnek arra, hogy általuk a történelmi hivatás, a közösséggel szembeni felelősség és a »mi lesz holnap?« kérdéseit hit és hitetlenség csatázó kettősségében élezze ki”. Azaz, a *Sámson*-ban Németh László „a mítosz mélyére szállva a döntés igényével egy műben szembesíti akkori, békési két énjét”. A drámában „Sámson végtelen pesszimizmusa miatt (hogy folytassuk a jelképeket) mindkét önmaga »odaveszett«; a drámán kívül és azon túl azonban tovább él a Németh László-i kettősség – de ami nagyon lényeges: már ismét

egy-egy idea-emberben –, a bizakodás és kétely, a hit és hitetlenség ambivalens érzései még évekig együtt jelennek meg egy-egy dráma hőisében”. De tán a regényekében is; sőt mintha egyre inkább ez az ambivalencia határozná meg az esszéíró, a népművelő és nemzetnevelő Németh László gondolkozását: ez a kétellyel át- meg átjárt óvatos bizakodás, ez a „jó ügy”-nek immár ha nem is győzelmébe, de lehetőségébe vetett hittel szelídített hitetlenség. Ezt fejezi ki – pontosan látja Monostori – a „szocialista XVIII. század” (újabbán annyiszor szemére hányt) eszméje: „a viszonylagos szélcsendben elérhető egy »szép egyenletes pallérozottság«”. Hiszen „a fejlődés verseny is egyben, s a kis lélekszámú magyarságnak a »tétje és reménye ebben a versenyben [...] a magasabb közműveltség lehet«”. 1962-ben írta ezeket a sorokat, 1968-ban jelentek meg nyomtatásban, s ma érvényesebbek (s mi fenyegetettebbek vagyunk), mint valaha. Amint éppen csak a „szocializmus” szót kell kicserélni valami mai politikai fogalomra (mondjuk, liberalizmusra, nemzeti eszmére, demokráciára, kereszténységre), hogy változatlanul álljon Németh 1962-es figyelmeztetése: „A szocializmusnak kétségtelenül legnagyobb gyengéje, mondhatnám, Achilles-sarka – írja –, hogy az irányítók, azzal, hogy szocialistának (liberálisnak, nemzetinek, kereszténynek, demokratának) vallják magukat, de nem azok, vagy egyszerűen nem alkalmasak a betöltött szerepre: óriási hatalmat kapnak mások tönkretételére.”

A tönkretétel tájainkon soha nem korlátozódik egyénekre. Egész rétegeket, osztályokat, etnikumokat sújt, intézményeket, és fenyegeti az egész kultúrát; napjainkban immár bölcsődéktől és kórházaktól iskolákon és művelődési otthonokon át el egészen az egyetemekig, könyvtárakig és akadémiáig. Az értelmiség hivatása tájainkon meglehet, éppen az, hogy erejéhez és tudásához mérten küzdjön ez ellen az egyetemes rontás ellen, próbálja enyhíteni a mindenkori (szocialista, liberális, keresztény, nemzeti, szociálgazdasági, monetarista és így tovább) hatalom kártevéseit és packázásait. Kelepce-helyzetben mindig, sámsoni nekikeseredésben, de Jefte hitével. Mert „Hit nélkül nem lehet élni”. Mit mondhatnék még? Monostori Imre szerkesztőként, népművelőként, könyvtárigazgatóként, íróként és könyvkiadóként, amióta csak ismerem, ezt teszi. Mostani könyve csakúgy mutatja, mint az Új Forrás könyvek legutóbbi s immár 22. kötete, Olasz Sándor Németh László-monográfiája, *Az író öntőformái*. A sorozat 21. köteteként Monostori szerkesztőelődjének, Sáránci Józsefnek a verseit adta ki, *Ingyencselekvés* címen. S túl a beszédes címen, ugyanígy vállalhatná a költő *Hitvallását a profizmusról*:

*Szerkesztőként hagytam,
hogy a szerzők okosabbnak
higgyék magukat nálam.
Kíváncsiság egyensúlyozta
bennem az alázatot,
s mennyi különakarat
gyeplőszárát tartottam
egyirányban!*

(1991)

(Püski Kiadó, 1994.)

Vikardó László

Minőség, magyarság, értelmiség

Monostori Imre legújabb Németh László-kötete a tanulmányok témáinak kronológiája szerint állítja sorrendbe a tucatszámú írást. A *Sátorkőpusztai nyarak* a 30-as évek elejének eseményeit idézi fel. Látszólag a Démusz-birtokról szól, valójában az írói életmű lényeges mozzanataihoz kapcsolódik. Például a Babitshoz fűződő viszony alakulását kísérhetjük nyomon a Sátorkőpusztáról keltezett levelek révén, illetve a minőség-szocializmus eszméjének megszületését „lehetjük meg”, a birtokon megismert tokaji szőlőmunkásokkal való találkozás élményében lelve fel egyik ihletőjét. Egy kritikát (Greza Ferenc: *Németh László Tanú-korszaka*) s egy feledésbe merült interjú ismertetését a Németh László-i oeuvre központi kérdéseinek taglalása követi, immár nagyobb terjedelmű cikkek formájában.

A „faj” és „alkat” kitűnő megvilágítása e kényes fogalmaknak, s bár tiszta szívvel örvendünk az elfogulatlan érvelésnek, mégsem lehetünk úrrá az elcsüggedés nyomasztó érzésén; hányszor kell még ezt elmondani? Mi kellene ahhoz, hogy végre figyelembe vételessék, mit is jelentenek e fogalmak Németh Lászlónál? Hányszor kell még idézni az 1927-es *Faj és irodalom* passzusát?: „Énnekem a különféle alkatú s legszeszélyesebben összekevert embercsoportok közös életéből kialakult tartalom, a legkülönfélébb szövegekből összegyűlő s valamennyit átáramló vértedv a fajiság. Ahogy a gulyás levében ott az összefőtt hús, krumpli, hagyma, paradicsom, zöldpaprika íze, szétválaszthatatlanul, s többé nem mint hús, krumpli, s hagyma, hanem mint gulyásiz, úgy föveszti össze az egy áramba került embercsoportokat az idő egyetlen fajtába. Szintézis eredménye a faj. Történelmi és társadalmi erők préselik egy musttá az egy présbe hullott emberből.” A szlávval, germánnal, kunnal, zsidóval, románal, törökkel évszázadokon át együttélő, összekeveredő magyarsághoz tartozás Németh László számára vállalás, feladat és kötelesség kérdése tehát, s nem biológiai szempontú kirekesztés alkalma.

A következő írások (*A „mély magyar” Ady, A Németh-Szekfű vita utolsó fejezete*) is úgy perelnek objektív és történetileg konkretizált megítélésért, hogy egyáltalán nem tekintik a 30-as, 40-es évek gondolkodóját tévedhetetlennek. Egyoldalúságok, utólag korrigált túlzások – természetesen – bőségesen fellelhetők. Persze, hogy mindennek megváltozik (megváltozott) a jelentése a fasiszta népiértés felől nézve. De történelmietlen dolog antiszemitának bélyegezni azt a Németh Lászlót, aki 1934-ben ezt írta: „Mint szocialista küzdök a kapitalizmus ellen; mint nem zsidó békét akarok kötni a zsidósággal.” Lehet illuzórikus, elhibázott több eszméje, de nem szabad figyelmen kívül hagyni Monostori Imre által is idézett 1935-ös megnyilatkozását: „Ideje, hogy a zsidókérdésben egyöntetű magyar álláspont forrjon ki. Mondjuk ki világosan, hogy nem vagyunk antiszemiták. Ha a magyarság hivatása a nemzetiségek fölött volt és lesz, nem csinálhat árja vagy turáni vagy nem tudom én milyen más fajtisztasági törvényt a vele egy földön élő fajták ellen. A zsidót egy emberséges kor nem üldözheti azért, mert zsidó.”

Petőfitől Tolsztojjig sok nagy írónak voltak ma már abszurdnak tűnő gondolatai (micsoda megvetéssel nyilatkozott Petőfi Széchenyiről, Tolsztoj Shakespeare-ről!), mégis furcsállná mindenki, ha velük kapcsolatban folyton tévedéseik hangoztatása mutatkozna időszerűnek. Németh László esetében talán híveinek egy része is hibáztatható ez ügyben, amennyiben minden kritikai észrevételt támadásnak minősítenek, s ezzel „provokálják” az ellentábor. A dolog lényege (ide kellene végre eljutnunk!) nem is az, hogy milyen részigazsága volt Németh Lászlónak Babits vagy Szekfű ellenében, hanem

az, hogy az életmű művészi, szellemi, erkölcsi inspiráló erejét jó irányban hasznosíthassa a jelen és a jövő magyar kultúrája. Valami olyasfajta magatartásra gondolunk, amilyenre példaképpen Monostori az Angyalosi Gergelyét hozza fel, idézve őt: „Most föl van adva a lecke: a pártideológiától megszabadulva teremődik-e olyan demokratikus, sokszínű köztudat, amely az elkerülhetetlen viták árán nemcsak lenyelni, hanem megemészteni is tudja a teljes Németh Lászlót? Kiszűrve óriási életművéből a zsákutcás gondolatokat, de tiszteletben tartva szellemi integritását; tanulva tőle, ahol van mit, és minden hátsó gondolat és előítélet nélkül élvezni eredetiségét.”

Kár volna tagadni (s éppen e kötetnek *Az „értelmiségi társadalom” utópiája*, vagy *A népnevelő és a nemzetnevelő* című darabjai szemléltetik ezt), hogy a Németh László-i gondolatrendszer ma illuzórikusabbnak hat, mint valaha, azaz, mint két-három évtizeddel ezelőtt, vagy két-három évtized múlva. Az a felvilágosodástól örökölt, de még az 1940–50-es években is a magyar társadalom legjobbjait éltető remény, hogy a tanulásból, műveltségéből kizártak, az „alullévők” milliók majd mohón használják ki lehetőségeiket, tanuló, olvasó, kultúrabarát néppé válik a magyar – nos, ez az elképzelés nem igazolódott. A XX. század végének korlátozottan prakticista gondolkodása, s a szórakoztató és szabadidő-„ipar”-nak a 30-as években talán csakugyan megjósolhatatlan térhódítása már-már kilátástalan helyzetbe hozta-hozza a Széchenyi, Kodály, Németh László által áhított, szellemileg, erkölcsileg emelkedő nemzet ideáját.

Monostori Imre történeti konkrétságában vizsgálja mindezt, pontosan választva el egymástól az időtállót, s a kor szerint indokolható és megértendő. Ám ami utópiának bizonyult, annak sem a történelem sülyesztőjében a helye. A követhetetlen vagy nehezen követhető közösségi vagy erkölcsi normák még nem károsak, s nem is mellőzhetők. Tolsztoj (akinek gondolatrendszeréhez oly közel áll a Németh Lászlóé) egy ízben szocialista politikusokkal vitatkozva élt azzal a hasonlattal, hogy bár az iránytű mutatja számunkra a helyes irányt, pontosan afelé haladni legtöbbször nem tudunk, kisebb kitérőkre kényszerülünk, ha tó vagy hegy akad utunkba. De a célt világosan kell látni, még ha nem is közelíthető meg a legrövidebb úton. Így van az erkölcsi elvek esetében is – folytatta az agg író –: az ideális törekvés érvényességét nem kérdőjelezheti meg annak közvetlen megvalósíthatatlansága. Sőt éppen ez segít hozzá ahhoz, hogy újra és újra a jó irányba térve végül is a mindenki számára üdvös megoldás felé közelítsünk. Németh László utópiája sem vált gyakorlattá (talán nem is válhatott), ámde számunk tartani és igazodni hozzá elengedhetetlenül szükséges. Európaiság és magyarság, humánus és nemzeti értékörzés összhangja, s a már megint és újra meg újra súlyos helyzetben lévő ország felemelkedéséhez szükséges erkölcsi erőfeszítés nélkül – ezt talán senki nem vonja kétségbe – nem következhet semmi kívánatos.

A *Sámson* elemzése az ebben a kötetben sajnálatosan háttérbe szoruló szépirodalom nagyságából villant fel valamennyit, a *Németh László szociáldemokrata megítélése a 40-es években*, valamint a *Jelenségek Németh László körül* pedig a meg-megelevenedő polémiák kapcsán foglal állást példás higgadsággal. Az *összekötő* balatonfüredi emlékbeszéd zárja a kötetet, mely 1990-ben hangzott el. Abban a korszakban tehát, amikor (természetesen) a szépirodalom önfejlődése szükségképpen távolodott messze a 20-as években induló írótlól, akinek ifjúkorában Proust és Joyce számított újdonságnak. De amely kor nem mellőzhet olyan Németh László által is sugalmazott alapértékeket, melyek nélkül a nemzet szétzilálódik, szétolvad, elveszti egyedi arculatát a XXI. század nagy integráló folyamataiban. (*Püski Kiadó, 1994.*)

Imre László